

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE SANAYİ SEKTÖRÜ
İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERKAN TEKE

ESKİŞEHİR 2022

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE SANAYİ SEKTÖRÜ
İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Serkan TEKE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı Prof. Dr. Muharrem AFŞAR

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

.....'nın “.....
.....” başlıklı
tezi .../.../20. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca,
..... Anabilim/Ana sanat dalında

Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı):

.....

Üye .. :

.....

Üye .. :

.....

.....

Enstitü Müdürü

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE SANAYİ SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SERKAN TEKE

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2022

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muharrem Afşar

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, yatırımlarını finanse edecek kaynak bulmakta zorlanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye yetersizliği sorununun yarattığı olumsuzlukların giderilmesinde önemli yere sahiptir. Küreselleşme süreci ile etkisini artıran doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülkelerin ekonomi politikaları içerisinde önemli parametrelerini etkilemektedir. Bunlardan birisi de istihdamdır.

Bu çalışma, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini sektörel açıdan açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik altyapısı verilmiştir. Daha sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel etkileri değerlendirilmiş ve istihdam göstergeleri ile açıklanmıştır. Yapılan incelemeler çerçevesinde istihdam üzerinde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabileceği saptanmıştır. Çalışmanın ampirik bölümünde sınır testi yaklaşımı ARDL, VAR modeli, Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testi ile 2005Q3-2020Q3 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel istihdam üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, birinci aşamada doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sanayi sektörü istihdamı arasındaki katsayının negatif ve anlamlı olduğunu göstermiştir. Elde edilen uzun dönemli ilişki neticesinde çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. İkinci aşamada doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile toplam istihdam arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Üçüncü aşamada hizmetler sektörü istihdamı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında katsayının pozitif, istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermiştir. Uzun dönemli ilişki tespit edilen analiz sonucunda nedensellik tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İstihdam, ARDL, VAR

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIRECT FOREIGN CAPITAL INVESTMENTS AND INDUSTRIAL EMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY

SERKAN TEKE

Department of Economics, Master Thesis, 2022

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February 2022

Supervisor: Prof. Dr. Muharrem Afşar

Developing countries such as Turkey have difficulty in finding resources to finance their investments. Foreign direct investments have an important place in eliminating the negativities created by the capital insufficiency problem. Foreign direct investment, which has increased its impact with the globalization process, affects important parameters in the economic policies of the countries. One of them is employment.

This study aims to explain the effect of foreign direct investment on employment from a sectoral perspective. In this study, firstly, the theoretical infrastructure of foreign direct investment investments is given. Then, the sectoral effects of foreign direct investment investments were evaluated and explained with employment indicators. Within the framework of the examinations, it has been determined that it can have positive and negative results on employment. In the empirical part of the study, the effects of foreign direct investment on sectoral employment for the period 2005Q3-2020Q3 were examined with the boundary test approach, ARDL, VAR model, Toda-Yamamoto and Granger causality test. The empirical findings have shown that the coefficient between foreign direct investment and industrial sector employment in the first stage is negative and significant. As a result of the long-term relationship obtained, bidirectional causality was determined. In the second stage, no causal relationship was found between foreign direct investment and total employment. In the third stage, it has been shown that the coefficient between the employment of the services sector and foreign direct investment is positive and statistically insignificant. As a result of the analysis in which a long-term relationship was detected, causality could not be determined.

Keywords: Foreign Direct Investment, Employment, ARDL, VAR

ÖNSÖZ

Çalışmanın her aşamasında beni destekleyen, değerli bilgi birikimi, tecrübesi ile yol gösteren, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemi asla unutmayacağım sevgili danışman hocam Prof. Dr. Muharrem Afşar’a teşekkürü bir borç bilirim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Anadolu Üniversitesi Bilim Etiği Kılavuzunu okuduğumu ve anladığımı; lisansüstü çalışmalarım boyunca bu kılavuzda belirtilen hususlara uyacağımı; çalışmalarım kapsamında kendi başıma ve/veya başkalarıyla birlikte yürüteceğim, anket, görüşme, gözlem, alan araştırması, uygulama ve inceleme, vb. etkinliklerde sağlık, güvenlik, insan hakları, mevcut mevzuat hükümleri, hukukun genel ilkeleri ve etik ilkeleri ihlal etmeyeceğimi; etik açıdan tereddüt yaratan gelişmeleri en kısa zamanda Anadolu Üniversitesi

Etik Kuruluna bildireceğimi kabul ve taahhüt ederim.

.....

SERKAN TEKE

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar/ÇİZELGELER DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	3
1.1. Yabancı Sermaye Yatırımları.....	3
1.1.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları.....	3
1.1.2. Portföy yatırımları.....	4
1.1.3. Diğer yatırımlar	6
1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Teorileri	7
1.2.1. Ürün devreleri teorisi	7
1.2.2. Eklektik paradigma (OLI paradigması)	8
1.2.3. Tekelci rekabet (Hymer–Kindleberger modeli).....	9
1.2.4. Oligopolistik tepki teorisi.....	10
1.2.5. İçselleştirme teoremi.....	10
1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörler.....	11
1.3.1. Yatırımı çeken ülke açısından (çekici faktörler)	11
1.3.2. Yatırımı gerçekleştiren ülke açısından (itici faktörler).....	13
1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri.....	14
1.4.1. Yatırımların yeni işletme yaratması açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımları	14
1.4.1.1. Yeşil alan yatırımları (greenfield investments)	15

1.4.1.2. Kahverengi alan yatırımları (brownfield investments).....	16
1.4.1.3. Şirketler arası birleşmeler ve satın almalar	16
1.4.1.4. Özelleştirme yoluyla gerçekleşen doğrudan yatırımlar.....	18
1.4.1.5. Ortak girişim ve tam mülkiyete dayalı bağlı şirket.....	18
1.4.2. Üretim zincirine göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları.....	18
1.4.2.1. Yatay (horizontal) yatırımlar	19
1.4.2.2. Dikey (vertical) yatırımlar	19
1.4.3. Yatırımın amacına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları	19
1.4.4. Özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları.....	20
1.4.4.1. Montaj sanayi	20
1.4.4.2. Yap-işlet-devret modeli.....	20
1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerinde	
Makro Ekonomik Etkileri	20
1.5.1. Ekonomik büyüme.....	21
1.5.2. Ödemeler dengesi.....	22
1.5.3. Teknoloji transferi ilişkisi	23
1.5.4. İstihdam.....	23
1.5.4.1. Doğrudan istihdam yaratma etkisi	25
1.5.4.2. Dolaylı istihdam yaratma etkisi	25
1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi Teorik Boyutu.....	27
1.6.1. Uygulamalı çalışmalar.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ	
GELİŞİMİ	32
2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi.....	32
2.1.1. Cumhuriyet öncesi Osmanlı dönemi.....	32
2.1.2. 1923-1980 dönemi	32
2.1.3. 1980-2001 dönemi	36
2.1.4. 2001 sonrası dönem	38
2.2. Türkiye’de Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının	
Sektörel Dağılımı ve İstihdam ile İlişkisi	44
2.2.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarım sektörü ile ilişkisi. 45	

2.2.1.1. Tarım Sektörü İstihdamı İlişkisi.....	48
2.2.2. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi sektörü ilişkisi	51
2.2.2.1. Sanayi sektörü istihdam ilişkisi	55
2.2.2.2. 2003 sonrası dönemde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ISO 500 sanayi kuruluşları açısından incelenmesi	58
2.2.3. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hizmetler sektörü ilişkisi	60
2.2.3.1. Hizmet sektörü istihdamı ilişkisi.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE SEKTÖREL İSTİHDAM İLİŞKİSİNİN ANALİZİ.....	68
3.1. Veri Seti.....	68
3.2. Model ve Yöntem.....	69
3.3. Zaman Serileri Analizi.....	69
3.3.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi	69
3.3.2. Phillips Perron birim kök testi	70
3.3.3. Vektör otoregresif (VAR) model	70
3.3.4. ARDL modeli	71
3.3.5. Etki-tepki (impulse-response) analizi	72
3.3.6. Varyans ayrıştırma analizi	72
3.3.7. Granger nedensellik analizi	72
3.3.8. Toda-Yamamoto nedensellik analizi.....	73
3.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Sanayi Sektörü İstihdamı İlişkisinin Analizi.....	74
3.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Toplam İstihdam İlişkisinin Analizi	79
3.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Hizmetler Sektörü İstihdamı İlişkisinin Analizi.....	84
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR/ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Eklektik paradigma ve uluslararasılaşma	9
Tablo 1.2. Ev sahibi ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler	11
Tablo 1.3. Stratejik birleşme nedenleri, çeşitleri, riskleri ve başarı kriterleri	17
Tablo 1.4. Yapılan yatırımın amacına göre yatırım çeşitleri	19
Tablo 1.5. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının endüstri bakımından sınıflandırılması	24
Tablo 1.6. DYSY politikalarının istihdama etkileri	25
Tablo 1.7. DYSY girişlerinin istihdamın nicelik, nitelik ve konumu üzerindeki potansiyel etkileri	26
Tablo 1.8. Uygulamalı çalışmalara ilişkin literatür.....	28
Tablo 2.1. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları (1926-1933).....	33
Tablo 2.2. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların giriş dönemleri itibarıyla dağılımı.....	34
Tablo 2.3. Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermayenin yıllar itibarıyla dağılımı (milyon \$)	35
Tablo 2.4. Türkiye’ye gelen DYSY (1980-2001 milyon\$).....	37
Tablo 2.5. Türkiye’de yatırım teşvik sistemi	40
Tablo 2.6. Bölgelere göre doğrudan yabancı yatırım tutarları milyon \$......	42
Tablo 2.7. Türkiye’de uluslararası doğrudan yatırımların ülkelere göre sıralaması (2002-2020 milyon \$)	43
Tablo 2.8. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarım sektörü dağılımı (milyon \$ 1980-1990).....	46
Tablo 2.9. İzin verilen yabancı sermayenin tarım sektörü dağılımı (1991-2004).....	47
Tablo 2.10. Doğrudan yabancı sermayenin tarım sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2020)	47
Tablo 2.11. Tarım sektörüne göre DYSY tutarları (milyon\$) yatırım kalemine göre	48
Tablo 2.12. Türkiye’de yıllara göre tarım sektörü istihdam dağılımı (1988-2013).....	48

Tablo 2.13. Türkiye’de yıllara göre toplam istihdamın ve tarım sektörü istihdamının dağılımı (2014-2020)	49
Tablo 2.14. Üretim yöntemine göre GSYH hesabında tarım sektörünün payı (2003-2020)	50
Tablo 2.15. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi sektörü dağılımı (milyon \$ 1980-1990).....	51
Tablo 2.16. İzin verilen doğrudan yabancı sermayenin sanayi sektörü dağılımı (1991-2004)	52
Tablo 2.17. Doğrudan yabancı sermayenin sanayi sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2013)	53
Tablo 2.18. Sanayi sektörüne göre DYY tutarları (milyon\$) yatırım kalemine göre (2014-2020	53
Tablo 2.19. Sanayi sektörüne göre DYY tutarları (milyon \$) yatırım kalemine göre (2020).....	54
Tablo 2.20. Türkiye’de yıllara göre sanayi sektörü istihdamının sektörel dağılımı (1988-2013)	55
Tablo 2.21. Türkiye’de yıllara göre istihdamın sektörel dağılımı (2014-2020)	56
Tablo 2.22. Üretim yöntemine göre GSYH hesabında sanayi sektörü payları (2003-2020)	57
Tablo 2.23. İSO 500 yabancı sermayeli firma sayısı ve çalışan sayısı (2003-2020)	58
Tablo 2.24. İstihdam rakamları en fazla olan ISO ilk 500 yabancı sermayeli firmalar .	59
Tablo 2.25. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$1980-1990)	60
Tablo 2.26. İzin verilen yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (1991-2004 milyon \$).....	61
Tablo 2.27. Yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2013)	61
Tablo 2.28. Yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$ 2014-2020)	63
Tablo 2.29. Hizmetler sektörüne göre DYY tutarları (milyon\$) ve yatırım kalemleri ..	64
Tablo 2.30. Türkiye’de istihdamın hizmetler sektörü dağılımı (1988-2013).....	65
Tablo 2.31. Türkiye’de yıllara göre istihdamın hizmetler sektörü dağılımı (2014-2020)	66
Tablo 2.32. Üretim yöntemine göre GSYH hesabında hizmet sektörünün payı (2003-2020)	67

TABLO 3.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testi sonuçları.....	74
Tablo 3.2. Eşbütünleşme sınır testi sonuçları.....	75
Tablo 3.3. Uzun dönem katsayı tahminleri	75
Tablo 3.4. Modelin hata düzeltme gösterimi	76
Tablo 3.5. Sınama testleri.....	76
Tablo 3.6. VAR sistemi uygun gecikme uzunluğu tahmin sonuçları	78
Tablo 3.7. Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları.....	78
Tablo 3.8. ADF ve PP birim kök testi analiz sonuçları.....	79
Tablo 3.9. VAR sistemi uygun gecikme uzunluğu tahmin sonuçları	80
Tablo 3.10. Sınama testleri.....	81
Tablo 3.11. Granger nedensellik testi sonuçları.....	82
Tablo 3.12. Toplam istihdam serisinin varyans ayrıştırma sonuçları	83
Tablo 3.13. Birim kök test sonuçları analizi	84
Tablo 3.14. ARDL sınır testi analiz sonuçları.....	85
Tablo 3.15. Uzun dönem katsayı tahminleri	85
Tablo 3.16. ARDL modelinin hata düzeltme gösterimi.....	86
Tablo 3.17. Sınama testleri.....	87
Tablo 3.18. VAR sistemi uygun gecikme uzunluğu tahmin sonuçları	87
Tablo 3.19. Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları.....	88

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Türkiye’ye geleceği duyurulan sıfırdan DYY’lerin (greenfield investment) gelişimi (2003-2020, milyon \$).....	15
Şekil 1.2. Türkiye’nin satan ülke tarafında olduğu birleşme ve satın alma (M&A) işlemlerinin gelişimi (2001-2020, milyon dolar)	17
Şekil 2.1. Türkiye’de izin verilen DYY’nin ülkelere göre dağılımı 1954-2003	39
Şekil 2.2. 2002-2020 yılları gelen yabancı yatırımlar	41
Şekil 3.1. CUSUM testi analiz sonuçları.....	77
Şekil 3.2. AR karakteristik polinomlarının birim çember konumları.....	80
Şekil 3.3. Etki tepki analizi sonuçları	82
Şekil 3.4. CUSUM grafikleri.....	87

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EKK	: En Küçük Kareler
FDI	: Foreign Direct Investment
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
HM	: Hazine Müsteşarlığı
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
ISO	: İstanbul Sanayi Odası
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
PP	: Phillips Perron
SDR	: Special Drawing Rights
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UDY	: Uluslararası Doğrudan Yatırımlar
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
VAR	: Vektör Otoregresif Model
WIR	: World Investment Report

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin küreselleşme eğilimi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları önem kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, yeteri kadar kaynakları yoksa kalkınma amaçları doğrultusunda tasarruf eksiklerini kapatmak, teknolojik gelişmelerini güçlendirmek, nitelikli istihdam fırsatları yaratmak ve ülkelerin üretim kapasitelerini artırmak için doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek istemektedir.

Doğrudan yabancı yatırım yapan firmaların amaçları üretim kapasitelerini en düşük üretim maliyeti ile gerçekleştirmek, uluslararası piyasada kaynağa ve müşteriye yakın olmaktır. Kâr maksimizasyonu amacıyla yola çıkan doğrudan yabancı sermaye yatırımcıları, serbest piyasa ekonomisinin verdiği kolaylık ile en verimli sonuç alacağı yatırımları gerçekleştirmektedirler.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke açısından yarar sağlayabilmesi için ülke çıkarları ve doğrudan yabancı sermaye çıkarları arasında denge kurulmalıdır. Devlet tarafından yapılan teşvik politikaları, sektörel ve bölgesel dengesizlikler yaratmamalıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına sağlanan aşırı korumacılık, ödemeler dengesi açığını, istihdamı, teknolojiyi, sektörel alanlarda gelişimi olumsuz etkileyebilir. Diğer taraftan doğrudan yabancı sermaye yatırımları lehine gerçekleşen durumlarda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı kapitülasyonlar sorunu gibi ciddi sorunlarla da karşılaşılabilir.

Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisi sektörel açıdan incelendiğinde tarihsel gelişim sürecinde farklılıklar yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına birçok kısıtlamalar getirilmiş ardından yaşanan dünya ekonomik buhranı da bu yatırımları oldukça olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payının yüksek olması nedeniyle kendi kendine yetebilen ülke konumunda olan Türkiye'de sanayi ve hizmetler sektörünün payı düşük seviyede kalmıştır. 1954 yılında dönemin liberal politikalarını içeren 6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu ile dış ekonomik kaynak kısıtlamaları kaldırılmış ve yeni bir bakış açısı kazandırılmıştır. 24 Ocak kararlarıyla liberal iktisat politikasını benimseyen Türkiye'de 1980 yılı sonrası, doğrudan yabancı sermaye çeken sanayi sektörünün damga vurduğu yıllar olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'de ve Dünya'da yaşanan krizler, Marmara depremi doğrudan yabancı yatırımların dalgalı seyir izlemesine sebep olsa da önceki yıllara göre yüksek tutarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. 2003 yılında 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile prosedürlerin basitleştirilmesi, ülkeye yeni yatırım

imkânları tanımıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sektörel açıdan incelendiğinde tarım sektörü, sanayi ve hizmetler sektörünün gölgesinde kalmıştır. Sektörel bazda önemli gelişmeler kaydedilen hizmetler sektörü geleneksel yapı içerisinde uzaklaşarak bilgi, iletişim, finans, sigorta, parasal aracı kuruluşlar gibi önemli alt sektörler ile gelişme göstermiştir.

Yeterli sermaye birikimine sahip olamayan, sanayileşmesini tamamlayamamış ve istihdam sorunu ile karşılaşan Türkiye'nin kalkınması için doğrudan yabancı sermaye yatırımları önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam ilişkisi, sanayi sektörü istihdamı, hizmetler sektörü istihdamı ve toplam istihdama yönelik ekonometrik analizler üzerinden incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorik boyutta ele alınmıştır. Yabancı yatırımların tanımı yapılmış, daha sonra doğrudan yabancı sermaye yatırım türleri, teorileri ve ekonomik etkileri ile bu yatırımları etkileyen faktörler açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye tarihinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişim süreci, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yıllara göre sektörel dağılımı ve istihdam verileri paylaşılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile toplam istihdam, sanayi sektörü istihdamı ve hizmetler sektörü istihdamı ilişkisi, 2005Q3-2020Q3 yılları için çeyrek dönemlik veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada ampirik analiz olarak birim kök testleri, ARDL modeli, VAR modeli analizleri ile etki tepki, varyans ayrıştırma, nedensellik testleri ekonometrik çalışmada sunulmuştur.

Sonuç bölümünde ise çalışmada uygulanan analiz sonuçlarına ilişkin değerlendirilme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1. Yabancı Sermaye Yatırımları

Gelişmiş, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, ekonomi temellerini sağlamlaştırmak ve sürdürebilmek için yatırım girişimleri önem arz etmektedir. Ülkeler yatırım girişimleri için sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Sahip olunan iç kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda dış kaynaklara yönelim, problemi çözmek adına atılacak bir adımdır (Tuzak, 2018, s. 3). Bir ülkenin sermaye stokunda, başka ülke/ülkelerdeki kişi, kurum ve kuruluşlarının yapmış oldukları sermaye katkısına yabancı sermaye denir (Arıkan, 2006). Yabancı sermaye yatırımları, ülkeye geliş şekline göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY), portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olmak üzere 3 gruba ayrılmaktadır.

1.1.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), doğrudan yabancı yatırımı (DYY); yatırımcının kendi ekonomisi dışındaki bir ekonomide yerleşik işletmeden, kalıcı fayda sağlama amacıyla gerçekleştirdiği sınır ötesi yatırım türü olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, kalıcı fayda ile uzun vadeli bir ilişkinin varlığı ve yönetimde etkin güç için sermayenin en az %10'nuna sahip olunması gerektiği vurgulanmaktadır (OECD, 2009). OECD'nin tanımında yer alan %10'luk ölçüt, 2003 yılında kabul edilen 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununda da belirtilmektedir. 4875 sayılı Kanunun 2. maddesi uyarınca doğrudan yabancı sermaye yatırımları:

- Yabancı yatırımcı tarafından,
 - 1-Yurt dışından getirilen;
 - Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,
 - Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç),
 - Makine ve teçhizat,
 - Sınai ve fikrî mülkiyet hakları
 - 2- Yurt içinden sağlanan;
 - Yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,
 - Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar,
 - gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla;
 - i) Yeni şirket kurmayı veya şube açmayı,
 - ii) Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı

ifade etmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile çok uluslu şirketler arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları çok uluslu şirketler aracılığıyla yapılmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı bir işletmenin yerleşik olduğu ülke sınırlarının dışında üretimini yaygınlaştırabilmesi için var olan işletmeyi satın alması, yeni işletmenin kurulabilmesi için sermaye sağlamak veya var olan işletmenin sermayesini artırmak yoluyla gerçekleştirebilir (Seyidoğlu, 2015). Sermaye dışında ticari sırlar, teknoloji, know how, ticaret unvanı, yabancı sermaye transferleri piyasa işlemine tabi olmadan aktarılmaktadır. Yatırımcı işletmeler karşılığında kısmen veya tamamen kazanılan kârları, üretilen yarı mamul ve mamul malları merkezine aktarır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en önemli özelliklerinden biri, yatırım yapılan işletmelerin mülkiyeti, yönetimi ve denetimi konusunda söz sahibi olunabilmesidir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genel özellikleri maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralanabilir (Seyidoğlu, 2015, s. 651-652):

- a) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları makine, döviz ve donatım teknoloji, iş becerisi, yönetim bilgilerini kapsamaktadır.
- b) Yurt dışında yeni yapılan veya satın alınan üretim yerinin yönetimi, yabancı sermayeli şirket elinde bulunmaktadır.
- c) Yabancı yatırımcının yatırım yaptığı ülkeyi terk etmesi zordur. Çünkü fiziki olarak gerçekleşen yatırımların taşınması ve likiditeye çevrilmesi kolay değildir. Geri dönüşü çoğu zaman söz konusu değildir.
- d) Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çoğunluğu çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır.
- e) Yabancı yatırımcılar inşa ettikleri işletmelerin tamamına veya belirli bir oranına sahip olabilirler. Kurulan işletmelerin denetiminde, yönetiminde etkin rol oynayabilmektedirler. Kurulan işletmeler, ana firmaların teknolojisinden, bilgisinden, etkin işgücünden, kaynaklarından yararlanabileceği gibi, elde ettikleri kârı ana merkezin bulunduğu ülkeye aktarabilmektedir.

1.1.2. Portföy yatırımları

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yurt içi piyasalarında karşılaştıkları tasarruf yetersizlikleri sebebiyle, toplum refahını yükseltebilmesinde ve sürdürülebilir ekonomik büyüme performansı sağlanmasında zorluk çekilmektedir. Bu durumda

ekonomilerin dış finansman kaynaklarına ihtiyacı artmaktadır (Ulutaş, 2021, s. 5). Bir ülkedeki yerleşik kişi ve kuruluşların, başka ülkelerin para ve sermaye piyasaları tarafından çıkarılan tahvil, hisse senedi, para piyasası enstrümanları, finansal türevlerinin satın alınmasıyla yapılan yatırımlara portföy yatırımları denir (Arıkan, 2006, s. 7). Uluslararası standartlara göre yapılan portföy yatırımlarının yönetim hakkı yüzdesi %10'u aşmamalıdır. Bu oranın aşılması durumunda yatırımlar doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak değerlendirilmektedir (Kahveci, 2016, s. 4). Her iki yatırımcı arasında yatırım alanları ve amaçları açısından farklılıklar yer almaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren yatırımcılar genelde ürün ve hizmet üretimi ile ilgili şirketlerdir ve amaçları verimliliğe ve düşük maliyete yoğunlaşmaktadır. Portföy yatırımcıları ise finansal kurumlardan, sigorta şirketleri veya yatırım firmaları gibi kurumsal yatırımcılardan meydana gelmektedir (Karluk, 2013, s. 759). Portföy yatırımcıları şirket hisselerine sahip olarak finansal sermaye kazancı sağlamaktadır.

Portföy yatırımları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için büyük öneme sahiptir. Ekonomik büyüme ve kalkınmaya, kredi kaynağına ve etkin sermaye tahsisi artışına katkı sağlamaktadır. Kısa vadeli olan portföy yatırımları yüksek faizlerin cazibesiyle giren ülkeye rahatlama sağlaması ve etkin likidite sayesinde olumlu yanlarının yanı sıra sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Yüksek miktarda portföy yatırımı çeken ülkelerin olası siyasi gerilim ve ekonomik dalgalanmalarına karşı oldukça duyarlıdır. Portföy yatırımları krize girme olasılığını arttırır. Bu duruma en iyi örnek Asya krizinde sermaye hareketlerindeki sınırsızlık ve ülkelerin tedirgin davranışlarıyla krizin önlenemez boyutlara ulaşmasıdır. 1998 Rusya, 1994 Meksika ve Türkiye'de yaşanan 2001 krizleri, kısa sürede ülkeden uzaklaşan sıcak paranın ardından krizleri getirmesinin muhtemel olduğunu göstermiştir (Batmaz ve Tekeli, 2009). Trump dönemindeki Türkiye-Amerika siyasi gerginliği sonucunda Türkiye'de gerçekleşen portföy yatırımlarındaki azalma da bu duruma örnek gösterilebilir (Baykal, 2019, s. 4).

Portföy yatırımlarının genel özelliklerini maddeler halinde sıralayabiliriz (Seyidoğlu, 2015, s. 651-652).

- a) Hisse senetlerinin yabancılar tarafından satın alınması şeklinde gerçekleşmesi durumunda, işletme yönetimi üzerinde dolaylı olarak denetim hakkına sahip olunur.
- b) Portföy yatırımları olağan veya olağandışı durumlarda ülkeyi terk edebilir, koşullar sağlandığında kısa sürede tekrar geri dönebilir.

c) Yatırım yapanlar finansal kurumlar, bireysel yatırımcılar ve kurumsal yatırımcılardır.

Yatırımcılar, portföy yatırımlarını çeken ev sahibi ülkelerdeki faiz oranları, borç düzeyleri, MB rezerv oranları, CDS primleri, yatırım riskleri, şeffaflık, sermaye kanunları gibi birçok kriterleri dikkate almaktadır. Yatırımcılar sadece piyasada var olan bilgiyi edinebilir, özel bilgilere sahip değildirler. Bu durum yatırımcıları olası risk ile karşı karşıya bırakmaktadır. Tüm bu etkenlerin portföy yatırımlarına uygun bir şekilde düzenlenmesi önem arz etmektedir (Kahveci, 2016, s. 5).

1.1.3. Diğer yatırımlar

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın yapmış olduğu gruplandırmaya göre doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımları ve rezerv varlık dışında kalan tüm finansal hareketler 'diğer yatırımlar' çatısı altında yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, tarihsiz, s. 17-19). Krediler (borçlu ile alacaklı arasında yapılan kredi anlaşması ile sağlanan borçlanma türü), ticari krediler (satıcılar tarafından sağlanan kredilerdir, mal ve hizmet ticareti finansmanı sağlanması için kullanılır), efektif mevcutları (yerleşik kişi ve kuruluşların yabancı hükümetler tarafından çıkarılan efektifler ve madeni paralar toplamı), mevduat hesapları (yabancı para üzerinden elde tutulan mevduat hesapları), özel çekme haklarından (SDR) oluşan mali hareketler bu yatırım türlerine örnektir (Efe, 2008, s. 55).

Uluslararası Para Fonu, diğer yatırımları kendi içerisinde kısa vadeli ve uzun vadeli olarak ikiye ayırmaktadır. Gruplandırmada paraya dönüştürülme özellikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Uzun vadeli sermaye hareketleri bankalar ve firmaların dış ticaretini finanse etmek için uluslararası finans kuruluşlarından sağladıkları kredileri ifade etmektedir. Kaynağını IMF, Dünya Bankası, Yatırım ve Kalkınma Bankaları kuruluşlarının oluşturdukları konsorsiyumlar ve hükümetler oluşturmaktadır (Üstünel, 2012, s. 12). Kısa vadeli sermaye hareketleri, vadesi bir yıla kadar olan sermaye hareketleridir. Süreleri çoğunlukla 30, 60 veya 90 gündür. Yurt dışındaki birimler ile yurt içindeki yerleşik birimler arasındaki kısa vadeli borçlanmaları içermektedir (Çetin, 2008, s. 21). Her ikisi de kısa vadeli olmasına rağmen portföy yatırımları ile kısa vadeli sermaye hareketleri arasında bazı farklar bulunmaktadır. Portföy yatırımları görece daha uzun vadeye sahiptir. Yatırım türü olarak portföy yatırımları genel olarak hisse senetleri ve tahvillere yönelirken kısa vadeli sermaye hareketleri ticari bonolar, finansman bonoları,

ticari kredilerden oluşmaktadır (Genç, 2015, s. 14). Bunun yanı sıra iki yatırım türü de küresel piyasalarda ve ülke ekonomisinde yaşanan ekonomik dalgalanmalara karşı duyarlıdır.

1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Teorileri

II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaretin ve DYSY'nin büyük boyutlara ulaşması, iktisatçıların ilgisine neden olmuş ve konu ile ilgili teoriler gündeme gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların, genel olarak çok uluslu şirketlerin alanında görülmesi, bu kapsamdaki teorilerin de bu bağlamda ele alınmasına neden olmaktadır.

Uluslararası ticaret teorisi, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi ve Heckscher-Ohlin modeline dayanmaktadır. Ricardo, mutlak üstünlükler teorisinden farklı bakarak bir ülkenin, bütün mallarda diğer ülkelere göre üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en çok üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşıp daha az üstün olduklarını ithal edebileceğini ifade etmiştir (Topuz ve Coşkun, 2018). Heckscher- Ohlin teorisinde hangi ülke üretim faktörlerinden hangisine bol miktarda sahipse onda uzmanlaşmalıdır. Dış ticaret teorilerin zeminini oluşturan bu teorilerde sermayenin sınır ötesi hareketine yer verilmemiştir. Çünkü mükemmel piyasalar ve bilginin serbest mal olduğu varsayımları açıklamayı sınırlandırmıştır. Klasik iktisatçıların yerine Kindleberger gibi modern iktisatçılar yabancı sermaye yatırım firmalarının mükemmel olmadığını piyasaların tam rekabet yerine eksik rekabet koşullarında çalıştığını çalışmalarında açıklamıştır. (Soydal, 2007).

1.2.1. Ürün devreleri teorisi

Klasik kuramların doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamada yetersiz kalması yeni görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ürün yaşam devreleri teorisi, Raymond Vernon tarafından 1966 yılında yayımlanan 'Uluslararası Yatırım ve Ürün Döngüsünde Uluslararası Ticaret' makalesinde ortaya çıkmıştır. Vernon teorisini ürün yaşam döngüsü aşamalarına ve uluslararası ticaretteki davranışlarına göre, yenilik, olgunlaşma ve standartlaşma olmak üzere üç dönemde incelemiştir. Giriş, büyüme, olgunluk, doyma ve vazgeçme olmak üzere 5 aşamada inceleme de yapılmaktadır (Vernon, 1966).

Birinci aşama yenilik aşaması, icat aşaması olarak da ifade edilmektedir. Üretim yeri yüksek teknolojili, AR-GE çalışmalarının yapıldığı, gelir düzeyi yüksek olan ülkelerdir. Genellikle riski ve belirsizliği azaltmak, reklam maliyeti, piyasa bilgisi, ulaşım

maliyeti ve ürünün gizliliği düşünülerek üretim yurt içinde gerçekleşir. Küçük ölçekte üretilen ürün daha çok sermaye yoğunudur, emek tasarrufu sağlamaktadır. İcatçı firmanın üretilen ürün ile piyasada tek olması, fiyat değişimleri karşısında talebin fiyat esnekliğinin düşük olması nedeniyle tüketicilerin yüksek fiyatlı ürün ile karşılaşması kaçınılmaz olur (Azizov, 2000).

İkinci aşama gelişme, olgunlaşma aşamasıdır. Bu aşamada ürünün iç üretimi ve iç tüketiminde artış meydana gelir. Dış talepteki artış ile gelişmiş teknolojik gücü elinde bulunduran icatçı firma farklı piyasalara yayılabilmek için doğrudan yatırımını ve ihracatını bu ülkelere yaparak pazarlarından pay almış olur. Üretim yöntemi olgunlaşma aşamasından standartlaşma aşamasına yaklaştıkça ürünün diğer üreticiler tarafından taklit edilmesiyle birlikte ilk üretici monopol gücünü kaybedecektir (Soydal, 2007).

Standartlaşma son aşamadır. Ürün artık üreticiler tarafından iyice öğrenilmiştir ve korunması artık mümkün değildir. Rekabet ciddi boyutlara ulaşmış, maliyet önemli hale gelmiştir. Standartlaşan ürünler emek yoğun üretim fonksiyonu kullanılabilir hale getirmiştir. Emeğin bol ve ucuz olması, emek yoğun üretim yapan gelişmekte olan ülkeleri ürünün yeni ihracatçısı haline getirir. Rekabetin yoğun olduğu piyasalarda geniş pazarları elde etmek düşük fiyatlamadan geçmektedir (Şahinkoç, 2015). Bu yüzden üretim maliyetlerini düşürmek ve ucuz niteliksiz ve yarı nitelikli işgücünden faydalanmak için gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımlar hız kazanır. Bu aşamada üretim maliyetlerinin az olduğu ülkelere gelen yabancı yatırımlar, ev sahibi ülke ekonomilerinde yeni istihdam olanakları sunmaktadır (Ekinci, 2011, s. 71-96).

1.2.2. Eklektik paradigma (OLI paradigması)

1977 yılında yapmış olduğu çalışmasından önceki birçok çalışmayı bir araya getirerek tek bir açıklamadan ziyade ‘eklektik’ kapsamlı bir teori ortaya çıkaran Dunning yabancı sermaye yatırımlarının en geniş kapsamlı teorisini ortaya koymuştur (Batmaz ve Tekeli, 2009, s. 35). Bu teoriye göre yabancı yatırımlara yönelen firmalar, eş anlı olarak 3 temel avantaja sahip olduğunda piyasayı ele geçirebilir. Bunlar mülkiyet avantajları, içselleştirme avantajları ve bölgesel avantajlar olmak üzere üç gruba ayrılır.

Sahiplik avantajları (O): ‘Neden uluslararası yatırım?’ sorusuna cevap veren sahiplik avantajı, yabancı yatırımcının yabancı olduğu piyasada yerli firmalarla rekabete girebilmesini sağlayacak firmaya özgü özellikleri kapsamaktadır (Singh ve Kundu, 2002). Ar-Ge faaliyetlerine verilen önem, modern teknoloji, üretim ve pazarlama bilgisi,

patentler, monopol haklar gibi unsurlarla yurt dışı maliyetlerini karşılayabilecek seviyede güçlü olmayan firma Dunning'e göre firmaya özgü avantajı kullanamayacaktır (Oxelheim, Randøy, ve Stonehill, 2001, s. 6).

Yerleşim yeri avantajları (L): 'Nereye yatırım yapılmalı?' sorusunun cevabını arayan firma için kaynakların bolluğu, pazar büyüklüğü, ucuz işgücü, kota ve tarifeler, ulaşım kolaylıkları, sosyoekonomik ve siyasi etkiler, ev sahibi ülke teşvikleri, ev sahibi ülkede yabancı yatırımcının fazlalığı, makroekonomik politikalar, ülkelerin konumsal avantajları yerleşim yerinin belirlenmesinde etkilidir.

İçselleştirme avantajları (I): Buckley ve Jasson'un içselleştirme kuramı, çok uluslu bir firmanın sahip olduğu teknoloji bilgisi, yönetsel ve pazarlama bilgisi gibi üstünlükleri kaybetmemek için lisanslama, franchising, ortak girişim ve benzeri yollarla değil, doğrudan yabancı yatırım yolunu seçerek yüksek kârlara ulaşacağını ifade etmektedir.

Çok uluslu şirketler kendilerine özgü üstünlükleri göz önüne alarak uluslararası pazarlara anlaşma yoluyla giriş yaparlar. Bu anlaşmalar DYSY, lisans, ihracat, ortak yatırım tarzında gerçekleşebilir. Tablo 1.1'de pazara giriş tercihlerine göre eklektik paradigmasının bileşenleri çerçevesinde sahip olunan üstünlükler gösterilmiştir.

Tablo 1.1. Eklektik paradigma ve uluslararasılaşma (Dunning, 1981'den aktaran Tandoğan, 2018. s.16)

Sahiplik Avantajları	Yerleşim Yeri (konumsal) Avantajları	İçselleştirme Avantajları	Uluslararasılaşma Yolu
Var	Var	Var	Doğrudan Yabancı Yatırım
Var	Yok	Var	İhracat
Var	Yok	Yok	Anlaşmaya Dayalı Yollar

1.2.3. Tekelci rekabet (Hymer–Kindleberger modeli)

S. Hymer tekelci rekabet teorisini 1960'lı yıllarda doktora teziyle ortaya çıkarmıştır. C.P. Kindleberger ve öğrencisi S. Hymer doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan ülke şirketlerinin yerel şirketlerle rekabet etmesini, onlara üstünlük kurmasını sağlayan bazı önemli faktörler olduğunu ifade etmiştir. Yabancı yatırımcıların farklı piyasalarda üretime yönelmeleri riskleri ve belirsizleri, kültür, dil farklılıklarını beraberinde getirir. Bu yüzden yabancı firmaların yatırımlarını gerçekleştirebilmeleri için avantajlara/üstünlüklere sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu çerçevede, üstün bilgi, teknoloji, özel pazarlama ve reklam yöntemleri, etkin yönetim, patent hakkına sahiplik, yatırımcı firmaların mal ve fiyat farklılaştırması, kolay sermaye temini, büyük

ölçekli üretim gibi özelliklere sahip olmak önemli avantajlar/üstünlükler sağlayabilir. Çalışmada portföy yatırımı yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımı tercih edilmesinin sebebi açıklanmıştır (Tandoğan, 2018).

Hymer-Kindleberger teorisine göre doğrudan yabancı yatırım endüstriyel organizasyon teorisi ile de açıklanabilmektedir. Bu teori yabancı yatırımcının başka bir ülkede yaptığı yatırım sonucunda kendi ülkesinde kazandığından daha fazla kazanması gerektiğini ifade etmektedir. Kendi ülkesinden daha fazla gelir etmez ise yatırım gerçekleşmez (Kaymaz, 2013).

1.2.4. Oligopolistik tepki teorisi

1973 yılında lideri izle (follow the leader) kuramını geliştiren Knickerbocker, ABD endüstrisine yönelik gözlemlerinden hareket etmiştir. Oligopolistik endüstri, öncü firmaların doğrudan yabancı yatırım yapması ile rakip firmaların tepki olarak pazar payını kaybetmemek için aynı bölge ve sektörde yatırım yapmasına yol açar¹ (Yıldırım, 1997).

Teori, oligopolistik yapıya sahip olan ABD firmalarının uluslararası alanda yatırım yapmalarında, yurt içinde faaliyet gösterdiği piyasa yapısının da önemli olduğunu belirtmektedir. Knickerbocker endüstrideki toplulaşma ne kadar yüksek ise firmaların birbirlerini takip etmesinin o derece yüksek olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca teknolojisi düşük olan firmalar teknolojisi yüksek olanı, ürün sayısı az olanlar, çok ürünlü firmalara kıyasla rekabet gücü düşük olduğu için rakiplerini yabancı yatırımlarda daha yakın takip edeceklerdir (Göz, 2009).

Teori, rakiplerin takip edilmemesi durumunun uluslararası yatırım yapan firmaların yabancı faaliyet deneyimi kazanması sonucu yabancı yatırımlara yönelemeyen firmalara üstünlük kurmalarına ve ihracat pazarlarını kaybetmelerine yol açabileceğini ifade etmektedir (Akbıyık, 2014).

1.2.5. İçselleştirme teoremi

P.J. Buckley ve Mr. Casson'un ileri sürdüğü çalışma, Vernon'un ürün dönemleri teorisinin eksikliklerinin içselleştirmeye gidilerek çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir (Batmaz ve Tekeli, 2009). Bir firmanın sahip olduğu hususi bilgileri içselleştirerek

¹ Oligopol modeli piyasada birbirlerini etkileyebilecek kadar az sayıda satıcı firmanın, çok sayıda müşteri ile karşılaştığı piyasa türüdür. Tam rekabet ile monopol arasında yer alan oligopol modelinde üretici firma sayısı az olduğu için üretim miktarı, fiyat değişimi, reklam konusunda alınan kararlar rakip firmalarının davranışlarını etkiler.

kendisinin kullanması, başka firmalara lisans verme, ortak girişim ve benzer yollarla değil, franchise anlaşmaları yapmasıyla ya da diğer firmalara devretmesinden ziyade DYSY ile kendine şube kurmasıyla bilgiyi kendi bünyesinde transfer etmektedir (Arıkan, 2006, s. 658). Bilgiyi içselleştirmek monopol kârı elde etmenin doğrudan yoludur. İçselleştirme teorisi doğrudan yabancı yatırımların, ihracat ve lisanslamadan daha verimli bir yol olduğunu izah etmektedir.

Buckley ve Casson'a göre içselleştirme sebepleri şunlardır(Batmaz ve Tekeli, 2009, s. 32-33):

Marka, isim ve pazar gücünü kendi çıkarlarına kullanma isteği

- Uluslararası alanda hükümet müdahalesinden kurtulma isteği
- Kaynakların uzun vadeli kontrolü
- Firmaların dışa olan bağımlılığının azaltılması
- Fiyat farklılaşmasını önlemede sağlanacak avantajlar

1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörler

Yabancı yatırımların ulusal sınırları aşarak başka ülkelerde yatırıma yönelmesini ne gibi faktörlerin etkilediği, çekici ve itici faktörler olarak iki alt grup altında incelenebilmektedir. Bu faktörler aynı zamanda siyasi, ekonomik, kültürel, yatırım ortamına göre belirleyiciler olarak da bilinmektedir.

1.3.1. Yatırımı çeken ülke açısından (çekici faktörler)

Yatırım çeken ülkeler açısından Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının 1998 yılı Dünya Yatırım Raporunda doğrudan yabancı sermayeyi etkileyen faktörlere ilişkin açıklama Tablo 1.2 şeklinde yayınlanmıştır (Akbıyık, 2014).

Tablo 1.2. *Ev sahibi ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler (UNCTAD, 1998, s.91)*

Belirleyici Gruplar	Belirleyiciler
Siyasi Belirleyiciler	Vergi ve yabancı sermaye politikaları
	Özelleştirme politikaları
	Yabancı sermaye yatırımları ile ilgili uluslararası anlaşmalar
	DYY'de tutarlılık ve ticari politika
	Ekonomik, politik ve sosyal süreklilik
	Ahlaki değerler
	Ülkedeki saydamlık ve hukuk devleti olması (rüşvet ve yolsuzluk olmaması)
	İdari istikrar (politik istikrar değil, devlet politikalarındaki tutarlılık ve devamlılık)

Yatırım Ortamına Yönelik Belirleyiciler	Yatırım teşvikleri, Yatırım sonrası hizmetler, Yönetimde etkinlik Sosyal imkânlar (yaşam standartları, eğitim imkânları) Yatırımların korunması (fikri mülkiyet) Alt yapı olanaklarının yeterliliği
	Pazar Amaçlı Yönelim Pazarın büyüklüğü ve kişi başına düşen gelir. Tüketici tercihleri Bölgesel ve küresel piyasalara giriş (Hong Kong ve Tayvan) Yerel para birimi, Döviz kuru Öngörülebilir enflasyon, Düşük faiz oranı
Ekonomik Belirleyiciler	Kaynağa veya Stratejik Varlığa Yönelim Vasıflı, vasıfsız çalışanlar. Ham maddeler, Teknolojik yenilikler Fiziksel altyapı (ulaşım, iletişim vb.) Yan sanayicilerin varlığı Sanayinin Kümelenmesi (Bursa Tekstil Sektörü)
	Etkinlik Amaçlı Yönelim Kaynakların ve varlıkların maliyet durumu, işgücü verimliliği Ara malların varlığı ve ulaşım maliyetleri Bölgesel ve ekonomik birleşmeye üyelik (TR-AB gümrük birliği anlaşması)
	Danışmanlık Şirketlerinin kalitesi (Yatırım ortamını tanıtan, reklamcılık, sigortacılık)

Tablo 1.2.(Devam) *Ev sahibi ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler*

(UNCTAD, 1998, s.91)

Tablo 1.2’de görüldüğü gibi ev sahibi ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımlarının belirleyicileri siyasi belirleyiciler, yatırım ortamına göre belirleyiciler ve ekonomik belirleyiciler olmak üzere 3 grupta ele alınmıştır. Bu grup arasına kültürel belirleyici olarak ortak sınır (komşuluk), ortak din, dil, uzaklık da önemli bir belirleyici olarak eklenebilir. Tablonun çeşitli unsurları ele alınarak, konunun önemini aşağıdaki gibi ortaya konulabilir:

Vergiler: Önemli bir siyasi belirleyici olan vergiler, kurumlar vergisi ve gelir vergisi ile yapılan işlemler sonucu harçlar ve damga vergilerini kapsamaktadır. Vergi mevzuatlarında yapılan değişiklikler, yatırım indirimleri, ertelemeler, taksitlendirmeler gibi yapılan değişiklikler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilemektedir (Ballı, 2019, s. 12).

Ekonomik ve Siyasi İstikrar: Doğrudan yabancı yatırımlarda, yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık sonucu kısa vadeli yatırımlar gibi ülkeyi hemen terk etme durumu söz konusu olamayacağından ülke ekonomisinin istikrarlı olması yabancı yatırımların kararlarını önemli derecede etkilemektedir.

Altyapı: Ev sahibi ülkelerde altyapının gelişmesi yatırımların verimliliğini artırmaktadır. Ulaşım, haberleşme, hammaddeye erişim kolaylığı, maliyet avantajı

sağlaması iktisadi kalkınma ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkilemektedir (Ergün Tatar, 2020, s. 208).

Piyasa Büyüklüğü: Yabancı yatırımcıların bir ülke ekonomisinde aradığı en önemli özelliklerden birisi olan pazar büyüklüğünün yeterli seviyede olması, ihracat yerine yabancı yatırımın tercih edilmesini sağlamaktadır. Çünkü yabancı yatırımcının aradığı gelir, talebe bağlıdır. Piyasa büyüklüğü ülkenin nüfus miktarının yanı sıra o ülkenin kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasılası ile ölçülmektedir (Yaylı, 2011, s. 15).

İşgücü Maliyetleri ve Verimliliği: Kâr elde etme amacı güden çok uluslu şirketler için maliyet minimizasyonu da önem arz etmektedir. Yüksek ücretler, üretilen mal ve hizmetlerin fiyat performansları, uluslararası alanda rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Sadece ücretlerin düşük olması rekabet için yeterli olmayabilir, verimlilik de ek maliyet doğurabileceği için dikkate alınmalıdır. J.M.C. Rollo “düşük ücret seviyesinde yüksek kaliteli işgücü bulunabiliyorsa, bu yabancı sermaye için anahtar faktör olacaktır” diyerek konuyu özetlemiştir (Yaylı, 2011, s. 16)

Şeffaflık Seviyesi: Drabek ve Payne tarafından belirlenmiş olan şeffaflığı olumsuz yönde etkileyen 5 önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar ekonomik politikalarda rüşvetin olması, mülkiyet haklarının zayıf şekilde korunması, ekonomik politikaların doğrudan yabancı yatırımcılar için öngörülemezlikler içermesi, hükümet hizmetlerinin tahmin edilememesi ve gizliliklerin fazla olması yabancı yatırımcılar için riskin belirlenememesidir (Tandoğan, 2018, s. 32)

1.3.2. Yatırımı gerçekleştiren ülke açısından (itici faktörler)

Bu faktörler, ‘çok uluslu şirketler niçin başka ülkede yatırım yapar?’ sorusunun cevaplandırılmasında yardımcı olmaktadır. Yabancı yatırımcıların şüphesiz en önemli amacı kâr etmek ve elde edilen kârı transfer edebilmektir. Bu noktada gümrük tarifeleri ve kota engellerinden kurtularak düşük maliyetli üretim sağlamaları, vergi politikaları ve teşvikleri, hammadde kaynaklarına ulaşım, ölçek ekonomisi, yeni piyasa arayışı, rekabetçi gücün korunması ve arttırılması, ulaşım ve üretim esnekliği, sermayenin marjinal verimliliği (yabancı yatırımcının kendi ülkesinden sağladığından daha fazla olması) gibi belirleyici faktörler rol oynamaktadır. (Efe, 2002, s. 14).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonucu ülkeler sadece sermaye transferi yapmamaktadır. Bunun yanında teknoloji transferi, yönetim bilgisi transfer edilirken yatırımı yapan ülkelere bağımlı hale gelmektedirler. Ayrıca yatırımcı için uluslararası

alandanda prestijini artırmak adına önemli bir fırsat sunmaktadır. Yatırımcı ülkelerin ev sahibi ülkelere sundukları mal ve hizmetlerin yanı sıra kültürlerini tanıtmaya ve yayma eğilimi de söz konusudur (Karakoç, 2020, s. 16).

Yatırımcılar, özellikle emek yoğun üretim gerçekleştirecekleri mallar için işçilere tanınan hakların sınırlı, işgücüne verilen ücretlerin düşük buna karşılık faydalanılacak yeteneklerin fazla olduğu ülkeleri tercih etmektedir. Çünkü düşük ücretler sebebiyle azalan maliyet uluslararası piyasada rekabeti artırmaktadır. Sahip olunan rekabet gücü ile ekonomide monopol gücü oluşturulabilmektedir (Tünsoy, 2019, s. 24).

Çok uluslu şirketler, kendi ülkesinin belirlemiş olduğu kısıtlayıcı önlemler sebebiyle yabancı yatırımlara yönelebilmektedir. Buna, faaliyette bulunulan ülkenin çevre ve doğanın korunması adına getirdiği yasal düzenlemeler örnek verilebilir. Getirilen kısıtlayıcı önlemler elde edilecek kârı olumsuz etkileyeceğinden, esnek kurallara sahip ülkelere yönelim sağlanacaktır (Tünsoy, 2019, s. 26).

Yabancı yatırımcıların keşfedilen ve geliştirilen ürünlerin patentini diğer firmalarla paylaşmak yerine o bölgelerde yatırım yapmaları marka olmalarını sağlayabilir. Yatırımcı şirketler marka haline gelen firmalarının lisans anlaşması yaparak kalitesinden ve niteliğinden ödün vermemek adına kendi sahip oldukları yatırım alanları oluşturmaktadır (Tünsoy, 2019, s. 26).

Oligopolcü piyasa yapısı olarak ifade edilen, büyük firmaların piyasaya hâkim olduğu alanlarda, birinin alacağı kararlar diğer firmaların kararlarını da etkilemektedir. Bir firmanın yurt dışına yatırım yapmasıyla pazar payını kaybetmemek adına diğer firmaların da yatırıma yönelmesi sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2015, s. 655).

1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları; yapılan yatırımların türüne göre yeni işletme yaratması açısından, üretim zincirine göre, yatırımın amacına göre ve özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmak üzere 4 alt başlıkta incelenebilmektedir.

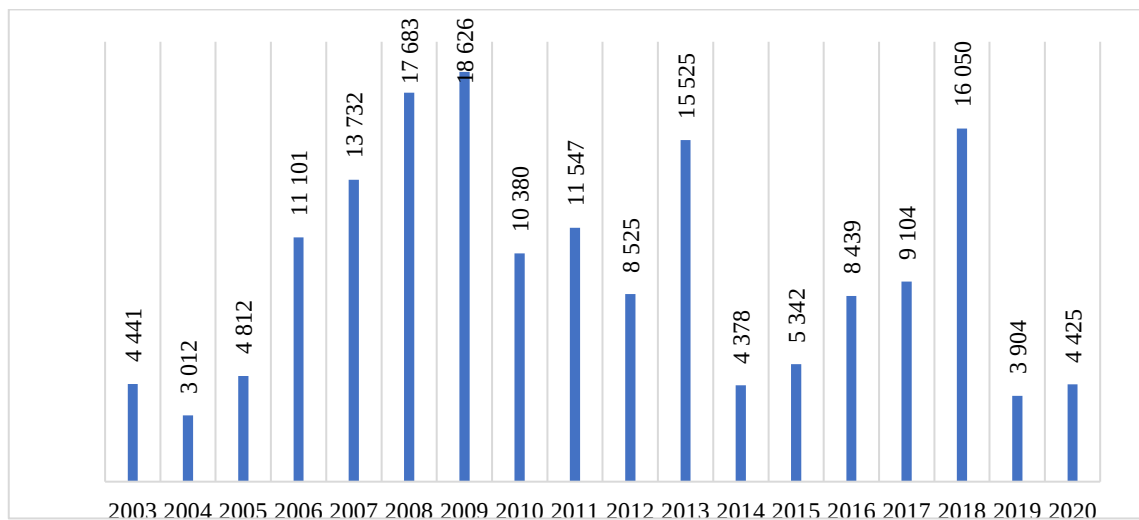
1.4.1. Yatırımların yeni işletme yaratması açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımları

Bu yatırım türleri arasına yeşil alan yatırımları, kahverengi alan yatırımları ve şirketler arası birleşmeler ve satın almalar girmektedir.

1.4.1.1. Yeşil alan yatırımları (greenfield investments)

Yatırımcı ülkenin, yabancı ülkede meydana getirdiği işletmenin mülkiyet hakları kendisine ait olan sıfırdan inşa ettiği yatırımlara denir. Yatırım alan ülkelerin sermaye stokunu artırdığı, üretimine ve istihdamına direkt etki ettiği için bu yatırımlar en çok istenilen yatırım türüdür. Şirketin yatırımcı ülke açısından olumsuz yanı, kurulma süresi ve piyasaya girişinin uzun zaman almasıdır. Yeşil alan yatırımlarının kahverengi alan yatırımlarından farkı, üretim tesisinin mevcut olmaması, yeniden inşa edilmesidir.

Şekil 1.1’de geleceği duyurulan sıfırdan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi incelenmektedir. 2008 yılında gerçekleşen Mortgage krizine kadar, duyurulan sıfırdan doğrudan yabancı yatırımların genel olarak gerçekleştiğini, kriz sonrasında geleceği duyurulan sıfırdan doğrudan yabancı yatırımların gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Şekil de 2009 yılı incelendiğinde 18 milyar 626 milyon dolar, geleceği duyurulan DYY yatırımlarının aksine 3’te biri kadar toplam DYY olduğu şekil 2.2’de görülmektedir. Yıllara göre değişimi incelendiğimizde 2018 yılında 16 milyar dolar civarında DYY girişi yerine toplam DYY girişin yaklaşık 12 milyar dolar, yatırım kaleminden giriş ise 7 milyar dolar (şekil 2.2’de gösterilmiştir) gerçekleşmiştir. Geleceği duyurulan DYY girişlerinin çeşitli nedenlerle iptal edildiği veya ertelendiği düşünülebilir. 2019 yılında geleceği duyurulan değerden fazla gerçekleşen DYY yatırımların 2020 yılında duyurulan 4 milyar 425 milyon \$ DYY yakın tutarda doğrudan yabancı yatırım girişi yaşanmıştır (Ayyıldız, 2021, s. 223). Beklenen DYY girişleri sağlanamamıştır.

Şekil 1.1. Türkiye’ye geleceği duyurulan sıfırdan DYY’lerin (greenfield investment) gelişimi (2003-2020, milyon \$) (UNCTAD, (2020a) World Investment Reports, Annex Tables) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1.4.1.2. Kahverengi alan yatırımları (brownfield investments)

Yeşil alan yatırımları ile birleşme/satın almaların arasında kalan karma bir yatırım çeşididir. Kahverengi alan yatırımları ev sahibi ülkede yer alan firmanın pazar payını kullanarak, yeşil alandaki gibi piyasaya geç girme durumunu ve sıfırdan yatırım maliyetini engeller ve teknolojisini, yönetim bilgisini, kendi olanaklarıyla işletme varlıklarını birleştirmiş olur. Satın alma gibi gözüксе de kazandırdıkları bakımından sıfırdan yatırıma benzemektedir (Meyer ve Estrin, 2001, s.575-576).

1.4.1.3. Şirketler arası birleşmeler ve satın almalar

Şirket satın almaları, yabancı yatırımcıların, bir ülkedeki işletmenin hisselerinin tamamını, çoğunluğunu (%50'den fazlası) ya da %50'den azı alındığında azınlığını kendi bünyelerine katmasına denir. Birleşme, çoğunlukla sermaye yapıları birbirine benzeyen, eşit boyuttaki iki veya daha fazla işletmenin bir araya gelerek üretim hacmini artırarak ölçek ekonomiden faydalanma, kısa sürede faaliyete geçme amacı güderek tek bir çatı altında toplanmasıdır. Kamuoyunda birleşme ve satın almalar şirket evlilikleri olarak bilinir.

Bruner'e (2004, s. 8) göre doğrudan yabancı yatırımcıların birleşme yolunu seçme nedenleri şunlardır:

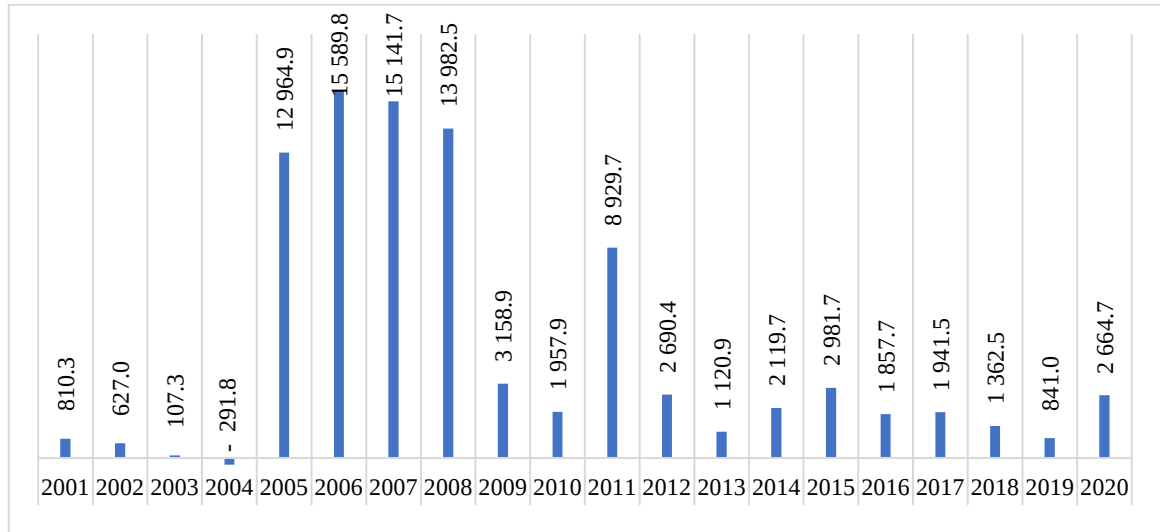
- Piyasa değeri yaratmak
- Firma içi finansal istikrar
- Stratejik konum oluşturmak
- Organizasyonel güç
- Markanın güçlendirilmesi

Şirket birleşmelerinde devralma işlemleri, 'yatay birleşme' ve 'dikey birleşme' olarak ikiye ayrılır. Yatay birleşme/devralma aynı endüstride faaliyet gösteren iki firmanın birleşme şeklidir. Şirketler arasında rekabeti azaltabilir veya sonlandırabilir. Verimlilik artışı, maliyet azalışı, fiyatlandırma gücünün artması yatay birleşme/devralmanın avantajlarıdır. Dikey birleşme-devralmada şirketler, üretim sürecinin farklı aşamalarında yer alırken daha çok tamamlayıcılık görevi üstlenir. Genellikle bir şirketin müşterisinin satın alınması şeklinde gerçekleşir. Stok maliyetinin düşmesi, satın almada fiyat avantajı, pazarlık sorununun çözümünde avantaj sağlamaktadır (Erdoğan, 2016). Tablo 1.3'te birleşme nedenleri çeşitleri ve riskleri özet halinde sunulmaktadır.

Tablo 1.3. Stratejik birleşme nedenleri, çeşitleri, riskleri ve başarı kriterleri (Elmuti ve Kathawala, 2001'den aktaran Tekçe, 2013, s. 26)

Stratejik Birleşme Nedenleri	Büyüme stratejileri ve yeni piyasalara giriş Yeni teknoloji, iyi kalite, düşük maliyet Finansal riski azaltma ve araştırma ve geliştirme maliyetlerinin paylaşılması
Stratejik Birleşme Çeşitleri	Pazarlama ve satış birleşmeleri Teknoloji ve know-how Ürün ve üretim birleşmeleri
Stratejik Birleşme Riskleri	Kültür çatışması Güven eksikliği Performans riski Yeni rakip yaratma riski İşlem prosedürlerinde farklılık
Stratejik Birleşme Başarı Kriterleri	Tam planlama Uluslararası vizyon Etkili ve güçlü yönetici grubu İşletme felsefelerinde benzerlik Partnerler arası doğru iletişim Açık belirli hedefler

Şekil 1.2'de, Türkiye'de yer alan yerleşik firmaların 2001-2020 yılları arasında birleşme ve satın alma işlemlerinin yapıldığı değerler yer almaktadır.

Şekil 1.2. Türkiye'nin satan ülke tarafında olduğu birleşme ve satın alma (M&A) işlemlerinin gelişimi (2001-2020, milyon dolar) (UNCTAD, 2021 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

2005-2008 döneminde yıllık 12-15 milyar dolara ulaşan birleşme ve satın alma işleminin yapıldığı görülmektedir. 2008 yılı krizi ile düşüş yaşanmasına rağmen 2011 yılında 8 milyar 929 milyon \$ işlem gerçekleşmiştir. 2011 yılı sonrasında 3 milyar dolar seviyesini aşmayan miktarda işlem gerçekleştiği görülmektedir. Ülkemizde yaşanan

sermaye yetersizliği nedeniyle mevcut yerli firmaların, yabancı firmalara satılması veya ortaklık kurmaları ya da yabancı sermayeli şirketlerin yine kendileri gibi yabancı ortaklıklar bulmasıyla gerçekleşen işlemlerden kaynaklanmaktadır. Bu işlemlerde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin satan ülke tarafında olduğu dikkat çekmektedir (Ayyıldız, 2021, s. 225).

1.4.1.4. Özelleştirme yoluyla gerçekleşen doğrudan yatırımlar

Devletin mülkiyetinde olan kamu iktisadi teşekküllerinin özel sektöre devredilmesine özelleştirme denir. Özelleştirmeler kiralama, satış, işletme hakkının devri şeklinde gerçekleştirilir. Yatırımı çeken ülke açısından, sermaye girişı sağlaması ve tasarrufları verimli hale getirmesi, ekonomide rekabeti artırarak daha iyi hizmet sunulması gibi avantajlar sağlar ve devletin sınırlı olan kaynaklarını ortadan kaldırır. Yatırımcı ülke, piyasaya giriş maliyetinin düşük olmasından ve küresel ağını genişletme, pazar payını büyütme fırsatları için özelleştirme yolunu seçebilirler (Erdoğan, 2016, s. 14).

1.4.1.5. Ortak girişim ve tam mülkiyete dayalı bağlı şirket

Yatırım yapan ülke şirketinin ev sahibi ülkedeki yerli yatırımcılarla bir araya gelerek şirket kurmasına ortak girişim denir. Tam mülkiyet, yatırım yapılacak ülkeye gelen yabancı yatırımcıların yerli ortak edinmeksizin şirket kurmalarıdır. Aralarındaki fark yatırımcının olup olmamasıdır. Ortak girişimin, tam mülkiyete dayalı bağlı şirket kurmaya göre avantajları şunlardır:

Yerel ortağın unvanını kullanarak piyasaya erken girilmektedir. Yatırım yapılacak ülkenin ekonomik, politik, sosyal ve siyasi özelliklerinin tam anlamıyla çözölememesi yatırımcı açısından risk oluşturmaktadır. Ortak girişim sayesinde yatırımcılar maliyeti bölüşmekte, yerel ortak sayesinde iç piyasa işleyişini erken kavramakta, rakiplerini, kültürel yapıyı erken tanıyarak riski dağıtmış olmaktadır (Seyidoğlu, 1999, s. 670-671).

1.4.2. Üretim zincirine göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yapılan yatırımların üretim zincirindeki yerine göre yatay yatırımlar ve dikey yatırımlar olarak 2 gruba ayrılmaktadır.

1.4.2.1. Yatay (horizontal) yatırımlar

Çok uluslu şirketlerin, yatırım yaptıkları ülkelerde, kendi ülkeleriyle aynı mal ve hizmet üretimini gerçekleştirdiklerinde ortaya çıkan yatırıma denir (Protsenko, 2003). Farklı coğrafi bölgelerde aynı üretimi yapan çok uluslu şirketlerin, taşıma maliyeti ve gümrük vergileri gibi ihracatın maliyetini arttıran durumlar yaşandığında, yatay yatırım sayesinde bu maliyetlerin azalmasını ve teslimat sürelerinin kısalmasını sağlamaktadır.

1.4.2.2. Dikey (vertical) yatırımlar

Çok uluslu şirketin üretim zincirindeki maliyet farklılıklarını gözeterek düşük maliyetle üretimini tamamlayabilmesi için yatırımlarını farklı coğrafik bölgeleri seçerek yapmasına dikey yatırım diğer bir ifadeyle ‘verimlilik arayan’ yatırım denilmektedir.

1.4.3. Yatırımın amacına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları

Piyasaya yönelik, verimliliğe yönelik, kaynağa yönelik, varlığa yönelik olarak sınıflandırılmaktadır.

Kaynak arayan yatırımcılar, kendi ülke sınırları dışında faydasını maksimize edecek etkin üretim faktörleri, uluslararası rekabet için pazar gücü elde etmek için kaynak arayışına girmektedir (Güzhan, 2017, s. 9). Etkin pazar arayışı ihracatta karşılaşılan önemli engelleri ortadan kaldırmak ve uygun pazarların yatırımcılara sağladığı avantajlardan faydalanmak açısından önem arz etmektedir. Etkinlik ve stratejik varlık arayan yatırımların amacı, mülkiyet avantajı sağlamak ve ölçek ekonomilerinden faydalanarak etkinliği artırmaktır.

Tablo 1.4’te yatırım amaçları özet halinde sunulmaktadır.

Tablo 1.4. Yapılan yatırımın amacına göre yatırım çeşitleri (Loewendahl ve Ertugal-Loewendahl, 2000’den aktaran Durgan, 2016, s.12)

Yabancı Yatırımın Amacına Göre Türleri	Ev Sahibi Ülkede Aranılan Özellikler
Piyasa Arayan	Piyasa büyüklüğü Piyasanın büyüme Oranı Bölgesel ve küresel piyasalara erişim Ülkeye has tüketici tercihleri Piyasaların yapıları Yerli iş hayatının gücü
Etkinlik Arayan	Emeğin üretkenliğine göre ayarlanmış kaynak ve varlık maliyetleri Ulaştırma ve ara ürünler gibi diğer girdi maliyetleri Ölçek ekonomileri için bölgesel bir birliğe üyelik
Doğal Kaynak Arayan	Hammaddeler Düşük maliyet, vasıfsız emek
Stratejik Varlık Arayan	Vasıflı emeğin varlığı Kaliteli üniversite ve araştırma kuruluşlarının varlığı

Nitelikli işçi arzının genişliği Yenilikçi kapasite, teknoloji adaptasyon, pazarlama ağları, teknik beceriler, iş ve kültürel tutumlar ve kümelenmeleri içeren varlıklar Ar-Ge ve DYY'ler de kümeler ve kritik büyüklükler
--

Tablo 1.4.(Devam) *Yapılan yatırımın amacına göre yatırım çeşitleri (Loewendahl ve Ertugal-Loewendahl, 2000'den aktaran Durgan, 2016, s.12)*

1.4.4. Özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları

Özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları montaj sanayi ve yap-işlet-devret modeli olarak iki gruba ayrılmaktadır.

1.4.4.1. Montaj sanayi

Montaj sanayi; üretilecek ürün için temel teşkil eden malların dışarıdaki ana ülkeden veya sanayileşmiş başka ülkeden temin edilerek, yatırım yapılan ülkede basit parçalarla birlikte üretimin tamamlanması işlemine denir. Otomotiv sektörü montaj tipi üretime örnek teşkil etmektedir. Yatırımcı ülke açısından tüketici piyasasına kolay ulaşım sağlamayı, taşıma giderlerini minimize etmeyi ve ucuz işgücünden yararlanmayı sağlarken ev sahibi ülkeye istihdam yaratmaktadır.

Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler, ithal ikameci politikalarıyla montaj sanayi tipi yabancı sermaye yatırımları doğrultusunda öncelikle döviz giderlerini azaltmayı, sonrasında tamamıyla yerli üretime geçmeyi amaçlarken, montaj sanayinin yerli firmaların kurulmasını ve gelişmesini engelleyici etkisiyle de karşılaşabilirler.

1.4.4.2. Yap-işlet-devret modeli

Asli sahibi kamu kuruluşu olan, ülke ekonomisi için önem teşkil edecek ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak gerektiren mal ve hizmetlerin yerli veya yabancı özel kesim tarafından yapılması ve belli bir süre işletilerek, eksiksiz işler durumda kamu kuruluşuna devredilmesidir (Fırat Kalkınma Ajansı, tarihsiz).

1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerinde Makro Ekonomik Etkileri

Küreselleşme eğilimlerinin artması ve finansal serbestleşme ile dikkat çekici seviyelere ulaşan doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun vadeli yatırım çeşididir. Bu yatırımların iktisadi açıdan olumlu veya olumsuz makroekonomik etkileri literatür çalışmalarında tartışma konusu olmaktadır. Aynı zamanda yabancı yatırımcının yatırım

yapacağı ülke ekonomisinin makroekonomik göstergelerini göz önünde bulundurması makroekonominin önemini ortaya koymaktadır. (Ballı, 2019, s. 13).

Aşağıda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki daha ayrıntılı olarak incelenmektedir.

1.5.1. Ekonomik büyüme

Küreselleşme ile birlikte, ekonomik sınırların ortadan kalkması, dünyayı tek pazar haline getirmiştir. Uluslararası rekabet koşulları ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması için ülkeler yabancı yatırımlardan daha çok pay alma çabasına girmişlerdir (Başaran, 2014, s. 15).

Ekonomik büyüme bir ekonomide belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artış olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle kişi başına düşen hasıla miktarı olarak belirtilmektedir (Gök, 2020, s. 56).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik problemlerinden biri sermaye yetersizliğidir. Gelir düşüklüğü, tasarrufları etkileyerek istenilen düzeyde yatırımın gerçekleşmesini önlemektedir. Bunların sonucunda Prof. Ragnar Nurkse'ün de dediği gibi ülke kısır döngüye girer. Ülke ekonomisi döngüden çıkabilmek için dış borçlanmaya ya da doğrudan yabancı yatırım girişlerine ihtiyaç duymaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerine olumlu ve olumsuz etkilerini inceleyen geniş bir literatür mevcuttur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkelerin tasarruf yetersizliği nedeniyle karşılaştığı problemleri azaltarak teknolojisine, üretimine, ekonomik büyümesine ek katkı sağlayabilir. (Osmanov, 2008, s. 74-84).

Yabancı yatırımcıların ülke sınırları içerisinde gerçekleştireceği üretim miktarı ev sahibi ülkenin milli gelirine mutlaka fayda sağlayacaktır. Dikkat edilecek husus yabancı sermayenin üretiminde kullandığı girdileri kendisinin üretip üretmediği veya ülke sınırları içerisindeki yerli firmalardan temin edip etmediğidir. Çünkü ithal edilen girdiler GSMH'den düşülecektir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştiren firmaların uluslararası alandaki tecrübesi ve geniş satış pazarlama ağına sahip olması ihracat olanaklarını artırmaktadır. Ev sahibi ülkenin sermaye birikimine ve üretim kapasitesine doğrudan katkı sağlamaktadır (Başaran, 2014, s. 15).

Yabancı yatırımcılara verilen ayrıcalıklar ve teşvikler, yerli yatırımcıları olumsuz etkilemektedir. Bu tarz yatırımların gerçekleştiği ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğini arttırdığı ifade edilmektedir. (Güzhan, 2017, s. 19).

DYY'nin ekonomik büyümeye olumlu etki edebilmesi için tamamlayıcı faktörlerle uyum içerisinde olması gerekmektedir. Tamamlayıcı faktör olarak belirli bir eğitim seviyesi, teknoloji, altyapı, bankacılık ve finans, beşerî sermaye seviyesi önemli rol oynamaktadır (Özcan, 2014, s. 15).

1.5.2. Ödemeler dengesi

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan beklentileri ticaret açığını kapatması, döviz girişi sağlaması ve ödemeler dengesinde iyileşme yaratmasıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yatırım çeken ülkelerin ödemeler dengesi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili literatürde farklı fikirler yer almaktadır (Tünsoy, 2019, s. 231).

Kindleberger yabancı yatırımların olumlu etkisini iki şekilde ifade etmiştir. İlk olarak gelen yabancı yatırımlara ithal ikameci politika uygulanarak ihracattan sağlanan kazanç ile ödemeler dengesine katkı sağlamasıdır. İkinci olumlu etki olarak gelen yabancı yatırımların ülke yatırım alanlarını genişletmesine ve döviz rezervlerinin artmasına katkı sağlayarak darboğazdan çıkarmasıdır (Soydal, 2007, s. 90).

Doğrudan yabancı sermaye yatırım türleri, olumlu ve olumsuz etki açısından önem arz etmektedir. Yeni yatırım yoluyla veya birleşme ve satın alma ile gerçekleşen yatırımlar, ülkeye kazandırdıkları dövizlerle veya ihracatın artmasıyla ödemeler dengesine olumlu katkı sağlayabilir. Fakat çok uluslu şirketlerin elde ettiği kâr sonucu transferin gerçekleşmesi durumunda kısa vadede döviz girişi sağlanırken, uzun vadede kâr transferi ile ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir. Çok uluslu firmaların ihracata yönelik değil de yerel piyasaya yönelik ya da ticarete konu olmayan ürünlere yönelik yatırımları döviz elde tutmaya ve döviz girişlerine fazla katkı sağlamamaktadır (Aktan ve Vural, 2013, s. 47).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sık karşılaşılan bu durum üretim faktörlerinin yeteri kadar esnek olmamasından kaynaklanır. Kısa vadede iç pazarda, ithal ikamesi veya ihracata yönelik üretime geçemediği için firmaların yurt dışından ithal ettiği mal ve hizmetlerin artışı ödemeler dengesini olumsuz etkiler. Bu durumda firmaların ulusal gelire katkısından ziyade iç tüketimdeki artış dikkat çekebilir (Karluk, 2013, s.

762-763). Gelir etkisi bağlantısıyla tüketimdeki aşırı bir artış, ödemeler dengesindeki olumlu etkiyi yok edebilir ve negatif sonuç doğmasını sağlayabilir.

Doğrudan yabancı yatırımların ödemeler dengesine net katkısı, sermaye giriş-çıkışlarına, ihracat-ithalat sonuçlarına bağlıdır (Güzhan, 2017, s. 22).

1.5.3. Teknoloji transferi ilişkisi

Teknoloji sürekli gelişim gösteren, var olan malın üretimini mevcut kaynaklarla daha ucuz ve verimli hale getiren, yeni mal ve hizmet üreten bilgi, gelişim ve yöntem tekniklerinin bütünüdür.

Gelişmekte olan ülkeler sermayenin kıtlığı yanında teknoloji seviyelerinin düşük olması nedeniyle, üretim faktörleri verimliliğini sağlayabilmek ve küresel piyasada rekabet edebilmek için ihtiyaç duyulan teknolojiyi yabancı sermaye yatırımları ile elde edebilirler (Yaylı, 2011, s. 25).

Gelişmiş ülkeler sermayesi yoğun olmasına karşılık, işgücünün kıt olduğu ülkelerdir. Modern teknolojilerini geliştirirken sermayelerini, pahalı olan işgücü yerine geçecek şekilde tasarlamaktadırlar. Bu yüzden emek tasarrufu sağlayan teknolojileri ithal eden gelişmekte olan ülkeleri sakıncalı bir durum beklemektedir. Gelişmekte olan ülkeler emek faktörü yoğun, sermayesi kıt olan ülkelerdir. İthal edilen teknoloji ile işsizlik probleminin artmasını sağlayacak yatırımlardan uzak duracak şekilde teknoloji paketi hazırlayarak uygun olan yatırımlara yönelmelidir. Diğer olumsuz durum ise gelir eşitsizliğidir. Teknolojinin dilinden anlayabilen nitelikli olarak tabir edilen işgücü talebi artarken niteliksiz emek talebine olan ilginin azalması, ikisi arasındaki ücret farklılığını meydana getirir. Ücretlerdeki değişiklik eşitsizliği de beraberinde getirir. Yabancı sermaye yatırımları ile piyasaya giren modern teknoloji, gelişmekte olan ülkeleri bağımlı hale getirerek yerli teknolojiye merakı azaltabilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkelerde olumsuz etkileri olduğu gibi yatırımcı ülkelere de olumsuz etkileri söz konudur. Yatırımcı ülkeler bilgi donanımlarının yayılmamasına, teknolojik üstünlüklerini kaybetmemeye çalışırlar (Özoğul, 2019, s. 36).

1.5.4. İstihdam

Mevcut istihdam düzeyinin artırılması ya da mümkün olabilecek tam istihdam düzeyine yaklaştırılması hemen her ekonominin temel amaçlarındanıdır. Yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, yatırım miktarına,

yatırım biçimlerine göre farklılık gösterebilir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf eksikliği ve sermaye faktörünün kıt olmasından dolayı yeni yatırım alanları oluşturulmasına engel teşkil eder. Gelen yabancı yatırımların yeni iş alanları oluşturması, yeni yatırım fırsatları sunması, yönetim anlayışı, teknoloji transferi ve ihracata katkısı hem niceliksel olarak iyileşmesini sağlar hem de niteliksel olarak artış meydana getirir.

Yabancı yatırımların ülkeye geliş amaçları da istihdama etkisi hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır. Behrman 1972 yılında yabancı yatırımların geliş amaçlarını dört gruba ayırmıştır. Tablo 1.5'te yatırımların endüstri sınıflandırılması paylaşılmaktadır.

Tablo 1.5. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının endüstri bakımından sınıflandırılması (Lee, 2010, s. 15)

Doğal Kaynak Hedefli	Piyasa Hedefli	Etkinlik Hedefli	Stratejik Hedefli
Birincil Sektör İmalat Sektörü	Hizmet Sektörü İmalat Sektörü	İmalat Sektörü	Hizmet Sektörü

İstihdam açısından bakıldığında piyasa hedefli ve doğal kaynak hedefli yatırımlar diğerlerine göre daha önemlidir. Doğal kaynak hedefli yatırımlar direkt olarak kaynağın bulunduğu bölgede yapılacağı için istihdama doğrudan katkı sağlamaktadır. Piyasa hedefli yatırımlar rekabetin kısıtlı olduğu ülkelerde ve az sayıda firmaların bulunduğu bölgelerde faaliyet gösterir. Stratejik hedefli yatırımlar istihdama olumlu ve olumsuz katkıda bulunabilir. Firmaların maliyetlerini minimize etme, kârı maksimize etme hedefleri sebebiyle istihdama katkısı net ifade edilememektedir. Etkinlik hedefi yer değiştirme ve etkinlik hedefi olarak 2 gruba ayrılır. Yer değiştirme istihdamı olumsuz etkiler iken, etkinlik hedefi istihdamı olumlu etkiler. Etkinlik hedefli yatırımlar örneklendirilecek olursa, daha çok emek yoğun endüstrilerde istihdamı arttırıcı, sermaye yoğun endüstrilerde istihdamı azaltıcı etkide bulunduğu ifade edilmektedir (Tekçe, 2013, s. 53). Gelişmiş ekonomilerde istihdama etki edebilmek için modern teknolojiye ayak uyduran yeni iş alanlarının kurulması veya standart iş yerlerinin çok uluslu firmalar tarafından alınması tercih edilebilir (Batmaz ve Tekeli, 2009, s. 45).

Ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkilerinin belirlenen ana politikalar açısından değerlendirilmesi Tablo 1.6'da özet olarak gösterilmektedir;

Tablo 1.6. *DYSY politikalarının istihdama etkileri (Lall, 1995, s. 526-527)*

POLİTİKA ARAÇLARI	İSTİHDAM ETKİSİ
DYSY Miktarı	Önemli yerli yatırımcılar dışarıda kalmadıkça DYSY miktarı arttıkça istihdam da artacaktır (Burada istikrarlı, şeffaf eşit şartlarda yatırım rejimlerine sahip olmak gerekir).
Çok uluslu şirketlere açık şirketler veya sektörler	Başlangıçta DYSY emek yoğun faaliyetlerde istihdam yaratacaktır. Daha sonra çok uluslu şirketler nitelikli istihdam gerektiren modern teknolojilere açılma gereği hissedecektir. Buna hedeflenmiş yükselme stratejisi denir.
Giriş şekli (yeni yatırımlar/devralma ya da birleşme)	Yeni yatırımlar başlangıçta daha çok istihdam yaratabilir. Devralmalar ve birleşmeler eğer yeni teknolojiler nitelikler ve ihracatı beraberinde getirirse olumlu bir etki meydana getirir.
İhracat Teşvikleri	İhracat tesisleri ve ihracat bölgeleri içinde sunulan işgücü faaliyetleri doğrudan yabancı yatırımları teşvik edebilir.
Uluslararası anlaşmalar	DYY'yi artırmak için vergi ve diğer anlaşmalar istihdamı artırabilir.

1.5.4.1. Doğrudan istihdam yaratma etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımının istihdama doğrudan etkileri; yeni yatırım faaliyetlerinde görülmektedir. Yeni iş alanları yaratma ve mevcut faaliyette bulunan üretim tesislerinin genişletilmesi, kapasitelerin artırılması işgücü talebi doğurur (Yaylı, 2011, s. 40).

Yabancı yatırımların istihdama etkisi, yatırımcı ülkelerin benimsedikleri stratejiye göre farklılık gösterebilir. Piyasada sık kullanılan Amerika tipi ve İsveç tipi yatırım stratejisinden gidilecek olursa, Amerikan firmalar ücretlerin düşük olduğu ülkelerde daha çok emek yoğun yatırım stratejisi uygulayarak istihdama olumlu katkıda bulunurken, İsveç tipi yatırım stratejisinde ülke sınırları içinde emek yoğun üretim, yatırım yapılan ülkelerde sermaye yoğun üretim stratejisi uygulanması, yatırım alan ülke açısından istihdama olumsuz etki yaratabilir (Şahinkoç, 2015, s. 81).

Yatırım yapılacak yerin konumu istihdam üzerindeki etkileri belirleyen önemli unsurlardan biridir. Sanayinin yoğun olduğu bölgelerde birim sermaye başına daha az istihdam yaratmaktadır. Gelişmekte olan bölgelere yapılan yatırımlar daha fazla istihdam yaratabilir.

1.5.4.2. Dolaylı istihdam yaratma etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının doğrudan etkileri olduğu gibi dolaylı etkileri de söz konusudur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama dolaylı etkisi yerli piyasalardaki firmaların rekabet edebilmesine bağlıdır. Yabancı yatırımların piyasaya girmesi; yerli firmalara girdi sağlaması, yönetim anlayışı, teknik bilgi, kalifikasyon gibi hususlarda olumlu yönde katkı sağlayabilir. Aynı zamanda yabancı yatırımların üretimleri için yerli firmalardan talep ettikleri girdi miktarındaki artışlar, yerli firmaların iş hacminde artış sağlar. Böylece istihdamı olumlu yönde etkileyebilir. Çok uluslu şirketler sermaye yoğun, yüksek teknoloji, kalifiye işgücüne sahip yatırım alanları inşa ettiklerinde, yerli firmaların rekabet etme kabiliyetini kaybetmesi istihdamı olumsuz etkileyebilir (Akdoğan, 2007, s. 47).

Ev sahibi ülkenin yabancı yatırım kazançlarından elde ettiği vergi gelirleri, kazançların kısa vadede tekrar yatırıma çevrilmesi dolaylı istihdama örnek teşkil eder (Erk, 2007). Yabancı yatırımlar, istihdama katkısının yanında çalışanlarının yurt içi ve yurt dışı eğitim seminerlerine katılmasını sağlayarak kalifiye işgücüne katkı sağlamaktadır.

Tablo 1.7’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin yanı sıra olumlu-olumsuz etkilerinin özet hali sunulmaktadır.

Tablo 1.7. DYY girişlerinin istihdamın nicelik, nitelik ve konumu üzerindeki potansiyel etkileri
(UNCTAD, 1994’ten aktaran Karagöz, 2007, s. 103)

	DOĞRUDAN		DOLAYLI	
	OLUMLU	OLUMSUZ	OLUMLU	OLUMSUZ
NİCELİK	Net sermaye kazandırır ve genişleyen sektörlerde yeni istihdam yaratır	Şirket satın almalar neticesinde modern üretime geçiş iş kaybına neden olabilir	İleriye ve geriye doğru bağlantılar çarpan etkisi nedeniyle piyasada istihdam yaratabilir	İthalat artışı veya mevcut firmaların yerinden edilmesi iş kaybına neden olur
NİTELİK	Daha yüksek ücret verir ve daha yüksek verimliliğe sahiptir	Kiralama tanıtımda istenmeyen uygulamalar getirir	Yerli firmalara yeni çalışma ve verimli uygulama biçimleri aktarır	Yerli firmaların rekabeti ücret seviyesini aşındırır
KONUM	Yüksek işsizliğin görüldüğü bölgelerde yeni ve daha iyi iş imkânları yaratır.	Kalabalık olan yerleşim yerleri daha da kalabalık hale gelerek bölgesel dengesizlikleri artırabilir	Tedarikçi firmaları işgücü arzının daha uygun olduğu alanlara taşınmaya teşvik edebilir	Yabancı firmalar yerel üretimi ikame eder veya ithalata dayanırsa yerel üreticileri yerinden edebilir ve bölgesel işsizliğe yol açar

1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi Teorik Boyutu

Ekonomi literatürü incelendiğinde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde olumlu etkisini savunan Knoedler (2000'den aktaran Vergil ve Ayaş, 2009) gibi yazarların aksine yabancı yatırım sonucu istihdamın ve işgücü ücretlerinin azalacağını savunan yazarlar da mevcuttur (Zhao, 1998).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisi yatırım türlerine, yatırımın geliş şekline, farklı dönemlerde gerçekleşmesine, ülkeden ülkeye ve üretim yapılacak sektöre göre farklılık gösterebilir.

Çok uluslu firmalar aracılığıyla gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yeni yatırım alanı oluşturması veya var olan firmaların üretim kapasitesinde, sermayesinde artış sağlaması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisinin yanı sıra yerli firmaların rekabet edebilme durumunu da etkiler. Piyasadaki firmalar arası ileri geri bağlantılarıyla, devletin çok uluslu firmalardan elde ettiği vergi gelirlerinin yeni yatırım alanlarına dönüştürülmesi, yeni yatırımları teşvik edici dışsallıkların oluşması, rekabetin artması ve yeni üretim tekniklerinin gelişmesi istihdamı arttıran dolaylı etkilere örnek olarak 1999 Dünya Yatırım Raporu'nda da belirtilmiştir (UNCTAD, 1999, s. 261; Ateş, 2006).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkinin teorik temellerini açıklamaya yönelik teoriler; coğrafya ekonomileri, serbest ticaret teorisi ve kaynağa dayalı teori olarak açıklanmıştır (Golejewska, 2001; McDonald, Tüselmann ve Heise, 2002).

Coğrafya ekonomileri teorisi, doğrudan yabancı yatırımların istihdam etkilerini ağ ekonomileri kapsamında değerlendirmektedir. Ağ ekonomileri teorisi ekonomik faaliyetlerin toplanması sonucu oluşan pozitif dışsallığı ifade etmektedir. Yapılan her yatırım, yeni yatırımları teşvik etmektedir. Bu teoriye göre satıcılar, alıcılar, sektörler, ilgili rakip firmalar yatırımın yapıldığı bölgeye toplanarak dışsallık sağlamaktadır. Olumlu dışsallıklar, üretim, verimlilik ve istihdam artışına yol açmaktadır (Krugman, 1991, s. 489; Vergil ve Ayaş, 2009, s. 5).

Serbest ticaret teorisine göre doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri yatırım süreçlerine bağlı olarak değişmektedir. Yabancı yatırımcının başlangıçta katma değeri düşük, iç pazara yönelik üretim yapması nedeniyle istihdam yaratma etkisi sınırlı kalırken, ikinci ve son aşama ile birlikte ekonomik faaliyetlerdeki artış, işgücü niteliğinin gelişmesi, sermaye ve teknoloji yoğunluğunun yükselmesiyle verimlilik artışı

sağlanır. Bu aşamada yerli üretici ile ulaşım ağının genişlemesi istihdamı hacim olarak geliştirmektedir. Son aşamada, emek yoğun üretimin yapıldığı bölgelerin uluslararası üretime uyum sağlayarak ihracata yönelmesiyle verimliliğe ve nitelikli işgücüne etkisi yadsınamaz hale gelmektedir (Mickiewicz, Radosevic ve Varblane, 2002, s. 30; Vergil ve Ayaş, 2009, s. 4).

Kaynağa dayalı üretim teorisine göre çok uluslu şirketler uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırabilmek ve kârını maksimize etmek için üretimlerini tamamlayabilecekleri uygun faaliyet bölgelerini tercih etmektedir. Stratejik kaynaklara, aranan işgücüne sahip üretim bölgelerinin çok uluslu şirketlerin üretim ağlarına uyum sağlaması, bu gibi bölgelerin istihdamında kaynağın oluşmasını sağlamaktadır (McDonald, Tüselmann ve Heise, 2002).

1.6.1. Uygulamalı çalışmalar

Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en önemli makroekonomik göstergelerden biri olarak ifade edilen istihdam ile ilişkisi üzerine yapılan çok sayıda uygulamalı çalışma yer bulunmaktadır. Bu çalışmalarda DYY'nin istihdam üzerindeki etkileri ile ilgili görüş birliği bulunmamaktadır. Teorik ve ampirik çalışmalar neticesinde olumlu etkisinin yanı sıra olumsuz etkileri olduğu sonuçları da ortaya koyulmuştur.

Bu bağlamda öne çıkan literatür çalışmaları Tablo 1.8de özet halinde sunulmaktadır.

Tablo 1.8. Uygulamalı çalışmalara ilişkin literatür

Çalışmalar	Yöntem	Veriler	Ülke	Sonuç Özeti
Doğan ve Can (2016)	ARDL Sınır Testi	Doğrudan Yabancı Yatırım (UNCTAD) İstihdam ve GSYH (Penn World Table) 1970-2011 yılları arası incelenmiştir.	Türkiye	Ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisinin anlamlı olmadığı gözlenmiştir. DYY'nin istihdamı azalttığı yönünde sonuç elde edilmiştir.
Göçer, Mercan ve Peker (2014)	Maki Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu, İstihdam, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (Dünya Bankası, IMF, UNCTAD) 1980-2011 dönemi incelenmiştir.	Türkiye, Çin ve Hindistan	Türkiye'de DYY istihdamı azaltıcı etki yaparken, Çin ve Hindistan'da istihdamı artırıcı bir etki yaptığı sonucuna varılmıştır.
Vergil ve Ayaş (2009)	Panel Eşbütünleşme	DYY ve İstihdam (OECD ve T.C. Hazine Müsteşarlığı) GSYH (TCMB), GDP (IMF)	Türkiye	DYY'nin istihdamı olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

		1992-2006 yılları arası 4 sektör incelenmiş (İmalat Sanayi, Mali Aracı Kuruluşlar, Toptan ve Perakende Ticaret, Madencilik ve Taşocakçılığı)		
Ekinci (2011)	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	DYY ve GSYH (TCMB), İstihdam (TÜİK) 1980-2010 yılları arası incelenmiştir.	Türkiye	DYY ile istihdam arasında ilişki tespit edilmemiş, DYY ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki ve çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Şahin (2016)	Panel Dinamik En Küçük Kareler ve Artık Kapağı Teorisi test edilmiştir.	1992-2013 DYY ve İstihdam verileri Dünya Bankasından temin edilmiştir.	SADC Ülkeleri (Lesotho, Madagaskar, Mozambik, Namibya, Güney Afrika, Tanzania, Zambiya, Zimbabve)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Saray (2011)	ARDL Eşbütünleşme	1970-2009 dönemleri arası İşgücü Talep Fonksiyonu (TÜİK), Gayrisafi Milli Harcamalar, DYY, GDP verileri (World Bank) kullanılmıştır.	Türkiye	Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların işsizliği azaltıcı etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.
Gök (2008)	Regresyon Analizi	Gayrisafi Milli Hasıla, İstihdam ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (TÜİK) 1970-2005 arası 35 yıllık veri kullanılmıştır.	Türkiye	DYY'nin, GSMH'nin ve istihdamın açıklayıcısı olduğu anlamlı bir ilişki saptamıştır.
Yaylı (2011)	Panel Veri Nedensellik ve Eşbütünleşme	1991-2008 yılları arası DYY, GSYH, İstihdam verilerin tamamı World Bank'tan alınmıştır.	Gelişmekte olan 27 Ülke	Gelişmekte olan ülkelerin istihdamının bu ülkelerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla ilişkili olduğunu; gecikme uzunluğu 1 iken nedensellik bulunmazken, gecikme uzunluğu 2 seçildiğinde GSYH içindeki payından, istihdamın nüfusa oranı değerlerine doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Aktar, Demirci ve Öztürk (2009)	Zaman Serisi, Eşbütünleşme ve VAR Analizi	DYY, GSMH, İşsizlik, İhracat verileri 2000:1-2007:4 yılları arası çeyreklik olarak incelenmiştir.	Türkiye	Eşbütünleşik ilişki saptanmış ama yabancı yatırımların istihdamı artırmadığı ortaya konmuştur.
Şahinkoç (2015)	Zaman Serisi Granger Nedensellik	1974-2013 yılları arasında DYY(TCMB), İstihdam (TÜİK) ve GSMH (TCMB) verileri kullanılmıştır.	Türkiye	Yabancı sermaye yatırımları ile istihdam ve milli hasıla arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.
Ballı (2019)	ARDL Analizi, Toda Yamamoto	2006Q1-2018Q4 DYSY, İstihdam ve GSYH verileri	Türkiye	Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi uzun dönemde

	Nedensellik Analizi	TCMB veri tabanından temin edilmiştir.		pozitif etkilediği nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu, DYSY ile istihdam arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.
Taşdemir ve Erdaş (2018)	Granger Nedensellik Analizi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma	2006: Q1-2016Q4 yılları arası çeyreklik olarak incelenmiştir, DYY (TCMB), GSYH (TÜİK)	Türkiye	DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Akbıyık (2014)	Gregory Hansen Eş Bütünleşme	1980-2012 DYY, İstihdam Oranları ve GSYH	Türkiye	İstihdam ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişki, eş bütünleşme olmadığı sonucuna varılmıştır.
Altuntepe ve Alkan (2015)	Vektör Otoregresif Model yardımıyla analiz	2002-2014 yıllık olarak incelenmiştir. Toplam İstihdam, Sanayi Sektörü, Hizmetler Sektörü ve Tarım Sektörü istihdamları, Yabancı Sermaye Yatırımları Sanayi, Hizmet ve Tarım Sektörü Yatırımları (TÜİK, TCMB, Uluslararası Yatırımcılar Derneği)	Türkiye	Yapılan VAR analizi sonucunda toplam istihdam ve sanayi sektörü istihdamı üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun dışında yabancı sermayenin tarım ve hizmetler sektörü üzerinde etkisi olmadığı tespit edilmiştir.
Turan Koyuncu (2017)	Eşbütünleşme, Nedensellik	1990-2015 Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam verileri (TCMB)	Türkiye	Doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Diğer taraftan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.
Sandalcılar (2012)	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	1980-2011 Yabancı Yatırımlar (UNCTAD) İstihdam verileri (TÜİK)	Türkiye	Yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Karlsson, Lundin, Sjöholm ve He (2008)	Panel Veri	1998-2004 yılları arasında Yabancı Yatırımlar ve İmalat Sektörü İstihdamı araştırılmıştır.	Çin	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında pozitif ilişki saptanmıştır.
Ajaga ve Nunnenkamp (2008)	Panel Veri Eşbütünleşme ve Toda Yamamoto Nedensellik Analizi	1977-2001 yılları arasında Katma Değer, İstihdam ve Yabancı Yatırım verileri incelenmiştir.	ABD eyaletleri	Eşbütünleşme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Bayar ve Özoğul (2019)	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik	1995-2017 yılları arasında İstihdam Oranları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının	11 Orta ve Doğu Avrupa	Yabancı sermaye yatırımlarının kısa dönemde istihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip

		GSYH'ye Oranı. Veriler World Bank'tan temin edilmiştir.	Birliği Geçiş Ekonomisi	olduğu ancak uzun dönemde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Chella ve Phiri (2017)	ARDL Eşbütünleşme	1970-2014 dönemi arası 3 aylık veriler, Yabancı Sermaye Yatırımları, Doğrudan Yatırım ve İşsizlik verileri incelenmiştir.	Güney Afrika	Yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını, yerli yatırımların işsizlik düzeyine olumsuz etkisinin varlığını belirlemişlerdir.
Meçik ve Afşar (2015)	Panel Veri	1980-2012 dönemi arası Sanayi Sektörü İstihdam Endeksi, Sanayi Sektörünün Toplam İstihdam İçerisindeki Payı, Doğrudan Yabancı Yatırım Girişinin Hasılaya Oranı, Gayrisafi Sabit Sermaye Miktarı, Kişi Başına Düşen Milli Gelir Büyüme Oranı, İşgücü Verimliliği Endeksi, Genel Ticaret Dengesi, Lilien İndeksi, Uzun Dönem İşsizlik Oranı verilerine yer verilmiştir. Veriler ILO, World Bank, OECDStat veri tabanlarından elde edilmiştir.	34 OECD Üyesi Ülkeler	Sanayi sektörü istihdamı ile kişi başına düşen hasıla, sabit sermaye yatırımları ve doğrudan yabancı yatırım girişi arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. İşgücü verimliliği endeksi ve uzun dönem işsizlik oranının sanayi sektörü istihdamını negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİŞİMİ

2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için birçok olumlu etkiyi bünyesinde barındıran doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Türkiye ekonomisi için de önem arz etmektedir. Türkiye sahip olduğu yeraltı-yerüstü zenginlikleri, coğrafi konumu ile dikkat çeken bölgede olması ile ekonomik, siyasi ve askeri birçok olaya sahne olmuştur (Çağdaş, 2021, s. 18). Bunun temelinde yapılan liberalleşme stratejileri, politika değişiklikleri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yıllar içerisindeki seyri dönemsel olarak incelenebilmektedir (Gök, 2020, s. 59).

2.1.1. Cumhuriyet öncesi Osmanlı dönemi

18.yüzyılda Avrupa’da başlayan sanayi devrimi ile gelişen Avrupa devletleri yeni pazarlar ve hammadde teminine girmiştir. Sanayileşme ile ivme yakalayan Avrupa’dan sanayi ürünleri alıp, hammadde veren Osmanlı ise güç kaybetmeye başlamıştır. Balta Limanı Anlaşması ile Osmanlı Devleti’nin dış ticarete serbest hale gelmesi, dış ticaret açığını arttırmıştır. Osmanlı Devleti dışa bağımlılığını azaltmak adına batı tarzında devletçi sanayi politikası mali reformları uygulamış ancak başarı elde edilememiştir. Osmanlı döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılıma bakıldığında demiryolu için 48,37 milyon sterlin, bankacılık için 14,78 milyon sterlin, limancılık için 5 milyon sterlin, madencilik için 2,7 milyon sterlin, sanayi için 2,91 milyon sterlin yatırım gerçekleşmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülke bağlamında incelediğinde Fransa’ya 37,38 milyon sterlin, Almanya’ya 28 milyon sterlin, İngiltere’ye 11,5 milyon sterlin yatırım yapılmıştır (Çağdaş, 2021, s. 18-21).

Osmanlı Devleti’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne kalan dış borcu ve yabancı kaynaklarla ilgili kötü tecrübeleri, sonraki dönemde Türkiye’nin dış kaynaklara karşı daha temkinli davranmaya itmiştir.

2.1.2. 1923-1980 dönemi

Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye yatırımına yaklaşımı zaman içerisinde farklılık göstermiştir. Cumhuriyet kurulmadan önce ekonomik problemlerin ele alındığı

İzmir İktisat Kongresi’nde Mustafa Kemal Atatürk yabancı sermayeye karşı tutumunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki, biz ecnebi sermayeye karşı bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz çok vasidir ve sermaye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sanayimize ve servet-i sabitimize inzımanı etsin” (Yavan, 2006, s. 32)

Türkiye’nin İzmir İktisat Kongresi kararlarından sonra liberal ekonomi politikasını benimsemesi, ülkeye o dönemlerde yabancı sermaye yatırımı yapılmasını sağlamıştır. 1924’te çıkarılan kanunla yabancıların mülk edinmesinin serbestleştirilmesiyle 1923-1929 yılları arasında yabancı yatırımlar hız kazanmıştır. Yabancı yatırımlar 1926’da 6,5 milyon, 1928’de 8 milyon ve 1929’da 12 milyon liraya ulaşmıştır. Yatırımların arasında satın alınan taşınmazlar ve kâr amacı güden yatırımlar da mevcuttur (Şahinkoç, 2015, s. 64). Tablo 2.1’de cumhuriyetin ilk yıllarındaki doğrudan yabancı yatırım verileri paylaşılmıştır.

Tablo 2.1. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları (1926-1933)
(Yavan, 2006, s. 32)

Yıllar	Milyon TL
1926	6,5
1927	5,3
1928	8,0
1929	12,0
1930	1,2
1931	0,8
1932	4,2
1933	1,1
Toplam	39,1

1929 yılında yaşanan ekonomik kriz ve 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı döneminde liberal ekonomi politikası yerine devletçilik politikası geçmiş ve dünya ekonomisinde yabancı yatırımlarda düşüş baş göstermiştir (Ballı, 2019). Ekonomik buhrandan sonra devletin kendi imkânlarıyla 1933 yılında Sümerbank ve İller Bankası, 1935 yılında Etibank gibi finans sağlayacak kurumlar kurulmuştur. Temel amaç, tüketim mallarının yurt içi üretimi sağlanarak ve genellikle yabancı yatırımların yoğunluk gösterdiği sektörlerle yönelerek Türk firmaların yatırım yapmasını sağlamaktır (Kabaş, 2014, s. 123).

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından oluşan yeni dünya düzeni ile ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarına duyduğu ihtiyaç artmıştır. Türkiye, 1950’lerden itibaren hızlı

kalkınabilmek için dış yardım ve kredilere, özel yabancı sermaye teşviklerine dayanan liberal ekonomi politikaları benimsemiştir. 1950 ve 1951 yıllarında 5821 sayılı dar kapsamlı kanun ile yabancı sermaye teşvik kanunları yürürlüğe girmiştir. Ancak yabancı sermaye çekme konusunda yetersiz kaldığı için 1954 yılında çıkarılan geniş kapsamlı 6224 sayılı kanun dünyanın o zamanki en liberal teşvik kanunu olup, 2003 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Akbıyık, 2014, s. 57-58).

6224 sayılı kanun kapsamında, ‘Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi’ kurulmuştur. Bu bağlamda:

- Ülkeye gelen yabancı sermaye tekel teşkil edecek faaliyette bulunan kurum ve kuruluşlarda çoğunluk hissesine sahip olamamaktadır.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarının Hazine Müsteşarlığı gibi ilgili kamu kurum ve kuruluşlardan izin alması gerekmektedir. Yetkili organlar merciinden izin alma zorunluluğu koşulması ve devlet yetkisinin olması yatırımcıların çekimser bir hal almasına neden olmuştur.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yerli sektörlerde faaliyetine izin verilmiştir. Yabancı sermayenin yalnız nakit olarak değil, makine teçhizat, marka, patent şeklinde gelebileceği ifade edilmiştir.
- Doğrudan yabancı sermayenin yurt dışı transferi getirildiği ülke parası ile sağlanmaktadır. Kârlar, satış bedelleri ve borç ödemeleri anapara ve faizleri çıkışında Maliye Bakanlığı’nın izni gerekmektedir (Yetkiner, 2003).

Tablo 2.2. *Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların giriş dönemleri itibariyle dağılımı* (Şahinkoç, 2015, s. 67)

Yıllar	Gelen Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı
1954 ve Öncesi	8	8
1955-1959	14	22
1960-1969	46	68
1970-1979	12	80
1980	20	100

Tablo 2.2’ye göre 1954 ve öncesi yıllarda Türkiye’ye gelen yabancı sermayeli firmaların sayısı 8 iken, sonrasında ivme kazanan yatırımlara bağlı olarak, 1955 ve 1969 yıllarında firma sayısı hızla artmıştır. İlerleyen yıllarda ise yaşanan ekonomik istikrarsızlık, altyapı sorunu ve siyasi krizlerin etkisiyle yabancı sermaye yatırımlarının 1980 yılına kadar sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir (Şahinkoç, 2015, s. 67-68).

Yabancı yatırım ile ilgili çıkarılan önemli bir yasa ise petrol bulunması ve çıkarılması üzerine çıkarılan 6326 sayılı ‘Petrol Yasası’dır. 1954-1965 yılları arasında bu yasa ile 1.850 milyon TL yabancı yatırım ülkeye girmiştir. Bu dönemde devlet tekelinde olan petrol işlerinin yabancılar tarafından yapılmasına olanak sağlansa da yerli petrol üretiminde önemli bir artış sağlanamamıştır (Akbiyık, 2014, s. 58).

Türkiye’de 1950-1960 arası yabancı sermaye teşvik kanunları çerçevesinde önemli ölçüde giriş sağlanamamıştır. 1960’lı yıllara gelindiğinde Türkiye artık planlı dönem için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 30 Eylül 1960’ta kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, 1961 yılında ilk kalkınma planının hedeflerini açıklamıştır. Kalkınma planının öncelikli hedefi, ekonominin dışa olan bağımlılığını azaltmak için benimsenecek ithal ikameci politikalar olmuştur. Planlı dönemde yabancı kaynağa ihtiyacın artmasıyla Avrupa ile dış ilişkilerde gelişmeler yaşanmıştır. 10 Eylül 1963’te Ankara Anlaşması ile ortak pazara dâhil olunmuştur. Marshall Planı, Truman Doktrini gibi ABD’den sağlanan yardımlar neticesinde oluşan bağımlılık yerini Avrupa Ekonomik Topluluğu’na bırakmıştır (Şener ve Kılıç, 2008). Tablo 2.3’te, 1980 yılına kadar gelen yabancı sermayenin gelişimi görülmektedir.

Tablo 2.3. Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermayenin yıllar itibarıyla dağılımı (milyon \$) (Şahinkoç, 2015, s. 68)

Yıllar	Gelen Yabancı Sermaye	Kümülatif
1954 Öncesi	2,8	2,8
1954	2,2	5
1955	1,2	6,2
1956	3,4	9,6
1957	1,3	10,9
1958	1,1	12
1959	3,4	15,4
1960	1,9	17,3
1961	1,2	18,5
1962	4,2	22,7
1963	4,5	27,2
1964	11,9	39,1
1965	11,6	50,7
1966	9,7	60,4
1967	9	69,4
1968	13,9	83,3
1969	13,2	96,5
1970	9	105,5
1971	11,7	117,2
1972	12,8	130
1973	67,3	197,3
1974	-7,7	189,6
1975	15,1	204,7
1976	8,9	213,6

1977	9,2	222,8
1978	11,7	234,5
1979	-6,4	228,1

Tablo 2.3.(Devam) *Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermayenin yıllar itibariyle dağılımı (milyon \$)*

Tablo 2.3 incelendiğinde 1954-1979 yılları arasında toplam 228,1 milyon \$ yabancı sermaye girişi gerçekleştiği görülmektedir. 1970'li yıllarda petrol krizi ve Kıbrıs Harekâtı'nın etkisi ve yaşanan siyasal istikrarsızlıklar sonucu ülkemizden yüksek bir yabancı sermaye çıkışı olmuştur. Öte yandan, bu dönemdeki yabancı sermaye yatırımlarının düşük oranda seyretmesinin nedeni; ithal ikameci ekonomik modelin benimsenmesine, ekonomi politikalarına ve uluslararası piyasalardaki dalgalanmalara da bağlanabilir (Şener ve Kılıç, 2008, s. 31-32).

2.1.3. 1980-2001 dönemi

Türkiye, içinde bulunduğu cari açık, yüksek enflasyon ve büyüme oranlarındaki kötü havayı gidermek amacıyla, ihracata dayalı kalkınma stratejilerini içeren 24 Ocak 1980 İstikrar Programı kapsamında, bürokrasinin azaltılması, kambiyo rejimlerinin serbestleştirilmesi, gümrük tarifelerinin indirilmesi gibi yapısal dönüşümü içeren kararlar almıştır. Ekonomik ve mali reformların tamamlanması 1989 yılına kadar sürmüştür (Şener ve Kılıç, 2008).

24 Ocak Kararları ile dış ticarete kolaylık sağlamaya ve yabancı sermaye üzerindeki sınırlamaları kaldırmaya yönelik adımlar atılmıştır. İlk olarak 25 Ocak 1980 tarihinde Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuş, daha sonra DPT bünyesine alınmıştır. 1991 yılında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlanmış, 1994 yılından itibaren Hazine Müsteşarlığı bünyesinde faaliyet göstermiştir (Yavan, 2006, s. 37).

1954 yılında çıkarılan 'Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu', 1986, 1992 ve 1995 yıllarında değişikliğe uğramış, ancak en önemlisi 1995 yılında yürürlüğe konulan 95/6990 sayılı 'Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı' ile olmuştur. Buna göre:

- Yabancı yatırımcılar, Türk sermayedarları ile aynı haklara sahiptir.
- Yabancı ortak payına kısıtlama bulunmamaktadır.
- Yabancı sermaye olarak getirilen dövizler, Türk parasına çevrilmeden döviz tevdiat hesabında tutulabilmektedir.
- Yabancı yatırımcı ihtiyaç duyduğu yabancı personeli istihdam edebilmektedir.

- Kâr payları serbestçe ülke dışına transfer edilebilmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000, s. 8).

1980’li yıllardan sonra açıklanan ekonomi kararları ile büyük ölçüde sağlanan istikrar, yabancı yatırımlara karşı güven oluşmasını sağlamıştır. Bu yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemli düzeylerde gerçekleşmeye başlamıştır. Ardından Türkiye ve dünyada 1990’lı yıllarda, yaşanan ekonomik krizlere bağlı dalgalanmalar yaşansa da önceki yıllara göre doğrudan yabancı yatırımlar yüksek düzeyde gerçekleşmeye devam etmiştir (Bal ve Göz, 2010, s. 458).

Tablo 2.4’te 1980-2001 arası yabancı yatırım girişleri görülmektedir:

Tablo 2.4. *Türkiye’ye gelen DYSY (1980-2001 milyon\$) (Özel, 2018, s.74)*

Yıllar	Dünya Toplam DYY	Türkiye Toplam DYY	Yatırım Oranı %
1980	54.396	18	0,03
1981	69.580	95	0,14
1982	58.222	55	0,09
1983	50.393	46	0,09
1984	56.172	113	0,20
1985	55.847	99	0,18
1986	86.697	125	0,14
1987	136.869	115	0,08
1988	164.228	354	0,22
1989	196.939	663	0,34
1990	204.905	684	0,33
1991	153.973	810	0,53
1992	162.924.	844	0,52
1993	220.110	636	0,29
1994	254.920	608	0,24
1995	341.527	885	0,26
1996	388.819	722	0,19
1997	481.490	805	0,17
1998	690.690	940	0,14
1999	1.076.318	783	0,07
2000	1.360.254	982	0,07
2001	772.783	3.352	0,43

Tablo 2.4’te görüldüğü gibi; Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ile ilgili reform paketlerinin hayata geçirilmesi ve oluşan güven ortamına bağlı olarak, ilgili yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ivme kazanmıştır. Bununla birlikte, 5 Nisan 1994 yılında yaşanan kriz DYY’lerde geçici bir duraklama yaratsa da ilerleyen dönemlerde mevcut ivme devam etmiştir (Bal ve Göz, 2010, s. 458). Ancak Türkiye ekonomisinin coğrafi yapısı, geniş pazarı, ekonomik büyüklüğü dikkate alındığında 1990’larda bir milyar doları bile geçemeyen doğrudan yabancı sermaye girişleri küresel piyasadan yeterince pay alamadığını göstermektedir. Yaşanılan olumsuzlukların ardından

1999 yılında Anayasa değişikliğine gidilerek Tahkim Kanunu kabul edilmiştir. Uluslararası yatırımcı ile devlet arasında yaşanan uyuşmazlıkların çözümünde, yatırım ortamının korunması, yasal güvence sağlanması amacıyla 67 ülkeyle karşılıklı anlaşma imzalanmıştır (Mutlu, 2011, s. 60).

2.1.4. 2001 sonrası dönem

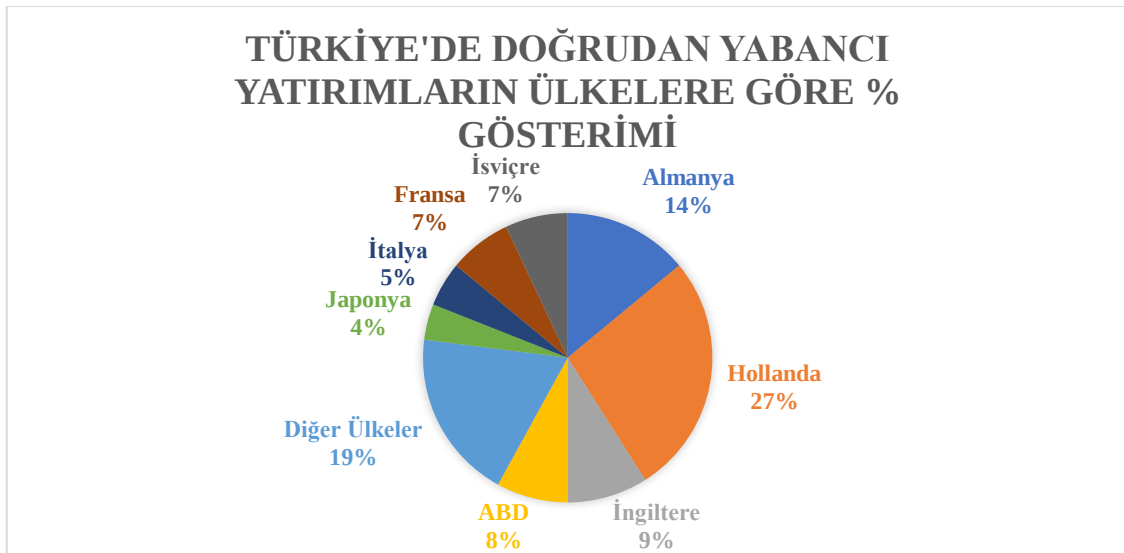
Türkiye’de 2001 yılında; ‘Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı’ Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. 2002 yılında ise koalisyon hükümetinin sonlanması, tek partili döneme geçiş ile ekonomide güven ortamı oluşmuş ve DYSY büyük oranda yükselmiştir. 05.06.2003 tarihinde 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda; yabancı yatırımların özendirilmesi, yabancı yatırımcıların korunmasına izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ilişkin esaslar yer almaktadır. Bu bağlamda:

- Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları, uluslararası kuruluşlar yabancı yatırımcı kapsamına alınmıştır.
- Merkez bankasınca konvertibl şeklindeki nakit sermaye hiçbir sınırlama olmaksızın yurt dışına çıkarılmaktadır.
- Doğrudan yabancı yatırımlar, mevzuat gereğince kamu yararı gerekmedikçe, devletleştirilemez.
- 6224 sayılı Kanunla ithal edilecek yabancı sermayeye sınırlama getiren sermayenin ülke çapında monopol güç elde edecek faaliyetlerde bulunmaması hükmüne karşılık bu kanunda böyle bir sınırlama yer almamıştır.
- 6224 sayılı Teşvik Kanununda yurt dışındaki yerleşik kişi ve kuruluşların, ülkemizde yatırım yapmak istemelerinde, sermaye artırımlarında, birleşme istemelerinde, tasfiyeye gitmek istemelerinde Hazine Müsteşarlığından izin alma zorunluluğu bu kanunda tümüyle ortadan kaldırılmıştır.
- 4875 sayılı yeni kanun ile yabancı sermayeli şirketler ile yerli sermayeli şirketlerin kurulmaları anında sermaye limitleri eşitlenmiştir.
- 4875 sayılı kanun ile şirket, şube, kuruluşlarda istihdam edilecek personellerin çalışma izin belgeleri Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü yerine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na geçmiştir.
- Yabancı yatırım tanımı genişletilmiş, yabancı sermaye yatırımcısının ülkesinden getirdiği nakit sermaye, makine ve teçhizat, sınai ve fikri mülkiyet hakları gibi yurt

içinden temin edilen ve yatırıma dönüştürülen sermayenin de yabancı yatırımdan sayılacağı ifade edilmiştir (Yılmaz, 2006, s. 176-182).

Bu süreçte, 1971-2002 dönemlerinde toplam 15 milyar dolar yatırım çeken Türkiye’de, 5 Haziran 2003 tarihinde çıkarılan yasa ile 2003 sonrası dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önemli artış yaşanmıştır (Parlak ve Coşkun, 2021). Bununla birlikte Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bulunan şirket sayısında da önemli değişim yaşanmıştır. 2002 yılına kadar 5600 adet olan yabancı sermayeli şirket sayısı yıllar içerisinde artış göstermiş, 2020 yılında bu sayı 74000’e ulaşmıştır. Yabancı yatırımların izin alma ve onay süresi, yerini sadece bildirimle bırakmıştır. Uluslararası uyuşmazlıklarda tahkimin önü açılmıştır. 2003 yılında 696 milyon \$ olan DYY girişi, 2004 yılında 1,19 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 2.1’de; Türkiye’ye gelen yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkeler tarafından gerçekleştiği gösterilmektedir. Buna göre; 1954-2003 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların %27’sini Hollanda gerçekleştirmiştir. Bundan sonraki en yüksek pay ise kültürel ve ticari bağlantıların olduğu Almanya’ya aittir. Burada dikkat çeken önemli bir ayrıntı ise bu dönemde gelen yabancı sermayenin ülke çeşitliğinin azlığıdır. Görüldüğü gibi gelen yabancı sermayenin yaklaşık %81’i 8 ülkeden olurken, diğer ülkelerin payı ise yaklaşık %19’da kalmıştır (Yavan, 2006, s. 42).

Şekil 2.1. Türkiye’de izin verilen DYY’nin ülkelere göre dağılımı 1954-2003 (Yavan, 2006, s. 42)

2005 yılında AB müzakeresinin başlaması, ülke profilini yükselterek yabancı yatırımları 10 milyar dolar, 2006-2008 döneminde yapılan özelleştirmelerin etkisi de 20-

22 milyar dolar seviyesine çıkarmıştır. DYY'ler 2007 yılında ülke ekonomisindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu tarihte 22 milyar 47 milyon dolarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir (Parlak ve Coşkun, 2021, s. 27).

2005-2007 yılları arasında görülen artışlar, daha çok ekonomide özelleştirme ve şirket birleşmelerinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle sermaye stoku artışı konusunda olumlu bir etken olarak ele alınmamaktadır. 2008 yılında ise ABD'de yaşanan Mortgage krizi, kısa zamanda uluslararası piyasalara yayılmış ve ülkemizdeki doğrudan yabancı sermaye, 2009 yılında 8 milyar 585 milyon dolara gerilemiş, 2010 yılında ise 9 milyar 099 milyon dolar olmuştur (Yıldırım, 2010, s. 21). Kriz sonrası gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler gibi Türkiye de, bu yatırımları çekebilmek adına, sosyal ve ekonomik istikrar için politikalar izlemeye devam etmiştir (Özden, 2018, s. 35)

1 Ocak 2012 itibariyle yatırım teşvik sistemi, üç ayrı rejimden oluşmaktadır. Yerli ve yabancı yatırımcılar, teşviklerden aynı oranda faydalanmaktadır. Buna göre:

Genel Yatırım Teşvik Uygulamaları: Yatırımın yapılacağı bölgelere belirlenen şartları ve sabit yatırım tutarını karşılayan tüm projeler bu uygulamada desteklenmektedir.

Bölgesel Yatırım Teşvik Uygulamaları: Sektörel ayrıma gidilmeksizin, bölgenin gelişmişlik düzeyine ve ekonomik potansiyeline uygun stratejiler geliştirilir.

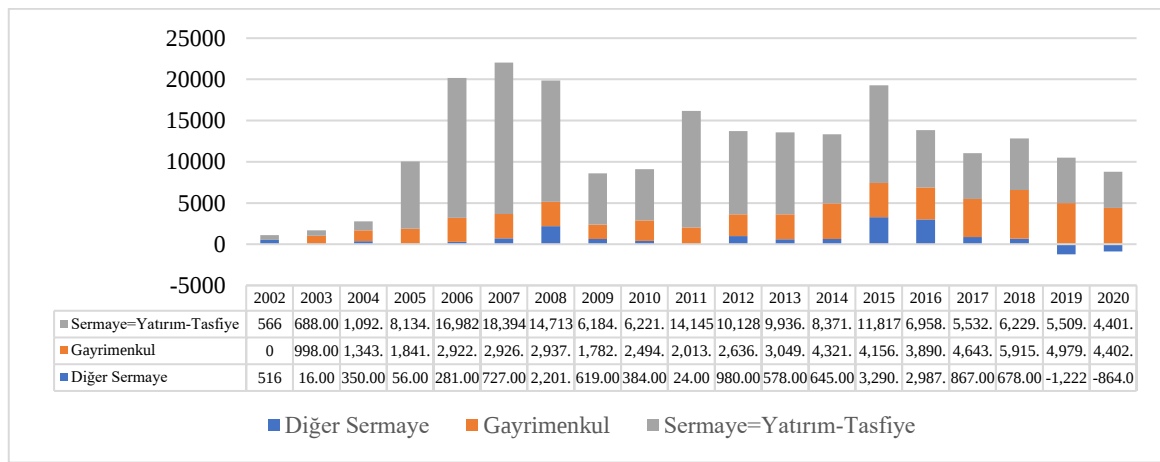
Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları: Asgari sabit yatırım tutarının 50 milyon lira olması, yatırımın birlikte üretilecek ürün kapasitesinin ürünün ithalatından az olması, yatırımın asgari %40 katma değer yaratması kriterleri sağlayan yatırımlar stratejik yatırım teşvik uygulamaları kapsamında desteklenmektedir (Parlak ve Coşkun, 2021).

Tablo 2.5'te, Türkiye'deki yatırım teşvik sisteminin bir özeti gösterilmektedir.

Tablo 2.5. Türkiye'de yatırım teşvik sistemi (Parlak ve Coşkun, 2021)

Destek Unsurlar	Genel Teşvik Uygulamaları	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Stratejik Yatırımların Teşviki
KDV İstisnası	√	√	√
Gümrük Vergisi Muafiyeti	√	√	√
Vergi İndirimi	-	√	√
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	-	√	√
Gelir Vergisi Stopajı Desteği	√	√	√
Sigorta Primi Çalışan Hissesi Desteği	-	√	√
Faiz Desteği	-	√	√
Yatırım Yeri Tahsis	-	√	√
KDV İadesi	-	-	√

Amerika’da yaşanan kriz sonrası dünya genelinde DYY miktarı ciddi oranlarda azalmıştır. Sonraki dönemlerde krizin etkisinin azalması, yapılan teşviklerin artmasıyla tekrar toparlanma sürecine girilmiştir. 2015 yılında 19 milyar 263 milyon dolara ulaşan yabancı yatırımlar yine düşük patikasına girmiş, sırasıyla 2016 yılında 13 milyar 835 milyon, 2017 yılında 11 milyar 042 milyon, 2018 yılında 12 milyar 822 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. En son 2008 küresel krizinde 9 milyar doların altına inen Türkiye’ye gelen yabancı yatırımlar, 2019 yılında bu seviyelere yaklaşarak 9 milyar 266 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir.

Şekil 2.2. 2002-2020 yılları gelen yabancı yatırımlar (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Net yükümlülük oluşumu sermaye hesabı, net gayrimenkul hesabı, net diğer sermaye hesaplarının toplamından oluşur. Sermaye hesabı yatırımların toplamından, sermaye çıkışlarını ifade eden tasfiye kaleminin çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Diğer sermaye, şirketlerin yabancı ortaklardan temin ettiği kredileri ifade etmektedir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, tarihsiz, s. 17). Şekil 2.2’de 2002-2020 arası gelen yabancı yatırımların gelişimi gösterilmektedir. Buna göre: 2020 yılında toplam 7 milyar 939 milyon \$ tutarında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımının 4.401 milyon \$’lık kısmı sermaye bileşeninden, 4.402 milyon \$’ı gayrimenkul yatırımından ve -864 milyon \$’ı ise diğer sermayeden oluşmaktadır. Öte yandan 2020 yılında küreselleşmenin etkisi ve teknolojinin hızla gelişmesiyle aslında küçük bir alana dönüşen dünyada, COVID-19 sebebiyle ortaya çıkan şoklar, sosyal ve ekonomik açıdan hayatın işleyişini olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda insanların, malların ve sermayenin hareketliliği kısıtlanmıştır (Güney ve Hopoğlu, 2021, s. 57).

Türkiye'ye gelen yabancı sermaye daha çok özelleştirme, şirket birleşmeleri ve gayrimenkul alımı şeklinde gerçekleşmektedir. Bu alanların ülke ekonomilerine katkıları günümüzde hâlâ tartışılmaktadır (Bal ve Göz, 2010, s. 465). Türkiye ekonomisi; yatırımlara teşvik sağlama, işgücü kalitesi, liberal politikalara yönelme ve pazar olanakları açısından, yabancı yatırımların ilgisini çeken özelliklere sahiptir. Öyle ki son dönemlerde birçok alanda yatırım yapılan, stratejik konumu ve sunduğu imkânlar ile farklı kıtalardan yabancı yatırım çeken ülke konumuna gelmiştir.

Tablo 2.6'daki Türkiye'ye ait verileri bölgesel bazlı incelediğimizde, en çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı Avrupa'dan gelmiştir. Bunda coğrafi yakınlık, vatandaş nüfus yoğunluğu önemli faktörlerdir. 2020 yılı verileri incelendiğinde Avrupa %66 oranında DYY girişi ile ilk sıradayken; ikinci sırada %19 oranı ile Asya, üçüncü sırada %14,4 oranı ile Amerika ve dördüncü sırada %8,8 ile Körfez ülkeleri yer almaktadır.

Tablo 2.6. Bölgelere göre doğrudan yabancı yatırım tutarları milyon \$ (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

BÖLGELER	2020 (Milyon \$)	2020 (% Pay)	2002-2021 Dönemi DYY- (Milyon \$)
AVRUPA	3746	66%	123145
AB ÜLKELERİ	3502	61,7	112406
DİĞER AVRUPA	244	4,3%	10739
AMERİKA	818	14,4%	14913
ABD	803	14,1%	13458
DİĞER AMERİKA ÜLKELERİ	15	0,3%	1455
ASYA	1093	19,3%	30297
KÖRFEZ ÜLKELERİ	501	8,8%	11724
DİĞER YAKIN VE ORTADOĞU	193	3,4%	9440
DİĞER ASYA	399	7,0%	9133
DİĞER (AFRİKA-OKYANUSYA-SINIFLANDIRILMAYAN)	18	0,3%	1258
TOPLAM	5675	100%	169613

Tablo 2.7'de Türkiye'de uluslararası doğrudan yatırımların ülkelere göre sıralaması gösterilmektedir. Bu tabloda Türkiye'ye yıllar itibariyle yatırım yapan ülkeler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 2.7. Türkiye’de uluslararası doğrudan yatırımların ülkelere göre sıralaması (2002-2020 milyon \$)
(TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

	ÜLKELER	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Hollanda	72	51	568	383	5069	5442	1343	717	486
2	ABD	2	52	36	88	848	4212	868	260	323
3	İngiltere	8	141	126	166	628	703	1335	350	245
4	Avusturya	0	0	1	9	1108	370	586	1019	1584
5	Almanya	86	142	73	391	356	954	1237	497	597
6	Lüksemburg	0	0	0	39	250	583	3140	509	311
7	İspanya	5	0	3	66	53	583	838	145	205
8	Belçika	5	54	25	1090	3435	358	571	201	48
9	Fransa	22	121	34	2107	439	367	679	617	623
10	Azerbaycan	0	1	4	2	1	10	18	69	12

	ÜLKELER	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	TOPLAM	Şirket Sayısı
1	Hollanda	1424	1381	918	2022	1183	1016	1727	855	1169	595	26968	3009
2	ABD	1401	439	326	334	1620	340	180	435	340	803	13458	1971
3	İngiltere	906	2044	300	1051	588	974	328	445	874	498	12115	3227
4	Avusturya	2419	1519	667	31	83	344	320	465	75	56	10713	962
5	Almanya	664	491	1970	606	355	492	312	298	467	312	10411	7667
6	Lüksemburg	562	1186	278	565	1254	336	96	350	131	437	10207	522
7	İspanya	2251	193	581	74	2305	318	1460	224	216	66	9609	734
8	Belçika	1495	39	60	38	863	13	223	212	69	64	8901	94
9	Fransa	1000	86	217	287	165	90	107	313	158	162	7676	1618
10	Azerbaycan	1266	338	803	884	839	661	1005	510	566	186	7244	2563

Buna göre, Hollanda Türkiye’nin önemli yatırım ortağıdır. Toplam yatırımların %16’sını tek başına yapan Hollanda; 2004, 2006, 2007, 2014, 2016, 2017, 2018 ve 2019’da Türkiye’ye en fazla yatırım yapan ülke olmuştur. ABD, en fazla yatırım yapan ikinci ülke konumundadır. İlgili dönemde Türkiye’ye toplam 13,458 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Birleşik Krallık da Türkiye için en büyük ihracat pazarı ve yabancı yatırım ortaklarından birisidir. Vodafone, Shell gibi büyük yabancı yatırımcılara sahiptir.

Türkiye, iş yapma kolaylığı ve nüfus özellikleri ile yabancı yatırımcılar için avantajlı durum sağlamaktadır. Türkiye’nin coğrafi konumu ve genç nüfusu yabancı yatırım için cazibesini artırmaktadır (Parlak ve Coşkun, 2021). Avusturya 2006 yılından itibaren Türkiye’ye yatırımlarını artırarak 2009, 2010 ve 2011 yıllarında en fazla yatırım yapan ülke olmuştur. Yapılan yatırımlar, toptan perakende ve enerji sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Nüfus dağılımı ile geleneksel Türk-Alman yakın ilişkileri tarihe dayanmaktadır. Türkiye’de 2020 yılında, küçük işletmelerin yanı sıra aralarında Bosch-Siemens gibi büyük sanayi kuruluşlarının da bulunduğu 7667 Alman şirketi faaliyet göstermektedir.

2.2. Türkiye’de Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı ve İstihdam ile İlişkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomiye etkisi incelenirken yatırımların hangi sektöre yoğunlaştığı önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımcı, yatırımı gerçekleştireceği ülkede hangi sektöre yöneleceğini belirlerken, işgücü güvenliğini, maliyetlerini, kalifiye işgücünü, bürokratik engelleri, vergilendirme maliyetlerini, hammaddeye ulaşımı, ekonomik entegrasyonu, faiz oranlarını ve teşvikleri ele almaktadır (Dilmaç, 2019, s. 46).

Dünya piyasasında yaşanan değişimler doğrultusunda Türkiye’de de sektörel dağılım farklılık yaşamıştır. 1950’li yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar doğal kaynağın bulunduğu bölgelerde ve birincil ürünlerde gerçekleşmiştir (Çetinkaya, 2004, s. 246). Ardından diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi sanayileşme hareketleri kapsamında sanayi sektörüne yönelmiş ve büyüme ve gelişmeyi sağlamaya çalışmıştır. Sanayi sektörünün büyümesi, üretimin artmasına dolayısıyla ticaretin gelişmesine katkı sağlamakta aynı zamanda, gelişen ticaretle birlikte hizmet sektörünün büyümesine, gelişmesine de öncü olmaktadır. Örneğin gelişen ticaret ile toplumun istek ve arzularının değişmesi nedeniyle gelirin büyük bir kısmı eğitime, seyahate, yeme içmeye, spora hizmet çatısı altında birçok alanda harcanmaktadır (Şit ve Şit, 2013). Böylelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği sektörlerin dağılımının dünyada yaşanan değişim ile birlikte değiştiği görülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin sektörel etkisi dışında makroekonomik etkileri mevcuttur. Bunlardan bir tanesi istihdam yaratma etkisidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye gibi sermaye çeken gelişmekte olan ülkelerdeki istihdam etkileri, gelişmişlik seviyesine göre değişmektedir. Bu tür yatırımlar, gelişmekte olan ülkelerin sermaye açığını kapatarak, pazara yeni teknoloji getirerek, yönetim ve bilgi anlayışı ile ihracata uyum sürecini hızlandırabilir. Bu yatırımların istihdama etkisi ise doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır (Şimşek ve Behdioğlu, 2006, s. 49). Doğrudan etkiye örnek olarak Greenfield yatırım türü olan yeni bir işletme kurulması, işgücü talebi doğurabileceği için istihdam yaratabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımının gelmesiyle yerli ekonomi ile yaşanan ileri geri bağlantılarıyla üretilen malların yerli endüstriye girdi olarak kullanılması, diğer yandan üretim için gerekli olan girdilerin yerli firmalardan sağlanması dolaylı istihdama örnektir.

Yabancı yatırımların yerli girdileri kullanması, ithal girdiler kullanmaması dolayı istihdam için önem arz etmektedir (Yaylı, 2011, s. 43).

İstihdam açısından doğrudan yabancı yatırımların girişinde yatırımın niteliği de önemlidir. Gelen yatırımın emek yoğun sektöre ya da teknoloji yoğun alanlara yapılması, istihdam açısından farklılık yaratmaktadır (Kaymaz, 2013, s. 78). Gelişmiş ülkelerde yeni işyerlerin açılması, çok uluslu şirketler tarafından devralınması tercih edilirken, gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun üretim tekniğinin kullanıldığı üretim tarzı istihdam sorununa çözüm sağlayabilir (Ülgen, 2005, s. 42).

Türkiye’de yabancı yatırımların istihdama etkisini ortaya koyabilmek için işgücü piyasasının temel dayanaklarına bakılması gerekir. Bunlar; sektörel dağılım, kır-kent ayrımı, mezuniyet eğitim seviyesi ve cinsiyet dağılımlarıdır. İşgücü piyasasının gelişmesi daha çok o ülkedeki sermaye düzeyine bağlıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde eksik olan sermayeyi yabancı yatırım kanallarıyla tamamlamak hedeflenmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde montaj sanayine yapılan DYY istihdamı artırmaktadır (Seyidoğlu, 2015, s. 662). Doğrudan yabancı yatırımların istihdamı artıracağına yönelik teori Adam Smith tarafından geliştirilmiştir. Myint ise ‘Artık Kapağı Teorisi’nde liberal ekonomik sisteme sahip ülkelerin fazla mal üretip ihracat ile uluslararası ticareti artıracağını, bununla birlikte üretim faktörlerinin tamamının kullanımı artacağı için istihdamın artacağını ifade etmiştir (Şahin, 2016, s. 106).

Türkiye’nin işgücü piyasası incelendiğinde, istihdamın özellikle kentsel bölgede, hizmetler sektöründe, erkek işgücünün yoğun olduğu ve eğitim seviyesinin lise ve altı düzeyinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hizmetler sektöründeki istihdam oranının artması, köyden kente göç neticesinde olmaktadır, köydeki eğitim seviyesi düşük bireyler kentsel bölgede hizmetler sektörü çatısı altında düşük ücretli olarak çalıştırılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde de hizmetler sektörü istihdam oranı yüksektir. Ancak, orada istihdam tarım sektöründen hizmetler sektörüne doğru değil, sanayi sektöründen hizmetler sektörüne doğrudur. Bu yönüyle Türkiye’ye göre farklılık arz etmektedir (Bülbül ve Emirmahmutoğlu, 2010, s. 218).

2.2.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarım sektörü ile ilişkisi

Tarım sektörü bütün ülke ekonomisinin temelini oluşturan bir sektördür. Çok uluslu firmalar, yatırım yaptığı bölgelerden hammadde temini sağlayarak tarımsal ürünlerin

işlenerek nihai ürün elde edilmesi üzerine tesislere yatırım yapmaktadır. Yeni tesis kurma yerine satın alma ya da ortaklık kurma yöntemi seçilmektedir (Ateş, 2006, s. 67). Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin, gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün hızlı büyümesiyle birlikte tarım sektörü küresel piyasada gerileme yaşamıştır.

Tablo 2.8’de 1980-1990 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarım sektörü dağılımı görülmektedir. 1980 yılı öncesinde tarım sektörü öncülüğünde tarıma dayalı korumacı politikaların desteklendiği dönemden 1980 sonrası liberal ekonomiye geçiş ile tarımsal destek politikaları azalmıştır. Sektörel yönelim sanayi ve hizmetler sektörüne kaymaya başlamıştır (Polat, 2020, s. 5). Tablo incelendiğinde bu yıllar arasında oldukça cüzi değerlere sahip olan tarım sektörü DYY, 1990 yılına kadar artış eğilimdedir. 1990 yılında sektörler içerisindeki payı %4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.8. *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarım sektörü dağılımı (milyon \$ 1980-1990)*
(Başaran, 2014, s. 31)

Yıllar	Tarım Milyon \$	%	Sektörlere Gelen Toplam DYY
1980	-	0	97
1981	0,86	0	337,51
1982	1,06	1	167,00
1983	0,03	0	102,74
1984	5,93	2	271,36
1985	6,37	3	234,49
1986	16,86	5	364,00
1987	13,00	2	655,24
1988	27,35	3	820,52
1989	9,36	1	1.511,77
1990	65,56	4	1.861,30
Toplam	146,38		6.422,89

Tablo 2.9’da 1991-2004 yılları arasında tarım sektöründe izin verilen doğrudan yabancı sermayenin dağılımı gösterilmiştir. Bu yıllar arasında önemli gelişmeler yaşanmazken 1980-2004 yılları arasında tarım sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların toplam tutarı 582,43 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001 yılında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı 134 milyon dolardır. Toplam sektörler içerisinde bu pay %5’e karşılık gelmektedir. 2001 yılına kadar 100 milyon \$ altında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların tarım sektöründeki oransal düşüklüğü devam etmektedir (Terin ve Yıldırım, 2008, s. 6-7).

Tablo 2.9. *İzin verilen yabancı sermayenin tarım sektörü dağılımı (1991-2004) (Başaran, 2014, s. 31)*

Yıllar	Tarım Milyon \$	%	Sektörlere Gelen Toplam DYY (\$)
1991	22,1	1	1.967,26
1992	33,59	2	1.819,96
1993	21,05	1	2.063,39
1994	28,27	2	1.477,61
1995	31,74	1	2.938,32
1996	64,10	2	3.835,97
1997	12,22	1	1.678,21
1998	5,75	0	1.646,44
1999	16,19	1	1.699,57
2000	59,74	2	3.477,42
2001	134,3	5	2.725,28
2002	-	-	503,00
2003	1,00	0,2	610,00
2004	6,00	0.5	1.124,00

Tarım sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, 2003 yılından itibaren 10 milyon doların altına inerek önemli düzeyde düşmüştür. Tarım sektörünün doğrudan yabancı yatırımlarda ihmal edilmişliği devam etmektedir. Yatırımcının yanında getirdiği olumlu etkiler; bilgi birikimi, teknolojisi, verimlilikleri tarımda gözlenemeyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarımdaki teknoloji yetersizliği, üretim ve rekabet gücünde olumsuzluklar ortaya koymaktadır (Erçakar, 2007). Tablo 2.10'da 2005-2020 yılları arasında tarım sektörünün doğrudan yabancı sermaye yatırımından aldığı payda önemli artış yaşanmaması ve bu yatırımların düşük tutarda gerçekleşmesi, temel yapısal sorunların ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 2.10. *Doğrudan yabancı sermayenin tarım sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2020) (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)*

Yıl	Tarım Sektörü
2005	5,00
2006	6,00
2007	9,00
2008	41,00
2009	48,00
2010	81,00
2011	32,00
2012	43,00
2013	47,00
2014	61,00
2015	31,00
2016	38,00
2017	29,00
2018	34,00
2019	23,00
2020	19,00

Tablo 2.11'e göre 2020 yılında 19 milyon \$ olarak gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımın toplam sektör içerisindeki payı %0,3'tür. 2002-2021 tarihleri arasında toplam 620 milyon \$ yatırım çeken tarım sektörünün payı ise %0,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.11. Tarım sektörüne göre DYY tutarları (milyon\$) yatırım kalemine göre (Parlak ve Coşkun, 2021)

SEKTÖR	2020 (Milyon \$)	2020 (% PAY)	2002-2021/Temmuz Dönemi DDY-Sektörel (Milyon \$)	2002-2021/Temmuz Dönemi DDY-Sektörel (PAY)
TARIM	19	0,3	620	0,4

Tarım sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların oranının düşük olmasının nedenleri, tarım sektörünün yapısal sıkıntılar içermesi örneğin tarım işletmelerinin birbirinden uzak ve dağınık olması, düşük katma değer yaratması, risk faktörleri, yapılan yatırımların düşük geri dönüt hızıdır. Bu gibi etkenler doğrudan yabancı sermaye çekme açısından diğer sektörler ile arasındaki makasın açılmasını etkilemektedir ve tarım doğrudan yabancı yatırım açısından en az payı alan sektör olarak görülmektedir (Terin ve Yıldırım, 2008, s. 7). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarım sektörüne yönelmesi üretim, kırsal kalkınma ve istihdam açısından katkı sağlayacaktır.

2.2.1.1. Tarım Sektörü İstihdamı İlişkisi

Türkiye geleneksel üretim sektörü olan tarım sektörü ile gıda açısından kendi kendine yetebilen nadir ülkelerden biriydi. Türkiye'de ekonomideki yeri zamanla küçülen tarım sektörünün istihdam yapısı incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerin karakteristik yapısı ile karşılaşılmaktadır. Ekonominin gelişmesiyle birlikte tarım sektörü daralıp yerini sanayi ve hizmetler sektörüne bırakmıştır (Özyurt, 2020, s. 13). Tablo 2.12'de tarım sektörü ve toplam istihdamın dağılımı paylaşılmıştır.

Tablo 2.12. Türkiye'de yıllara göre tarım sektörü istihdam dağılımı (1988-2013) (Özden, 2018, s. 5)

YILLAR	TOPLAM		TARIM	
	İstihdam Edilenler	İstihdam Oranı	Bin Kişi	%
1988	17755	52.6	8249	46.4
1989	18223	53.1	8639	47.4
1990	18539	52.1	8691	46.9
1991	19288	52.3	9212	47.8
1992	19459	51.2	8718	44.8
1993	18500	47.5	7861	42.5
1994	20006	50.0	8812	44.0
1995	20586	50.0	9080	44.1
1996	21194	50.2	9259	44.0

1997	21204	49.0	8837	41.7
1998	21779	49.2	9039	41.5
1999	22048	48.7	8856	40.2
2000	21581	46.7	7769	36.0
2001	21524	45.6	8089	37.6
2002	21354	44.4	7458	34.9
2003	21147	43.2	7165	33.9
2004	19632	41.3	5713	29.1
2005	20067	41.5	5014	25.7
2006	20423	41.5	4653	24.0
2007	20738	41.5	4546	23.5
2008	21194	41.7	4621	23.7
2009	21277	41.2	4752	24.7
2010	21858	41.3	5084	23.3
2011	23266	43.1	5412	23.3
2012	23937	43.6	5301	22.1
2013	24601	43.9	5204	21.2

Tablo 2.12. (Devam) *Türkiye’de yıllara göre tarım sektörü istihdam dağılımı (1988-2013) (Özden, 2018, s. 5)*

Tablo 2.12 incelendiğinde 1988-2013 yılları arasında tarım sektöründeki istihdam oranının %25,2 azaldığı görülmektedir. 1988 yılında toplam istihdam oranı %52,6 iken 2013 yılında %43,9’a düşmüştür. Tarım sektörü istihdamının 2013 yılına kadar düşme eğiliminde olması ve bu oranın ülkemizde hâlâ %20-30 bandında seyretmesi aslında toplam istihdam içinde yüksek paya sahip olduğunun göstergesidir. İstihdam yönünden tarım sektörü Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkı zaman ilerledikçe azalmaktadır. Ekonomik gelişmişlik göstergesi, tarım sektörünün istihdama katkısının azalması yönündedir. Ancak bu azalma tarım dışı sektörlerde yaratılan yeni istihdam olanaklarına bağlıdır (Uzundumlu, 2012, s. 36).

Tablo 2.13’te 2014-2020 yılları arası Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde 2014-2020 yılları arasında tarım sektörü istihdamının payının %2.55 azaldığı görülmektedir.

Tablo 2.13. *Türkiye’de yıllara göre toplam istihdamın ve tarım sektörü istihdamının dağılımı (2014-2020) (TÜİK NACE REV2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)*

Yıllar	Dönem	Toplam İstihdam	Tarım (Milyon\$)	Tarım (%)
2014	I. Çeyrek	24.802	4.740	19,1
	II. Çeyrek	26.404	5.577	21,1
	III. Çeyrek	26.188	5.604	21,4
	IV. Çeyrek	25.703	4.957	19,3
2015	I. Çeyrek	25.432	4.782	18,8
	II. Çeyrek	26.916	5.596	20,8
	III. Çeyrek	27.047	5.930	21,9

	IV. Çeyrek	26.610	5.119	19,2
2016	I. Çeyrek	26.357	4.826	18,3
	II. Çeyrek	27.776	5.510	19,8
	III. Çeyrek	27.376	5.759	21,0
	IV. Çeyrek	26.995	5.054	18,7
2017	I. Çeyrek	26.816	4.979	18,6
	II. Çeyrek	28.345	5.527	19,5
	III. Çeyrek	28.686	5.852	20,4
	IV. Çeyrek	28.452	5.247	18,4
2018	I. Çeyrek	28.139	4.977	17,7
	II. Çeyrek	29.115	5.494	18,9
	III. Çeyrek	29.272	5.679	19,4
	IV. Çeyrek	28.238	4.979	17,6
2019	I. Çeyrek	27.335	4.687	17,1
	II. Çeyrek	28.221	5.185	18,4
	III. Çeyrek	28.482	5.611	19,7
	IV. Çeyrek	28.131	4.901	17,4
2020	I. Çeyrek	26.699	4.150	15,5
	II. Çeyrek	25.853	4.903	19,0
	III. Çeyrek	27.364	5.367	19,6
	IV. Çeyrek	26.823	4.480	16,7

Tablo 2.13.(Devam) Türkiye’de yıllara göre toplam istihdamın ve tarım sektörü istihdamının dağılımı (2014-2020)

Tablo 2,14 üzerinden Türkiye için tarım sektörü, sanayi ve hizmetler sektörü ile karşılaştırıldığında, istihdam payı ve hasıla payı giderek azalma gösterse de istihdam oranının önemli bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir (Gündoğan, 2002, s. 6). Bu yönüyle özellikle kırsal kesimdeki nüfusun geçimini sağlanmasında, temel gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Tablo 2.14. Üretim yöntemine göre GSYH hesabında tarım sektörünün payı (2003-2020) (TÜİK İstatistik Veri Portalı’ndan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur)

YILLAR	TARIM (DEĞER)	PAY	Sektörler Toplamı	Toplam Pay
2003	46 249 933	9,8	414 242 214	87,7
2004	54 365 145	9,3	510 087 759	87,5
2005	62 349 598	9,2	594 883 276	87,4
2006	64 415 593	8,1	696 783 871	87,6
2007	66 197 107	7,5	787 510 233	88,7
2008	74 451 345	7,4	893 612 618	89,1
2009	81 234 274	8,1	898 263 064	89,3
2010	104 703 635	9,0	1 027 561 054	88,0
2011	114 838 169	8,2	1 237 146 314	88,1
2012	121 692 893	7,7	1 397 219 904	88,3
2013	121 733 979	6,7	1 599 039 310	87,7
2014	134 744 489	6,6	1 818 621 907	88,5
2015	161 471 476	6,9	2 073 020 639	88,2
2016	161 330 969	6,1	2 316 930 424	88,2
2017	189 232 800	6,0	2 779 809 362	88,7
2018	217 107 229	5,8	3 369 599 020	89,6
2019	276 371 822	6,4	3 887 924 038	90,0
2020	337 160 051	6,7	4 486 655 613	88,9

Buna göre; Türkiye’de 2003- 2008 döneminde tarımsal gelir ve istihdam paylarında azalma görülmüştür. 2009- 2010 döneminde, tarımsal gelir artarken istihdam oranı sadece 2009 yılında artmış, 2010 yılında azalmıştır. Daha sonra azalma eğilimine giren tarım hasıla oranı 2015 yılında artmış, sonraki yıllarda azalış devam etmiştir. Tarımsal istihdam oranı ise 2020 yılına kadar azalış göstermiştir.

2.2.2. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi sektörü ilişkisi

Ekonominin en önemli sektörlerinden biri olan sanayi sektörü, hammaddelerin ve yarı mamullerin işlenerek kullanılabilir, taşınabilir ürünlere dönüştürülmesi ve enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünüdür ifade etmektedir (Koç, Şenel ve Kaya, 2018). Sanayileşme yapısı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan kalkınma iktisadi öncülüğünde ülkelerin büyümeleri için önem arz etmiştir. O dönemlerde gerek teorik gerekse ampirik çalışmalar yapan R. Nurkse, A. Lewis, S. Kuznets, Kaldor gibi iktisatçılar sanayileşmenin, büyümenin ve kalkınmanın itici gücü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Lokomotif sektör olarak görülen sanayi sektörü, diğer sektörler ile ileri ve geri bağlantı içerisinde olması (Hirschman, 1958) ve yarattığı katma değer bağlamında, istihdam açısından ekonominin kilit sektörü konumundadır (aktaran Arısoy, 2008, s. 2). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları tarafından en çok tercih edilen sektörlerden birisidir (Gümüşbaş, 2021, s. 4).

Tablo 2.15. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi sektörü dağılımı (milyon \$ 1980-1990)
(Başaran, 2014, s. 31)

Yıllar	Sanayi	%	Toplam
1980	88,76	92	97
1981	264,54	73	337,51
1982	98,54	59	167,00
1983	88,93	87	102,74
1984	185,92	69	271,36
1985	142,89	61	234,49
1986	193,47	53	364,00
1987	293,91	45	655,24
1988	490,68	60	820,52
1989	950,13	63	1.511,77
1990	1.214,06	65	1.861,30
Toplam	4.011,83		6.422,89

Türkiye’de sanayi sektörü 1980’li yıllardan itibaren sektörler içerisinde önemli ilerleme kaydeden sektör olmuştur. Tablo 2.15’te doğrudan yabancı sermaye

yatırımlarının 1980-1990 yılları arasında sanayi sektörü dağılımı gösterilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların 1980 yılında %92'si sanayi sektörüne yoğunlaşmıştır. 1990 yılına kadar oransal olarak düşüş gerçekleşmesine rağmen doğrudan yabancı yatırımdan en yüksek paya sahip olan sektör konumundadır.

Tablo 2.16. *İzin verilen doğrudan yabancı sermayenin sanayi sektörü dağılımı (1991-2004) (Başaran, 2014, s. 31)*

Yıllar	Sanayi	%	Toplam
1991	1.095,48	56	1.967,26
1992	1.274,28	70	1.819,96
1993	1.568,59	76	2.063,39
1994	1.107,29	75	1.477,61
1995	1.996,48	68	2.938,32
1996	640,59	17	3.835,97
1997	871,81	52	1.678,21
1998	1.017,29	62	1.646,44
1999	1.123,22	66	1.699,57
2000	1.105,49	32	3.477,42
2001	1.244,59	46	2.725,28
2002	95,00	18,88	503,00
2003	440,00	72,13	610,00
2004	190,00	16,90	1.124,00

Tablo 2.16, 1991-2004 arası ülkemizdeki DYY izinlerinin topluca incelenmesine olanak vermesi açısından önemlidir. 1990'lı yıllarda özellikle 5 Nisan 1994 istikrar programı, 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliğine katılması sanayi sektöründe önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1995 yılında sanayi sektöründe izin verilen yabancı yatırım tutarının 1 milyar 996 milyon dolar olduğu görülmektedir. Daha sonrasında uluslararası ve ulusal piyasada yaşanan krizler doğrudan yabancı yatırımlarda kırılmaya sebep olmuştur (Başdar, 2008, s. 11). Yaşanılan kırılma ile yapısal reform süreci başlamıştır. Reform sürecinden payını alan doğrudan yabancı yatırımlar konusunda 4875 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi, haklarının korunması, uluslararası standartlara uyulması adına usul ve esaslar yer almaktadır.

Doğrudan Yabancı Sermaye Kanununun etkisinin incelenebileceği 2005-2013 yılları arası veriler Tablo 2.17'de paylaşılmıştır. Doğrudan yabancı sermaye girişi önceki yıllara göre yüksek tutarda gerçekleşmiştir. Ancak bu yıllar, büyük oranda satın alma ve birleşmenin yaşandığı yıllar olmuştur. Sanayi sektörünün doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki payı incelendiğinde 2008 yılında bir sıçrama yaşandığı görülmektedir. Ardından krizin etkisiyle düşüş eğilime geçen doğrudan yabancı yatırımlar benzer

sıçramayı 2011 ve 2012 yıllarında yaşamıştır. Doğrudan yabancı yatırımların en çok sanayi sektörüne yöneldiği yıllar 2009, 2012 ve 2013 yılları olmuştur.

Tablo 2.17. Doğrudan yabancı sermayenin sanayi sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2013) (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sanayi Sektörlerin Toplamı	908,00	2.988,00	5.037,00	5187,00	3.887,00	2.887,00	8.040,00	5.480,00	5.390,00
İmalat	865,00	1.701,00	4.131,00	3.972,00	1640,00	924,00	3.599,00	4.519,00	2.843,00
Gıda	80,00	277,00	691,00	1.251,00	219,00	124,00	650,00	2.201,00	475,00
Tekstil İmalatı	182,00	26,00	231,00	187,00	78,00	94,00	149,00	376,00	60,00
Deri İmalatı	4,00	2,00	6,00	15,00	11,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ağaç İmalatı	0,00	0,00	3,00	6,00	0,00	1,00	0,00	84,00	3,00
Kâğıt İmalatı	23,00	53,00	60,00	64,00	89,00	18,00	74,00	12,00	107,00
Kok Kömür	0,00	6,00	471,00	28,00	61,00	3,00	1.255,00	355,00	236,00
Kimyasalların, Kimyasal Ürün	236,00	794,00	1.111,00	199,00	336,00	120,00	348,00	579,00	272,00
Kauçuk, P. İmalatı	10,00	86,00	24,00	162,00	34,00	7,00	128,00	486,00	168,00
Diğer Metalik Olmayan	53,00	126,00	770,00	195,00	238,00	54,00	37,00	10,00	29,00
Ana Metal Sanayi	138,00	194,00	412,00	1.250,00	31,00	213,00	293,00	101,00	659,00
Makine Teçhizat	0,00	0,00	0,00	226,00	220,00	64,00	76,00	32,00	5,00
Bilgisayarların Elektrik İmalatı	25,00	72,00	266,00	239,00	59,00	177,00	464,00	143,00	607,00
Ulaşım Araç İmalatı	109,00	61,00	64,00	71,00	224,00	38,00	93,00	121,00	97,00
Mobilya İmalatı	5,00	4,00	22,00	79,00	40,00	11,00	32,00	19,00	125,00
Elektrik Gaz Dağıtım	2,00	1.164,00	567,00	1.055,00	2.153,00	1.824,00	4.293,00	773,00	1.794,00
Su Temini									
Kanalizasyon Faaliyeti	0,00	0,00	3,00	15,00	5,00	3,00	2,00	0,00	36,00
Toplam Sektörlerin	8.535,00	17.639,00	19.137,00	14.748,00	6.266,00	6.256,00	16.136,00	10.761,00	10.523,00

Tablo 2.18. Sanayi sektörüne göre DYY tutarları (milyon\$) yatırım kalemine göre (2014-2020) (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Sanayi Sektörlerin Toplamı	4.258,00	5.785,00	3.120,00	2.022,00	2.706,00	2.103,00	1.273,00
İmalat	2.742,00	4.237,00	2.241,00	1.202,00	1.934,00	1.930,00	1.089,00
Gıda	451,00	983,00	707,00	198,00	456,00	226,00	80,00
Tekstil İmalatı	137,00	443,00	35,00	66,00	63,00	25,00	27,00
Deri İmalatı	1,00	2,00	11,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ağaç İmalatı	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Kâğıt İmalatı	92,00	20,00	73,00	93,00	107,00	28,00	39,00
Kok Kömür	101,00	1.809,00	0,00	0,00	165,00	421,00	188,00
Kimyasalların, Kimyasal Ürün	491,00	340,00	288,00	142,00	324,00	586,00	394,00
Kauçuk, P İmalatı	83,00	80,00	93,00	253,00	28,00	74,00	19,00
Diğer Metalik Olmayan	158,00	112,00	24,00	64,00	272,00	39,00	11,00
Ana Metal Sanayi	116,00	100,00	628,00	126,00	88,00	58,00	46,00
Makine Teçhizat	4,00	34,00	23,00	35,00	22,00	29,00	16,00
Bilgisayarların Elektrik İmalatı	926,00	142,00	242,00	157,00	156,00	215,00	125,00
Ulaşım Araç İmalatı	78,00	147,00	59,00	38,00	176,00	175,00	45,00
Mobilya İmalatı	104,00	25,00	57,00	30,00	77,00	54,00	99,00

Elektrik Gaz Dağıtımı	1.131,00	1.339,00	729,00	371,00	687,00	89,00	51,00
Su Temini Kanalizasyon Faaliyeti	3,00	2,00	2,00	1,00	4,00	1,00	1,00
Toplam Sektörlerin	8.632,00	12.181,00	7.579,00	7.401,00	6.699,00	5.878,00	5.675,00

Tablo 2.18.(Devam) Sanayi sektörüne göre DYY tutarları (milyon\$) yatırım kalemine göre (2014-

2020). Tablo 2.18 incelendiğinde 2014 yılında en çok yatırım çeken sektörün sanayi sektörü olduğu gözlenmektedir. Sonraki yıllarda düşüş eğilimine geçen sanayi sektörü hizmetler sektörünün gerisinde kalmıştır. 2019 yılında sanayi sektörüne doğrudan yabancı yatırım girişleri 2.103 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında bu değer 1.273 milyon \$'dır. 2020 yılı incelendiğinde, imalat sektörünün 1089 milyon \$ doğrudan yabancı yatırım ile en yüksek paya (%19,2) sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada 394 milyon \$ ile %6,9'luk paya sahip olan kimya alt sektörü gelmektedir.

İmalat sanayine yönelik yabancı sermaye yatırımları daha çok satın alma şeklinde gerçekleşmekte iken greenfield yatırım şeklinde gerçekleşen yeni yatırımlar çok sınırlı düzeydedir. İmalat sanayine yönelik yatırımlar 2019 yılında 1,9 milyar dolar seviyesinde iken 2020 yılında 1,1 milyar dolara gerilemiştir. Küresel bağlamda yaşanan Covid-19 sebebiyle yabancı sermaye yatırımları daralmıştır. 2020 yılında yabancı yatırımlara teşvik amaçlı uzun vadeli ve düşük faizli yatırım kredileri sağlanmış ve teknoloji odaklı sanayi hamleleri ile yatırımları hareketlendirmek istenmiştir.

Tablo 2.19. Sanayi sektörüne göre DYY tutarları (milyon \$) yatırım kalemine göre (2020) (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

SEKTÖR	2020 (Milyon \$)	2020 (% PAY)	2002-2021 Temmuz Dönemi DDY- Sektörel (Milyon \$)	2002-2021 Temmuz Dönemi DDY- Sektörel (PAY)
İMALAT	1089	19,2	41169	24,3
GIDA-İÇECEK TÜTÜN	80	1,4	9366	5,5
KİMYA	394	6,9	6747	4,0
RAFİNE EDİLMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	188	3,3	5101	3,0
ANA METAL SANAYİ	46	0,8	4492	2,6
BİLGİSAYAR-ELEKTRONİK VE OPTİK ÜRÜNLER	125	2,2	4220	2,5
METALİK OLMAYAN ÜRÜNLER	11	0,2	2193	1,3
TEKSTİL-GİYİM-DERİ	27	0,5	2263	1,3
KAUÇUK-PLASTİK	19	0,3	1863	1,1
ULAŞIM ARAÇLARI	45	0,8	2144	1,3
KÂĞIT	39	0,7	1001	0,6
MAKİNA-TEÇHİZAT	16	0,3	844	0,5
MOBİLYA	99	1,7	837	0,5
AĞAÇ VE AĞAÇ ÜRÜNLERİ	0	0,0	98	0,1
ENERJİ	51	0,9	18317	10,8
SEKTÖRLERİN TOPLAMI	5675	1	169613	1

Tablo 2.19’da yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı 2002-2021 arası 19 yıllık olarak verilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını en çok çeken ikinci sektör sanayi sektörüdür. 2002-2021 yıllarında sanayi sektörü içerisinde doğrudan yabancı yatırımları en çok imalat sektörü (%24,3), ikinci olarak gıda- içecek tütün sektörü (%5,5), üçüncü olarak kimya alt sektörüne (%4) dağılmıştır. Son 19 yıllık dönemde imalat sektörü, gelen toplam 41,169 milyar \$ yatırım ile finans ve sigorta sektörlerinden sonra en çok yatırım çeken ikinci alt sektör olmuştur.

2.2.2.1. Sanayi sektörü istihdam ilişkisi

Bir ülkenin istihdam yapısı o ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren önemli değişkenlerden birisidir. Gelişmişlik göstergesi olarak toplam istihdam içerisindeki tarım sektörü istihdamının, sanayi ve hizmetler sektörüne yönlendirilmesi hatta ileri aşamalarda hizmetler sektörünün toplam istihdam payının en yüksek değere ulaşması beklenmektedir (Gök, 2008, s. 66).

Tablo 2.20. Türkiye’de yıllara göre sanayi sektörü istihdamının sektörel dağılımı (1988-2013) (Özden, 2018, s. 5)

YILLAR	TOPLAM		SANAYİ	
	İstihdam Edilenler	İstihdam Oranı	Bin Kişi	%
1988	17755	52.6	2806	15.8
1989	18223	53.1	2846	15.6
1990	18539	52.1	2844	15.3
1991	19288	52.3	2934	15.2
1992	19459	51.2	3156	16.2
1993	18500	47.5	2942	15.9
1994	20006	50.0	3294	16.5
1995	20586	50.0	3295	16.0
1996	21194	50.2	3487	16.4
1997	21204	49.0	3715	17.5
1998	21779	49.2	3722	17.1
1999	22048	48.7	3783	17.1
2000	21581	46.7	3810	17.7
2001	21524	45.6	3774	17.6
2002	21354	44.4	3954	18.5
2003	21147	43.2	3846	18.2
2004	19632	41.3	3919	20.0
2005	20067	41.5	4178	20.8
2006	20423	41.5	4269	20.9
2007	20738	41.5	4314	20.8
2008	21194	41.7	4441	20.9
2009	21277	41.2	4130	19.4
2010	21858	41.3	4615	21.1
2011	23266	43.1	4842	20.8

2012	23937	43.6	4903	20.5
2013	24601	43.9	5101	20.7

Tablo 2.20.(Devam). Türkiye’de yıllara göre sanayi sektörü istihdamının sektörel dağılımı (1988-2013)

1994 yılında alınan istikrar programı kararları neticesinde piyasadaki talep daralması tüm sektörü etkilemiştir. Özellikle dayanıklı tüketim mallarında, otomotiv sektöründe, imalat sanayinde kapasite kullanım oranları düşmüştür. Makine sanayindeki üretim düşüşü, Tablo 2.20’de 1994-1996 yılları arasındaki sanayi sektörü istihdam oranlarında yaşanan düşüşün nedenleri arasında yer almaktadır. 1999 yılında yaşanan Marmara depremi ve 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik kriz, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye için en derin ekonomik daralma olarak gerçekleşmiştir. Yaşanılan istikrarsızlık, bozulan makro dengeler olumsuz hava yaratmıştır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde 2008 yılında yaşanan krize kadar toplam istihdam oranında yaşanan azalış trendinin, sanayi sektörü istihdamı için geçerli olmadığı görülmektedir. Sanayi sektörü istihdamı artış ve azalışı içinde barındıran dalgalı seyir izlemiştir (Turan, 2011). Sanayi sektörü ve hizmetler sektörü en çok doğrudan yabancı yatırım çeken önemli sektörlerdir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektöründe emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılması işgücü talebini, dolayısıyla istihdam hacmini olumlu etkilemektedir. Diğer sektörlerde olduğu gibi sanayi sektöründe de birleşme ve devralma yerine yeni yatırım alanlarının oluşturulması istihdamı olumlu etkileyen bir diğer faktördür (Ateş, 2006, s. 68). Tablo 2.21’de 2014-2020 yılları arası Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2.21. Türkiye’de yıllara göre istihdamın sektörel dağılımı (2014-2020) (TÜİK NACE REV2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yıllar	Dönem	Toplam İstihdam	Sanayi Sektörü İstihdamı	Sanayi (%)
2014	I. Çeyrek	24.802	5.391	21,7
	II. Çeyrek	26.404	5.392	20,4
	III. Çeyrek	26.188	5.280	20,2
	IV. Çeyrek	25.703	5.294	20,6
2015	I. Çeyrek	25.432	5.339	21,0
	II. Çeyrek	26.916	5.408	20,1
	III. Çeyrek	27.047	5.277	19,5
	IV. Çeyrek	26.610	5.357	20,1
2016	I. Çeyrek	26.357	5.277	20,0
	II. Çeyrek	27.776	5.381	19,4
	III. Çeyrek	27.376	5.216	19,1
	IV. Çeyrek	26.995	5.307	19,7
2017	I. Çeyrek	26.816	5.251	19,6
	II. Çeyrek	28.345	5.395	19,0
	III. Çeyrek	28.686	5.445	19,0

	IV. Çeyrek	28.452	5.487	19,3
2018	I. Çeyrek	28.139	5.635	20,0
	II. Çeyrek	29.115	5.670	19,5
	III. Çeyrek	29.272	5.755	19,7
	IV. Çeyrek	28.238	5.683	20,1
2019	I. Çeyrek	27.335	5.398	19,7
	II. Çeyrek	28.221	5.554	19,7
	III. Çeyrek	28.482	5.561	19,5
	IV. Çeyrek	28.131	5.775	20,5
2020	I. Çeyrek	26.699	5.603	21,0
	II. Çeyrek	25.853	5.301	20,5
	III. Çeyrek	27.364	5.408	19,8
	IV. Çeyrek	26.823	5.670	21,1

Tablo 2.21.(Devam) Türkiye’de yıllara göre istihdamın sektörel dağılımı (2014-2020)

Sanayi sektörü içerisinde özellikle imalat sanayinde emek yoğun üretimden ziyade, sermaye yoğun üretim kullanıldığı söylenebilir. İstihdam yapıları incelendiğinde sanayileşme sürecini tamamlayan gelişmekte olan ülkelerin sanayi sektörü istihdam oranlarının %35-40 düzeylerine ulaştıktan sonra hizmetler sektörüne doğru azalmaya geçtikleri görülmektedir. Tablo 2.21 incelendiğinde Türkiye’de sanayi sektörü (inşaat sektörü dâhil) istihdam oranı %20,7’yi geçmemektedir. Sanayi sektörünün istihdam yaratmasını engelleyen önemli etken verimliliklerdir. Otomotiv sektörü, makine imalatı, beyaz eşya Türkiye için önemli olan alt sektörlerdir. Firmaların uluslararası rekabet gücünü kaybetmemek için verimliliğini artırması istihdam artışını engellemektedir (Kara ve Duruel, s. 373-377).

Tablo 2.22’de sektörlerin üretim yöntemine göre GSYH içindeki payları gösterilmektedir.

Tablo 2.22. Üretim yöntemine göre GSYH hesabında sanayi sektörü payları (2003-2020) (TÜİK İstatistik Veri Portalı’ndan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur)

YILLAR	SANAYİ (DEĞER)	PAY	SEKTÖRLER TOPLAMI	TOPLAM PAY
2003	95 330 642	20,2	414 242 214	87,7
2004	115 338 490	19,8	510 087 759	87,5
2005	134 067 263	19,7	594 883 276	87,4
2006	157 325 671	19,8	696 783 871	87,6
2007	174 288 856	19,6	787 510 233	88,7
2008	194 185 313	19,4	893 612 618	89,1
2009	185 464 765	18,4	898 263 064	89,3
2010	215 314 630	18,4	1 027 561 054	88,0
2011	276 995 906	19,7	1 237 146 314	88,1
2012	304 092 485	19,2	1 397 219 904	88,3
2013	358 534 638	19,7	1 599 039 310	87,7
2014	412 268 825	20,1	1 818 621 907	88,5
2015	463 828 953	19,7	2 073 020 639	88,2
2016	514 901 924	19,6	2 316 930 424	88,2
2017	646 827 256	20,6	2 779 809 362	88,7
2018	837 563 628	22,3	3 369 599 020	89,6

2019	942 677 396	21,8	3 887 924 038	90,0
2020	1 149 175 754	22,8	4 486 655 613	88,9

Tablo 2.22.(Devam) Üretim yöntemine göre GSYH hesabında sanayi sektörü payları (2003-2020)

Sanayi sektörü diğer sektörlerle bağlantısı, üretimi ve yarattığı istihdam ile ekonomik gelişmede önemli bir faktördür (Arısoy, 2008, s. 3). Tarım sektöründe üretkenliğin, verimliliğin artabilmesi için özellikle sanayi sektöründen yararlanılmaktadır. Türkiye’de 2006 yılına kadar dalgalı seyir izleyen sanayi sektörü hasıla oranı, 2011 yılına kadar azalış göstermiştir. İstihdam oranı ise 2010 yılında artış yaşasa da dalgalı bir seyir izlemiştir. 2014 yılına gelindiğinde, sanayi sektörü hasıla oranında önemli bir artış yaşanmış olmasına rağmen istihdam oranı o dönemle birlikte azalış göstermiştir. 2017 ve 2018 yıllarında hasıla oranı ve istihdamda artış gözlenmiştir. 2019 yılında azalan hasıla oranı, 2020 yılında tekrar artışa geçmiş aynı dönemde istihdam oranları artmıştır.

2.2.2.2. 2003 sonrası dönemde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ISO 500 sanayi kuruluşları açısından incelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de ISO ilk 500 sanayi kuruluşları içerisindeki yabancı sermayeli firmaların istihdam oranları ve Türkiye’deki toplam istihdam içerisindeki payı incelenmiştir.

Tablo 2.23. ISO 500 yabancı sermayeli firma sayısı ve çalışan sayısı (2003-2020) (ISO Ekonomik Araştırmalar ve Kurumsal Finans Şubesinden temin edilen ve Deniz Sınmaz’ın çalışmasından elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Yıllar	Yabancı Sermayeli Kuruluş Sayısı	İSO 500 Toplam Çalışan Sayısı	Yabancı Sermayeli Kuruluşların Çalışan Sayısı	B/A (%)
2003	147	506.179	124.637	24
2004	149	513.036	132.175	26
2005	136	515.747	141.046	27,3
2006	140	533.395	149.494	28,0
2007	143	552.758	162.019	29,3
2008	148	543.857	169.669	31,2
2009	153	516.305	154.084	29,8
2010	148	550.939	165.052	30,0
2011	140	574.589	178.977	31,1
2012	138	596.055	185.476	31,1
2013	137	613.822	175.905	28,7
2014	126	639.680	181.267	28,3
2015	125	648.413	190.878	29,4
2016	123	662.944	198.751	30,0
2017	115	674.320	194.473	28,8
2018	117	690.704	199.430	28,9
2019	117	696.792	198.223	28,4
2020	110	716.962	190.836	26,6

İSO ilk 500 sanayi kuruluşu sıralamasında yer alan yabancı sermayeli firmaların ücretli olarak çalıştırdıkları işçilerin sayısı ile İSO ilk 500’de yerli, yabancı toplam ücretli çalışan sayıları Tablo 2.23’te gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde çalışan sayısının 2005 yılından 2008’e kadar sürekli artış gösterdiği ve 2009 yılında küçük bir düşme yaşandığı görülmektedir. 2005 yılında İSO ilk 500 şirket listesine giren yabancı sermayeli şirketlerin çalışan sayıları ile bu listeye dâhil olan tüm firmalardaki çalışanların %27,3’ünü oluşturduğu, oranın bu yıl ile birlikte artış trendine girdiği, 2006 yılında %28,0’e 2008 yılında %31,2’ye kadar yükseldiği, 2009 yılında ise %29,8’e gerilediği söylenebilir. 2009 yılında hem yabancı sermayeli şirketlerde hem de tüm firmalarda çalışan sayısında azalma görülmüştür.

2010-2020 yıllarında yabancı sermayeli şirketlerde çalışan kişi sayısının İSO 500 toplam çalışan sayısına oranı 2010 yılında %30,0, 2011 ve 2012 yılında %31,1, 2013 yılında %28,7, 2014 yılında %28,3, 2015 yılında %29,4 ve 2016 yılında %30,0’dır. 2017 yılı ile %28,8’e gerileyen yabancı sermayeli şirketlerde çalışan ücretli istihdam oranı, 2018 yılında %28,9, 2019 yılında %28,4 ve son olarak 2020 yılında %26,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde görülen gerilemenin nedeni, kamu ve özel sektörde ücretli çalışanların sayısındaki artıştır (Ayaz, 2018, s. 38).

Tablo 2.24. İstihdam rakamları en fazla olan ISO ilk 500 yabancı sermayeli firmalar (ISO 500 Sanayi Kuruluşları, https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu/2020/?ara=&sektor_tipi=&sektor_kodu=&oda=&calisan_sayisi=&sermaye_yapisi=)

Birinci 500 Büyük Kuruluşlar			Genel	Kamu/Özel	Çalışan	Hisse
Kuruluş Sıra No	Kuruluşlar		Sıra No	Sıra No	Sayısı	Oranı (%)
2020	2019					
2	2	Ford Otomotiv A.Ş.	2	2	12.517	41.04
179	138	Sofra Yemek Üretim ve Hizmet A.Ş.	3	3	11.810	100
17	20	BSH Ev Aletleri San A.Ş.	8	8	7.804	99.97
34	31	Bosch San. Tic. A.Ş.	9	9	7.507	100
3	4	Oyak-Renault A.Ş.	10	10	7.189	51
15	14	Mercedes-Benz A.Ş.	12	12	7.000	84.99
8	7	TOFAŞ Türk Otomobil A.Ş.	13	13	6.719	37.86
4	3	Toyota Otomotiv A.Ş.	25	21	5.290	100
65	58	Banvit Bandırma A.Ş.	27	23	5.047	91.71
222	232	Hugo Boss Ltd. Şti.	44	38	3.708	100

2019 ve 2020 yıllarında İSO ilk 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan yabancı sermayeli şirketlerde çalışan kişileri istihdam etme açısından en önemli 10 firma Tablo 2.24’te yer almaktadır. Buna göre, Ford Otomotiv A.Ş. ilk sıradadır. İkinci sırada Sofra

Yemek Üretim Hizmetleri A.Ş., üçüncü sırada BSH Ev Aletleri A.Ş. yer almaktadır. Ayrıca Bosch A.Ş., Mercedes A.Ş., Tofaş Türk A.Ş., Toyota Otomotiv A.Ş., Banvit Bandırma A.Ş., ve Hugo Boss Ltd. Şti. gibi şirketler de istihdam edilen kişi sayısı bakımından önemlidir. Sonuç olarak İSO ilk 500 şirket listesine giren yabancı sermayeli firmalar içinde ücretli çalışan sayısı bağlamında toplam istihdama en büyük katkı otomotiv sektöründen gelmektedir. Bunun yanında ana sanayi altında, otomotiv sektörünün yan sanayi kuruluşları ile bağlantılı olması da sektörün istihdama katkısı açısından önemlidir (Ayaz, 2018, s. 44-45).

2.2.3. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hizmetler sektörü ilişkisi

Türkiye’de 1980’li yılların ortalarına kadar imalat sektörü ağırlığını sürdürürken, 1980 yılı sonrası serbestleşme doğrudan yabancı yatırımcıları, imalat sanayinden düşük yatırım gerektiren ve kâr marjı yüksek olan hizmet sektörüne yöneltmiştir (Berköz ve Türk, 2007, s. 61). Bu bağlamda hizmet sektörünün yabancı yatırımlardan aldığı pay giderek artmış ve 2000 yılı ile lider sektör konumuna gelmiştir (Başaran, 2014, s. 31).

Tablo 2.25. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$1980-1990) (Başaran, 2014, s. 31)

Yıllar	Hizmet Sektörü	%	Toplam Sektörler
1980	8,24	8	97
1981	89,13	26	337,51
1982	65,43	39	167,00
1983	13,76	13	102,74
1984	79,26	29	271,36
1985	80,97	35	234,49
1986	152,81	42	364,00
1987	347,08	53	655,24
1988	296,87	36	820,52
1989	540,59	36	1.511,77
1990	534,49	29	1.861,30
Toplam	2208,63		6.422,89

Tablo 2.25’te 1980-1990 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların hizmetler sektörü dağılımı ve sektörel toplam dağılım görülmektedir. Tablo incelendiğinde 1980 yılında hizmetler sektörünün doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay %8’dir. 1990 yılına kadar hizmetler sektörü payında artış ve azalış görülse de hizmetler sektörü payının genel olarak arttığı görülmektedir.

Tablo 2.26. *İzin verilen yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (1991-2004 milyon \$) (Başaran, 2014, s. 31-32)*

Yıllar	Hizmet Sektörü	%	Toplam Sektörler
1991	809,55	41	1.967,26
1992	493,13	27	1.819,96
1993	462,38	22	2.063,39
1994	335,85	23	1.477,61
1995	849,48	29	2.938,32
1996	3.122,74	81	3.835,97
1997	767,48	46	1.678,21
1998	609,67	37	1.646,44
1999	553,40	33	1.699,57
2000	2.307,18	66	3.477,42
2001	1.317,20	48	2.725,28
2002	406,00	80,71	503,00
2003	156,00	25,57	610,00
2004	855,00	76,06	1.124,00

Tablo 2.26, 1991-2004 arası ülkemizdeki DYY izinlerinin topluca incelenmesine olanak vermesi açısından önemlidir. 1990'lı yıllarda özellikle 5 Nisan 1994 İstikrar programının uygulanması, hizmet sektörü bağlamında önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Alınan kararların ihracat ve döviz arttırıcı olarak hizmet sektörü çatısı altında turizme yönelik teşvikler de içermesi, bu sektöre yönelen doğrudan yabancı yatırımların artış hızında etkili olmuştur. Bu bağlamda 1996 yılına gelindiğinde hizmetler sektöründeki doğrudan yabancı yatırım izinleri 3 milyar 122 milyon dolar olmuştur (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 1994, s. 26). 2000 yılında ise hizmetler sektörünün payının %66 gibi yüksek bir oran olduğu görülmektedir.

Tablo 2.27. *Yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2013) (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)*

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Hizmetler Sektörü	7.622,00	14.645,00	14.091,00	9.520,00	2.331,00	3.288,00	8.064,00	5.238,00	5.086,00
İnşaat	81,00	215,00	287,00	337,00	209,00	310,00	301,00	1.427,00	178,00
Toptan Perakende Ticaret	78,00	456,00	234,00	2.088,00	389,00	435,00	707,00	221,00	379,00
Ulaştırma ve Depolama,	21,00	453,00	679,00	96,00	230,00	183,00	221,00	130,00	364,00
Konaklama ve Depolama	37,00	21,00	33,00	25,00	55,00	113,00	122,00	16,00	59,00
Bilgi ve İletişim	3.263,00	6.353,00	472,00	97,00	173,00	36,00	36,00	134,00	120,00
Finans ve Sigorta	3.856,00	6.954,00	11.717,00	6.136,00	817,00	1.621,00	5.883,00	2.084,00	3.415,00
Parasal Aracı Kuruluşlar	3.733,00	6.294,00	10.103,00	4.111,00	47300	835,00	4.745,00	1.500,00	1.608,00
Sigorta, Emeklilik Fonları	48,00	397,00	1.333,00	1.895,00	174,00	766,00	882,00	348,00	1.538,00
Holding Ş. Faaliyetleri	41,00	5,00	63,00	68,00	154,00	10,00	170,00	176,00	229,00

Diğer Finansal Hizmetler	34,00	258,00	218,00	62,00	16,00	10,00	86,00	60,00	40,00
Gayrimenkul Faaliyetleri	216,00	79,00	448,00	453,00	210,00	241,00	300,00	174,00	128,00
Mesleki, Bilimsel T. Faaliyetleri	13,00	6,00	32,00	52,00	81,00	94,00	103,00	78,00	87,00
İdari ve Destek F. Eğitim	17,00	30,00	2,00	25,00	22,00	17,00	55,00	234,00	185,00
İnsan Sağlığı ve Sosyal H.	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	17,00	68,00	60,00	2,00
Kültür, Sanat, Eğlence	26,00	71,00	176,00	147,00	105,00	112,00	232,00	546,00	106,00
Diğer Hizmet F.	0,00	4,00	2,00	40,00	25,00	62,00	13,00	81,00	5,00
Toplam	14,00	3,00	9,00	24,00	14,00	47,00	23,00	53,00	58,00
Toplam	8.535,00	17.639,00	19.137,00	14.748,00	6.266,00	6.256,00	16.136,00	10.761,00	10.523,00

Tablo 2.27.(Devam)Yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$ 2005-2013) (TCMB EVDS

6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

2006 yılında Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün Raporunda Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların sektörel tercihlerinin dünyadaki gelişmelerle benzer olduğu vurgulanmıştır (Kılıç Görmezöz, 2007, s. 58). Özellikle 2005 ve 2008 yılları arasında özelleştirme politikası ile bankacılık ve (telekomünikasyon) haberleşme sektöründeki yabancılaşma, hizmetler sektörünün payında artış yaratmıştır (Fidangül, 2014, s. 63).

Tablo 2.27'ye göre, 2006 yılında hizmetler sektörü çatısı altındaki finansal hizmetler, parasal aracı hizmetler en çok yatırım girişinin olduğu sektör olmuştur. Vodafone (Hollanda)-Telsim anlaşması, Dexia Bank (Belçika) tarafından Denizbank hisselerinin alınması, NBG-Finansbank anlaşması, Türk Telekom'un hisselerinin Oger Telecom (Birleşik Arap Emirlikleri) tarafından alınması özelleştirme politikası altında en önemli yatırımlardır (Aydemir, Arslan ve Uncu, 2012, s. 92). 2007 yılında ise en çok yatırım alan sektör yine finans, sigorta ve parasal aracı kuruluşlar olmuştur.

Amerika'da ortaya çıkan ve kısa sürede dünyayı etkisi altına alan Mortgage krizi Türkiye'de de 2009 yılı itibarıyla etkisini göstermiştir. 2010 yılında finansal sektör, toparlanma sürecine girerek bu anlamdaki yatırımlar 1.621 milyon \$'a ulaşırken, hizmetler sektörüne gelen yabancı yatırımlar arasında en yüksek girişin olduğu alt sektör olmuştur. İzlenen süreçte yabancı sermaye yatırımlarında sektörel olarak önemli gelişmeler yaşanmıştır. Geleneksel yapı içerisine yeni sektörler dâhil edilmiş, ayrıca yabancı sermayeli firmalara düzenlenen teşvik politikalarındaki yatırım teşvik değerleri, sektörlerin çeşitlenmesine sebep olmuştur. Birleşme ve satın almalar, yeni yatırım alanları oluşturulması da yatırım alanlarının çeşitlenmesine katkı sağlamıştır (Aydemir, Arslan ve Uncu, 2012, s. 93). Yabancı sermaye yatırımları geleneksel yapı olarak turizm, hazır giyim, yiyecek sektöründe yoğunlaşırken, bilgisayar teknolojisi, lojistik operasyonları,

biyoteknoloji, nanoteknoloji, elektronik gibi sektörler de zaman içinde bu anlamda önemli konuma gelmiştir (Çetinkaya, 2004, s. 245).

Tablo 2.28.Yabancı sermayenin hizmetler sektörü dağılımı (milyon \$ 2014-2020) (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Hizmetler Sektörü	4.313,00	6.365,00	4.421,00	5.350,00	3.959,00	3.752,00	4.383,00
İnşaat	232,00	109,00	293,00	626,00	215,00	452,00	89,00
Toptan Perakende Ticaret	1.137,00	605,00	688,00	1.077,00	1.125,00	892,00	578,00
Ulaştırma ve Depolama,	594,00	1.524,00	635,00	1.333,00	629,00	274,00	525,00
Konaklama ve Depolama	24,00	11,00	250,00	82,00	271,00	117,00	109,00
Bilgi ve İletişim	214,00	149,00	92,00	565,00	208,00	581,00	1.372,00
Finans ve Sigorta	1.470,00	3.601,00	1.765,00	1.464,00	1.154,00	900,00	1.388,00
Parasal Aracı Kuruluşlar	912,00	2.775,00	1.323,00	1.137,00	662,00	182,00	1.038,00
Sigorta, Emeklilik Fonları	199,00	117,00	128,00	5,00	47,00	249,00	105,00
Holding Ş. Faaliyetleri	226,00	438,00	272,00	288,00	365,00	429,00	21,00
Diğer Finansal Hizmetler	133,00	271,00	42,00	34,00	80,00	40,00	224,00
Gayrimenkul Faaliyetleri	252,00	171,00	284,00	21,00	60,00	229,00	27,00
Mesleki, Bilimsel T. Faaliyetleri	94,00	51,00	73,00	52,00	60,00	74,00	71,00
İdari ve Destek F.	21,00	55,00	23,00	27,00	19,00	83,00	16,00
Eğitim	0,00	0,00	13,00	0,00	0,00	0,00	6,00
İnsan Sağlığı ve Sosyal H.	204,00	58,00	274,00	65,00	103,00	98,00	85,00
Kültür, Sanat, Eğlence	15,00	9,00	18,00	9,00	20,00	2,00	17,00
Diğer Hizmet F.	56,00	22,00	13,00	29,00	93,00	50,00	100,00
Sektörlerin Toplamı	8.632,00	12.181,00	7.579,00	7.401,00	6.699,00	5.878,00	5.675,00

Tablo 2.28’den de görülebileceği üzere 2014 yılından itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinde önde gelen sektör hizmetler sektörüdür. 2020 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinde hizmetler sektörü 4.383,00 milyon dolarla %77 pay alarak lider sektör konumundadır. Hizmetler sektörünün alt sektörü olan finans sigorta o yıl 1.388,00 milyon dolar yatırım çekmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle birleşme ve satın alma işlemlerinin duraklamasının ardından yılın ortalarına doğru hareketlenme yaşanmıştır. Finansal hizmetler sektörü çatısı altında, Katar’a Borsa İstanbul’un %10’luk payının 200 milyon \$’a satılması işlemi gerçekleşmiştir, 1.372 milyon dolar ile bilgi iletişim ve 1.038,00 milyon dolar ile parasal aracı kuruluşlar alt sektörlerin ağırlığı önem arz etmektedir (https://yased-api.yased.org.tr/Uploads/Reports/yased-2020-UDY-Raporu_r05_OPT.pdf).

Tablo 2.29. Hizmetler sektörüne göre DYY tutarları (milyon\$) ve yatırım kalemleri (TCMB EVDS 6. El Kitabı Ayrıntılı Sunum verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

SEKTÖR	2020 (Milyon \$)	2020 (% PAY)	2002-2021 Temmuz Dönemi DDY-Sektörel	2002-2021 Temmuz Dönemi DYY- Sektörel (PAY)
HİZMETLER	4383	77,2	105901	62,4
FİNANS VE SİGORTA	1388	24,5	54895	32,4
TELEKOMÜNİKASYON	1372	24,2	15055	8,9
TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	578	10,2	12181	7,2
ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA	525	9,3	8013	4,7
İNŞAAT	89	1,6	5416	3,2
GAYRİMENKUL FAALİYETLERİ	27	0,5	3377	2,0
İNSAN SAĞLIĞI VE SOSYAL HİZMET FAALİYETLERİ	85	1,5	2451	1,4
KONAKLAMA VE YİYECEK HİZMETİ FAALİYETLERİ	109	1,9	1396	0,8
DİĞER HİZMETLER	210	3,7	3117	1,8
SU TEMİNİ, ATIK YÖNETİMİ	1	0,0	79	0,0
TOPLAM	5675	1	169613	1

Tablo 2.29’da yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı 2002-2021 arası 19 yıllık olarak verilmiştir. Burada, yabancı yatırımların 2002-2021 dönemlerinde en fazla hizmetler sektöründe olduğu görülmektedir. Özellikle 2005 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinde büyük sıçrama yaşanmıştır. Bunun önemli sebeplerinden birisi, 2001 krizi ile yeniden yapılanma sürecine giren bankacılık sektörünün, yabancı yatırımcılar için cazip sektörlerden biri haline gelmesidir. Doğrudan yabancı sermayeye uygulanan liberal politikalar ile finansal hizmetlerin küreselleşmesi, bu tür yatırımların hizmetler sektörü çatısı altında bankacılık ve finansal alana yönelmesini sağlamıştır (Afşar, 2004, s. 96). 2007 yılı, Türkiye’de o ana kadar en yüksek yabancı sermaye girişinin olduğu yıl olmuştur. Bunda en büyük yabancı sermaye girişlerinden biri olan Oyakbank’ın satılması etkili olmuştur (Bülbül ve Emirmahmutoğlu, 2010, s. 215). 2020 yılı hizmetler sektörü doğrudan yabancı sermaye yatırımları dağılımı izlendiğinde finans sigorta ve bilgi iletişim faaliyetlerinin diğer alanlardan daha fazla yatırım çektiği görülmektedir. Bu bağlamda son 19 yıllık dönemde yatırım finans ve sigorta sektörleri 54,895 milyar dolar ile en fazla yatırım çeken alt sektörler olmuştur (Parlak ve Coşkun, 2021).

2.2.3.1. Hizmet sektörü istihdamı ilişkisi

Dünya çapında özellikle batı ülkelerinin ekonomik ve sosyal yapılarında köklü değişiklikler yaşanmaktadır. Bu değişiklik aşamasında tarım ve sanayi sektörünün

ekonomideki ağırlığı hizmetler sektörüne yönelmektedir. Bu sebepten ötürü hızla büyümekte olan sektör gelişen ve artan çeşitliliği ile ekonomik süreçte büyük önem kazanmıştır. Bu sektörün gelişmesi ekonomide refah kriteri olarak değerlendirilmektedir. Hizmetler sektörünün ekonomideki payı ve sektördeki istihdam yapısı, yüksekliği ile dikkat çekmektedir. Türkiye’de de istihdamın sektörel yapısı hizmetler sektörü lehine gerçekleşmektedir (Gündoğan, 2002, s. 15).

Tablo 2.30. *Türkiye’de istihdamın hizmetler sektörü dağılımı (1988-2013) (Özden, 2018, s. 5)*

Yıllar	Toplam		Hizmetler	
	İstihdam Edilenler	İstihdam Oranı	Bin Kişi	%
1988	17755	52.6	6700	37.7
1989	18223	53.1	6736	37.0
1990	18539	52.1	7004	37.8
1991	19288	52.3	7142	37.0
1992	19459	51.2	7585	39.0
1993	18500	47.5	7696	41.6
1994	20006	50.0	7900	39.5
1995	20586	50.0	8211	39.9
1996	21194	50.2	8448	39.9
1997	21204	49.0	8652	40.8
1998	21779	49.2	9017	41.4
1999	22048	48.7	9409	42.7
2000	21581	46.7	10001	46.3
2001	21524	45.6	9661	44.8
2002	21354	44.4	9942	46.6
2003	21147	43.2	10136	47.9
2004	19632	41.3	9999	50.9
2005	20067	41.5	10735	53.4
2006	20423	41.5	11247	55.0
2007	20738	41.5	11558	55.7
2008	21194	41.7	11736	55.3
2009	21277	41.2	10644	50.0
2010	21858	41.3	10725	49.1
2011	23266	43.1	11332	48.7
2012	23937	43.6	12016	50.2
2013	24601	43.9	12528	50.9

Tablo 2.30’a göre 1988-2013 yılları arasında hizmetler sektörü istihdamı %13,2 artış göstermiştir. 1988 yılında %52,6 olan istihdam oranı 2013 yılında %43,9’a düşmüştür. Hizmetler sektörü, diğer sektörlerin istihdam yapısı ile kıyaslandığında Türkiye’de emek yoğun, düşük kalifiye eleman çalıştırılabilen istihdam alanlarının oluşturulmasıyla, istihdam artışında etkili olmaktadır (Akın ve Özsağır, 2012, s. 321). Türkiye kalifiye işgücüne özellikle onuncu (2014-2018) ve on birinci (2019-2023) beş yıllık kalkınma planlarında yer vermiştir. Politikalarda AB normları kapsamında kalifiye

işgücüne sahip, sektörel işgücü dinamikleri dikkate alınarak etkin istihdam piyasası hedeflenmiştir (İşlertaş, 2021, s. 29-30).

Tablo 2.31. Türkiye’de yıllara göre istihdamın hizmetler sektörü dağılımı (2014-2020) (TÜİK NACE REV2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yıllar	Dönem	Toplam İstihdam	Hizmet	Hizmet
2014	I. Çeyrek	24.802	12.914	52,1
	II. Çeyrek	26.404	13.483	51,1
	III. Çeyrek	26.188	13.326	50,9
	IV. Çeyrek	25.703	13.488	52,5
2015	I. Çeyrek	25.432	13.645	53,7
	II. Çeyrek	26.916	13.976	51,9
	III. Çeyrek	27.047	13.800	51,0
	IV. Çeyrek	26.610	14.113	53,0
2016	I. Çeyrek	26.357	14.490	55,0
	II. Çeyrek	27.776	14.756	53,1
	III. Çeyrek	27.376	14.366	52,5
	IV. Çeyrek	26.995	14.596	54,1
2017	I. Çeyrek	26.816	14.784	55,1
	II. Çeyrek	28.345	15.274	53,9
	III. Çeyrek	28.686	15.097	52,6
	IV. Çeyrek	28.452	15.530	54,6
2018	I. Çeyrek	28.139	15.538	55,2
	II. Çeyrek	29.115	15.845	54,4
	III. Çeyrek	29.272	15.745	53,8
	IV. Çeyrek	28.238	15.715	55,7
2019	I. Çeyrek	27.335	15.739	57,6
	II. Çeyrek	28.221	15.927	56,4
	III. Çeyrek	28.482	15.697	55,1
	IV. Çeyrek	28.131	15.869	56,4
2020	I. Çeyrek	26.699	15.559	58,3
	II. Çeyrek	25.853	14.313	55,4
	III. Çeyrek	27.364	14.860	54,3
	IV. Çeyrek	26.823	14.988	55,9

Tablo 2.31’de 2014-2020 yılları arası Türkiye’de istihdamın hizmetler sektörü dağılımı gösterilmektedir. İzlenen politikalar neticesinde 2014-2020 yılları arasında hizmetler sektörü istihdamı %4,32 artış göstermiştir. 2020 yılının birinci çeyreğinde yaşanan küresel sağlık sorunu Covid-19 sebebiyle birinci çeyrekten sonra düşüş gerçekleşmiştir. Covid-19, ikinci çeyrek itibariyle toparlanma sürecine giren hizmet sektörü istihdamını genel anlamda olumsuz etkilemiştir.

Tablo 2.32. Üretim yöntemine göre GSYH hesabında hizmet sektörünün payı (2003-2020) (TÜİK İstatistik Veri Portalı'ndan elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.)

YILLAR	HİZMET (DEĞER)	Pay	SEKTÖRLER TOPLAMI	TOPLAM PAY
2003	250741609,4	53,1	414 242 214	87,7
2004	309157277,3	53,0	510 087 759	87,5
2005	360571346,3	53,0	594 883 276	87,4
2006	424857538,9	53,3	696 783 871	87,6
2007	486768899,1	54,	787 510 233	88,7
2008	556484579,3	55,4	893 612 618	89,1
2009	574741539,4	57,1	898 263 064	89,3
2010	636301670,2	54,4	1 027 561 054	88,0
2011	744580165,9	52,9	1 237 146 314	88,1
2012	853291379,5	53,9	1 397 219 904	88,3
2013	971692507,3	53,2	1 599 039 310	87,7
2014	1105115564	53,7	1 818 621 907	88,5
2015	1256125305	53,4	2 073 020 639	88,2
2016	1416740681	53,9	2 316 930 424	88,2
2017	1676165936	53,4	2 779 809 362	88,7
2018 ^(r)	2045421017	54,	3 369 599 020	89,6
2019 ^(r)	2433473025	56,3	3 887 924 038	90,0
2020	2733752982	54,1	4 486 655 613	88,9

Tablo 2.32’de üretim yöntemine göre GSYH’de hizmet sektörünün payı açıklanmıştır. Ekonomilerde zaman içerisinde sektörlerin istihdam oranları ve GSYH’deki payları değişmektedir. Ekonomik gelişmeye paralellik göstererek GSYH içinde hizmetler sektörünün payı yükselmektedir. Gelişmiş ülkelerde ortalama %70 seviyelerinde seyreden bu oran, gelişmekte olan ülkelerde ortalama %50’nin üzerinde bulunmaktadır (Dinçer, 2008, s. 130). Türkiye’de 2003 yılından itibaren artış ve azalışların yaşandığı hizmet sektörünün GSYH’deki payı 2020 yılında %54,1’dir ve bu pay gelişmekte olan ülkelerde gözlenen oran kadardır.

Hizmetler sektörü GSYH’deki yüksek payının yanı sıra istihdam olanakları açısından da ülkeye destek olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de en çok istihdam sağlayan sektördür (Güçlüoğlu, 2017, s. 20). Üretimde ve talepte meydana gelecek artışların tedarik edilebilmesi, karşılanması için teknoloji yoğun üretim tekniğinin kullanılmadığı durumda daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyulacağından istihdam sağlaması adına önemli hale gelmektedir. Türkiye’de 2004-2009 yılları arasında hizmet sektörü gelir oranı artmıştır, hizmet sektörü istihdamı da genel olarak 2009 yılına kadar artış eğilimindedir. 2010-2018 yılları arasında dalgalı bir yapı sergileyen hizmet sektörü hasıla oranına karşılık, istihdam oranı artış göstermiştir. 2019 yılında artan 2020 yılında tekrar düşüşe geçen hasıla payı karşısında, aynı yıllarda hizmetler sektörü istihdam rakamları aynı yönde hareket etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE SEKTÖREL İSTİHDAM İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

3.1. Veri Seti

Uygulamalı analizin yapılacağı bu bölümde, Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özellikle sanayi sektörü istihdamı, toplam istihdam ve hizmetler sektörü istihdamı ile ilişkileri incelenecektir. Modellerde kontrol değişkeni olarak büyüme ve gayrisafi sabit sermaye oluşumundaki değişim yer almaktadır. Ekonometrik analizde 2005Q3-2020Q3 dönemi verilerine odaklanılmıştır. Veri setinin geriye dönük olarak uzatılamamasının nedeni, hane halkı işgücü araştırmalarında 2014 yılı ile Avrupa Birliği kriterleri çerçevesinde örneklem tasarımının değişmesi, yeni nüfus projeksiyonlarının kullanılması, işsizlik kriterinde kullanılan iş arama süresinin değiştirilmesi, hane halkı işgücü çalışmalarında sürekli hane halkı işgücü çalışmalarına geçilmiş olmasıdır. Hane halkı işgücü anketi sonuçları dikkate alınarak istatistiksel ve ekonometrik yöntemlerle 2005 yılına kadar temel işgücü göstergeleri geriye dönük olarak hesaplanmıştır².

TÜİK yıllık, çeyreklik, aylık yayınlarında örneklem hacminin detay vermemesinden dolayı inşaat sektörünü sanayi sektörü ile değerlendirmiştir. 2019-2020 yılı istatistiki bölge birimleri sınıflaması 2. Düzeye (26 bölge) göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı verilerini açıkladıklarında kaynak kısmında bu ifadeye yer verilmiştir. Bu çalışmada da inşaat sektörü istihdamı ile sanayi sektörü istihdamı birlikte değerlendirilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021).

Kurulacak modelde birinci kısımda sanayi sektörü istihdamı, ikinci kısımda toplam istihdam, üçüncü kısımda hizmetler sektörü istihdamı bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Bu değişkenler Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından sağlanmıştır. Modeldeki ilk bağımsız değişken olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanından, GSYH ve Gayrisafi Sabit sermaye oluşumu

² <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/isgucu.pdf> Erişim Tarihi:15.05.2021

Geriye dönük hesaplamada mikro yöntemle sürekli hane halkı işgücü göstergeleri yansıtılmış, geriye dönük hesaplamada nüfus ile ilgili farklılıklar mevsimsel interpolasyon yöntemi ile giderilmiş ilave olarak mevsimsel etkileri de kapsamıştır. Uygulama farklılıkları Model bazlı zincirleme yöntemi ile giderilmiştir.

verileri Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından sağlanmıştır. Veriler mevsimsel etkiden arındırılmıştır ve ekonometrik analiz önceki döneme göre değişim oranları hesaplanmış verilere uygulanmıştır.

3.2. Model ve Yöntem

Önceki başlık altında ifade edildiği gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam ilişkisini araştırmak üzere kurulacak modelde bağımlı ve bağımsız olmak üzere dört değişken yer almaktadır.

Modelin basit formu Eşitlik 1'deki gibidir;

$$\text{İstihdam}_t = c + \beta_1 \text{Doğrudan yabancı yatırım}_t + \beta_2 \text{Gayrisafi yurt içi hasıla} + \beta_3 \text{Gayrisafi sabit sermaye} + e_t$$

Burada t zamanı göstermek üzere modelde yer alan değişkenlerin açıklamaları aşağıdaki gibidir.

Değişkenlerin $((t+1)-t) / t * 100$ formülü ile değişim oranları hesaplanmıştır.

Çalışmada ekonometrik analiz 2005Q3-2020Q3 dönemi verilerine odaklanmaktadır. Bağımlı değişken analizin birinci kısımda Sanayi Sektörü İstihdamı, ikinci kısımda Toplam İstihdam, üçüncü bölümde Hizmetler Sektörü İstihdamıdır. Analizler Eviews 11 paket programında zaman serileri analiz yöntemleriyle yapılmıştır.

3.3. Zaman Serileri Analizi

Çalışmada değişkenlerin zaman serisi ekonometrisinde durağanlığını araştırmak için birim kök testlerine başvurulacaktır. Bir serinin birim köke sahip olması durumunda genelde değişkenlerin rassal yürüyüş gösterdiği, rassal yürüyüşün durağan dışı bir zaman serisi örneği olduğu ifade edilmektedir. Durağan olmayan seriler, anlamsız ya da sahte regresyon sorunu ortaya çıkarmaktadır (İlter, 2017, s. 80). Değişkenlerin birbirleriyle ilişkisine sağlıklı bir şekilde bakabilmek için serilerin durağan olması gerekir. Modeldeki değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığı araştırılırken, Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testleri kullanılmıştır.

3.3.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi

Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi Dickey-Fuller (DF) testinin önemli varsayımı olan u_t 'nin otokorelasyonsuz olması ve özdeş dağılıma varsayımı doğrultusunda, bağımlı değişkenin gecikmeli fark değerlerini modele dâhil ederek

kalıntılardaki otokorelasyon sorununa çözüm bulmakta ve DF'nin noksanlığına müdahale etmektedir (İlter, 2017, s. 84).

ADF testi için 3 model kullanılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \lambda Y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \lambda \Delta Y_{t-j+1} + e_t \quad (1) \quad \text{Gecikmeli Değerlerin Yer Aldığı Model}$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \lambda Y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \lambda \Delta Y_{t-j+1} + e_t \quad (2) \quad \text{Sabitin Eklendiği Model}$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \lambda Y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \lambda \Delta Y_{t-j+1} + e_t \quad (3) \quad \text{Hem Sabitin Hem de Trendin Eklendiği Model}$$

Test sürecinde sınanan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \lambda = 0 \quad (\text{seri birim köklüdür})$$

$$H_1: \lambda < 0 \quad (\text{seri durağandır})$$

3.3.2. Phillips Perron birim kök testi

Dickey-Fuller testinde rassal hata terimleri dağılımının istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyanslı olduklarını ve şoklar arasında otokorelasyon olmadığı varsayılmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017). PP testi DF ve ADF testlerinin hata terimleri varsayımlarına göre esnektir. Dickey-Fuller'in hata terimleri ile ilgili varsayımını genişletmişlerdir.

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + u_t$$

$$Y_t = a_0 + Y_{t-1} + a_2(t-T/2) + u_t$$

T=gözlem sayısını, u_t hata terimini gösterirken bu hata terimlerinin beklenen ortalaması sıfıra eşittir. Phillips-Perron testinde bağımsızlık ve homejenlik varsayımlarından uzaklaşmış, hata terimlerinin sınırlamaları dikkate alınmamış, heterojen dağılımı ve zayıf bağımlılığı kabul edilmiştir.

Phillips-Perron testinde sınanan hipotezler ADF testi ile aynıdır.

$$H_0: \text{Birim kök vardır, seri durağan değildir.}$$

$$H_1: \text{Birim kök yoktur, seri durağandır.}$$

3.3.3. Vektör otoregresif (VAR) model

İktisadi parametreler arasındaki etkileşimlerin çok yönlü ve kompleks yapıda olması eşanlı sistemlerin kullanılmasını sağlamaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler

arasında karşılaşılan sıkıntılar, analizin tutarlı sonuçlar elde etmesini önemli derecede etkilemektedir (Mucuk ve Alptekin, 2008, s. 162).

Eşanlı denklem modellerinin alternatifi olan vektör otoregresif model ile kriz, politik veya normal şoka maruz kalan bir değişkenin, EKK tahminlerine karşı daha kolay bir şekilde etkisi ölçülmeye çalışılır. Çünkü eş anlı modellerde hangi değişkenin içsel hangisinin dışsal olduğu belirlenmeye çalışılırken model üzerinde kısıtlamalar meydana gelmektedir. Sims (1980'den aktaran Özden, 2018, s. 64-65), bu ayrımı eleştirerek tüm değişkenlerin içsel olarak kabul edildiği VAR modelini geliştirmiştir. VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de yer alması geleceğe yönelik tahminlerin güçlü olmasını sağlamaktadır. VAR modeli, modellemede yer alan her değişkenin diğer değişkeni etkileyebileceği, diğer değişkenlerden de etkilenebileceği ileri sürülerek geliştirilmiştir (Alptekin, 2009, s. 139).

Y ve X gibi iki değişken için basit bir VAR modeli,

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11.i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12.i} Z_{t-1} + u_{1t}$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21.i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22.i} Z_{t-1} + u_{2t}$$

şeklinde gösterilmektedir. Burada, α_{10} sabit terimi, α_{ijk} i'nci denklemdeki j'inci değişkenin k gecikmesine ait parametre, u_{it} hata terimi ve p gecikme sayısıdır. Denkleme bakıldığında sağ tarafındaki değişkenlerin aynı olduğu görülmektedir. Sabit terim, modele değişkenler sıfırdan farklı bir değere sahip olduğunda dâhil edilmektedir (Tarı, 2012: 451-452).

Genel bir VAR modeli k sayıda değişken için aşağıdaki denklem ile ifade edilmektedir.

$$Y_t = c + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_p y_{t-p} + u_t$$

Burada y_t ($K \times 1$) değişken vektörünü, c ($K \times 1$) sabit terimler vektörünü, A_i ($K \times K$) ve u_t ($K \times 1$) hata terimleri vektörünü ifade etmektedir. Gecikme sayısı p dikkate alınarak p'inci dereceden VAR modeli olarak ifade edilir (Tarı, 2012, s. 453).

VAR modeli parametreleri yorumlanırken tek başına anlam ifade etmemektedir. Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri yapılarak sonuçlar elde edilmektedir.

3.3.4. ARDL modeli

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerinin incelenmesinde kullanılan yöntemdir. Diğer eş bütünleşme yöntemlerine göre avantajları söz konusudur. ARDL modeli kısa ve uzun dönem parametrelerini birlikte tahmin edebilmektedir. Diğer eş

bütünleşme yöntemlerine kıyasla farklı gecikme uzunluklarına sahip olabilmektedir. Ayrıca küçük örneklemelere de uygulanabilmektedir. Sınırlayıcı özelliği, değişkenlerin I (2) ve daha yüksek mertebeden durağan olmaması gerekliliğidir (Esen ve Özata, 2017, s. 48).

3.3.5. Etki-tepki (impulse-response) analizi

Analiz içerisinde, değişkenlerin kendisinin veya diğer değişkenlerin şoklarına karşı gösterdiği tepkiler önem arz etmektedir. VAR sistemi içinde etki-tepki analizi hata terimlerinde meydana gelen şokların (bir standart sapmalı) etkisinin ne olduğunu tablolar veya grafikler yardımıyla ortaya koyar. Etki-tepkiler aynı büyüklüğün iki farklı görünümünün ifade etmektedir. Burada, bir standart sapmalı şokların hangi değişkenlerde meydana geldiği, diğer değişkenlerin ne tepki vereceği anlaşılmaktadır (Akyüz, 2018, s. 185).

3.3.6. Varyans ayrıştırma analizi

Varyans ayrıştırma analizi bir değişkendeki değişimin yüzdesel olarak değişim oranının yüzde kaçının kendisi ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını incelemektedir. Sıralama önemlidir, dışsaldan içsele doğru yapılır.

3.3.7. Granger nedensellik analizi

Granger'ın 1969 yılında yayınlamış olduğu makalesinde ortaya koyduğu nedensellik analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin var olup olmadığını sorgulayan ve ilişkinin olması sonucunda yönü hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayan analiz türüdür. Granger nedensellik testinin denklemi aşağıdaki gibidir;

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i X_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-i} + u_{2t} \quad (2)$$

Modeldeki m değişkenlerin ortak gecikme sayısını α_i , β_i , θ_i , γ_i gecikme katsayılarını ve u_{1t} ve u_{2t} kalıntıları göstermektedir.

Granger nedensellik analizi yorumları için eşitlik (1) ve (2)'de bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığı test edilir. Hipotez çift taraflı kurularak nedenselliğin tek taraflı mı yoksa karşılıklı mı olduğu belirlenebilmektedir. Eşitlik 1'deki β_i değerlerinin anlamlılık düzeyinin sıfırdan farklı olması durumunda X_t 'nin Y_t 'ye neden olduğu söylenmekte ve ' X_t Y_t 'nin Granger

nedenidir' şeklinde yorumlanır. Aynı şekilde γ_i değerlerinin anlamlılık düzeyinin sıfırdan farklı olması durumunda Y_t 'nin X_t 'ye neden olduğu şeklinde yorumlanır. Bu durumda ' Y_t X_t 'nin Granger nedenidir' şeklinde yorumlanır. İki koşulun da geçerli olması durumunda yani hem β_i hem de γ_i katsayılarının anlamlılık düzeyi sıfırdan farklı olduğunda X_t Y_t 'nin, Y_t de X_t 'nin nedenidir. Çift yönlü nedensellik olarak ifade edilir. β_i ve γ_i katsayılarının anlamlılık düzeyinin sıfırdan farklı olmaması durumunda iki değişken arasında nedensellik olmadığı anlamını taşır (Uzunöz ve Akçay, 2012, s. 8). Sınanan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : X değişkeni, Y değişkeninin nedeni değildir.

H_1 : X değişkeni, Y değişkeninin nedenidir.

3.3.8. Toda-Yamamoto nedensellik analizi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi; Toda-Yamamoto sistemde serilerin bazılarının $I(0)$, bazılarının ise birinci farklarında $I(1)$ durağan olmaları durumunda ya da durağanlık özelliklerine bakılmadan uygulanabilecek durumlarda Granger nedensellik testi yerine tercih edilmektedir. Bu test, değişkenlerin bütünleşme derecelerinden doğabilecek problemleri minimize etmektedir. Toda-Yamamoto sistemdeki seriler durağan olmadıklarında F test istatistiğinin standart dağılımına sahip olamayacağından Granger nedensellik testi için geçerli olan bu test Toda-Yamamoto için geçerli değildir (Şoltan, 2009, s. 59). Sağladığı avantajlardan biri de modelde yer alan değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi hakkında bilgiye gerek duymamasıdır.

Toda-Yamamoto yaklaşımı VAR modeline dayanarak uygulanmaktadır.

$$Y_t = a_0 + \varphi_t + \sum_{i=1}^k a_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} a_{2j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \varphi_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \varphi_{2j} X_{t-j} + \lambda_{1t}$$

$$X_t = \beta_0 + \xi_t + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \beta_{2j} X_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \delta_{2j} Y_{t-j} + \lambda_{2t}$$

Denklemden yer alan k ; gecikme sayısını, d_{max} modele giren değişkenlerin max bütünleşme derecesini maksimum olarak göstermektedir. Denklemden φ_{1i} 0'dan farklı ise X değişkeni Y değişkeninin nedenidir. Aynı şekilde δ_{1i} 0'dan farklı ise Y değişkeni, X değişkeninin nedenidir (Kıran, 2014-2015, s. 7-8).

3.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Sanayi Sektörü İstihdamı İlişkisinin Analizi

Analizin bu aşamasında kullanılan bağımlı değişken sanayi sektörü istihdamındaki yüzde değişimdir, bağımsız değişkenler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki yüzde değişim, GSYH'deki değişim (ekonomik büyüme) ve gayrisafi sabit sermayedeki yüzde değişimdir. Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Daha sonra ARDL modeli tahmin edilip değişkenler arasındaki ilişki incelenecektir. Toda- Yamamoto nedensellik testi ile nedenselliğin yönü belirlenmeye çalışılacaktır.

Birim kök analizinde uygun modelin belirlenmesi için uygulanan ADF birim kök testinin Schwartz bilgi kriteri değeri intercept modelinde 4.725395, trend and intercept modelinde 4.7808727, sabit ve trendin olmadığı None modelinde 4.687151'dir. Sabit ve trendin olmadığı model, en düşük değere sahip olan model olduğu için uygun model olarak seçilmiştir. PP birim kök testi model seçiminde de en düşük değere sahip model, sabit ve trendsiz modeldir.

Tablo 3.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri		Birinci Fark		
ADF Testi	Sabitli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sonuç
Sanayi Sektörü İstihdamı	-6.6089723*(0)	-6.433910*(0)	-	-	I (0)
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	-9.390864*(0)	-9.036770*(0)	-	-	I (0)
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	-9.766342*(0)	-1.279484(2)	-	-9.33329*(1)	I (1)
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	-7.030747*(0)	-2.489385*(1)	-	-	I (0)
PP Testi	Sabitli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sonuç
Sanayi Sektörü İstihdamı	-6.496346*[5]	-6.339686*[3]	-	-	I (0)
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	-9.286080*[3]	-8.951406*[4]	-	-	I (0)
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	-9.759455*[2]	-4.910033*[4]	-	-	I (0)
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	-7.261195*[3]	-5.606019*[4]	-	-	I (0)

*%5, anlam düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ADF testi için gecikme uzunluğunu ifade etmektedir ve Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır, [] içindeki değerler PP testi için bant genişliğini ifade etmektedir. Bartlett kernel modeli Newey-West'e göre belirlenmiştir.

Tablo 3.1'de gösterilen, ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre sabitli modelde tüm değişkenler düzeyde durağan I(0) haldedir. ADF birim kök testinde sabitsiz ve trendsiz modelde gayrisafi yurt içi hasıla serisi birinci farkı alındığında durağan hale

gelmektedir; yani I(1)'dir. PP birim kök testinde tüm değişkenlerin düzeyde durağan I (0) oldukları görülmüştür.

Tablo 3.2. Eşbütünleşme sınır testi sonuçları

F İstatistiği	Uygun Model	N=60 Gözlem İçin Kritik Değerler Anlamlılık Düzeyi	I (0)	I (1)
K=3				
16.37553	ARDL (3,1,2,0)	10%	3.645	4.678
Gözlem Sayısı	58	5%	4.298	5.445
		1%	5.835	7.108

Tablo 3.2’de gösterilen, sanayi sektörü istihdamı değişkeninin bağımlı değişken olduğu model için hesaplanan F istatistiği örnek değeri %5 anlam düzeyindeki alt sınır ve üst sınır değerinden büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.3. Uzun dönem katsayı tahminleri

Sanayi sektörü istihdamın bağımlı değişken olduğu modelde uzun dönem katsayıları				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Prob
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım	-0.006939	0.003014	-2.301919	0.0258
Gayrisafi Sabit Sermaye	0.265678	0.045862	5.793040	0.0000
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	0.112439	0.058863	1.190169	0.0622

Uzun dönemde serilerin eş bütünleşik olduğuna karar verilmesinden sonra uzun dönem katsayı tahminleri Tablo 3.3’te gösterilmiştir. Uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımı değişkeninin katsayısı negatif ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımlardaki değişim 1 yüzde puan arttığında, uzun dönemde sanayi sektörü istihdamındaki değişim 0,0069 yüzde puan azaltmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi sektörü istihdamına etkisi, giriş şekillerine, yatırım boyutlarına göre değişiklik göstermektedir. Türkiye’de gelen yatırımların büyük bir kısmı özelleştirme ve satın alma şeklinde gerçekleşmektedir. Bu yolla giren sermaye yurt içinde hali hazırda olan sermayenin el değiştirmesidir (Acar, 2016, s. 102). İstihdam açısından nötr, çoğu zaman azaltıcı etki söz konusudur. Gelen doğrudan yabancı yatırımların, piyasada yerli yatırımı ikame edici şekilde gelmesi yerli üretimin azalmasına ya da kapanmasına neden olmakta, yabancı üretimle birlikte ithal girdi kullanımının arttığı durumlarda istihdamı olumsuz etkilemektedir. Çünkü teorik olarak istihdamı ancak yeni yatırımların yapılması olumlu etkileyecektir (Kart, 2016, s.

159). İstihdam üzerinde negatif etki yaratan diğer bir durum, monopolistik ve oligopolistik yapıdaki doğrudan yabancı yatırımlardır. Genellikle sermaye yoğun şekilde gerçekleştiklerinden, istihdam üzerinde negatif etkileri söz konusudur (Kılıç Görmezöz, 2007, s. 62). Çok uluslu firmaların sermaye yoğun teknolojilerden ve kalifiye işgücünden faydalanma arzusu, sanayi sektörü içinde üretim yapmaları istihdamı azaltabilecektir.

Küreselleşme süreci ile planlı kalkınma döneminde sanayileşmeye dayalı büyüme amacından uzaklaştırılmıştır. Devletin rolü yabancı yatırımcıların isteği doğrultusunda gereksinimlerini karşılamaya yönelik düzenlemeler ile sınırlandırılmıştır. Sanayileşme amacından uzaklaşılması tarımsal istihdamdan ayrılan kitlenin sanayide istihdam edilebilmesi olanağının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, sanayisizleşme süreci nedeniyle ekonomik olgunluk yaşanmadan kaybetmeye başlamıştır. Sanayi sektöründe istihdam, yeterli verimlilik ve yeterli üretim düzeyine ulaşılamadan hizmet sektörü odaklı üretim sürecine girilmiştir. Bu da istikrarsız bir yapıya bürünülmesine neden olmuştur.

Tablo 3.4. Modelin hata düzeltme gösterimi

Bağımlı Değişken Sanayi Sektörü İstihdamı				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Prob
Sanayi Sektörü İstihdamı $t-1$	0.577740	0.147427	3.918836	0.0003
Sanayi Sektörü İstihdamı $t-2$	0.178189	0.100826	1.767289	0.0837
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	-0.007085	0.001823	-3.886824	0.0003
Gayrisafi Sabit Sermaye $t-1$	0.190727	0.033553	5.684363	0.0000
Gayrisafi Sabit Sermaye $t-2$	-0.078282	0.047618	-1.643951	0.1069
Coint Eq(-1)*	-1.759949	0.210832	-8.347640	0.0000
R ² =0.782821	F=25.74642	Durbin Watson = 2.12		

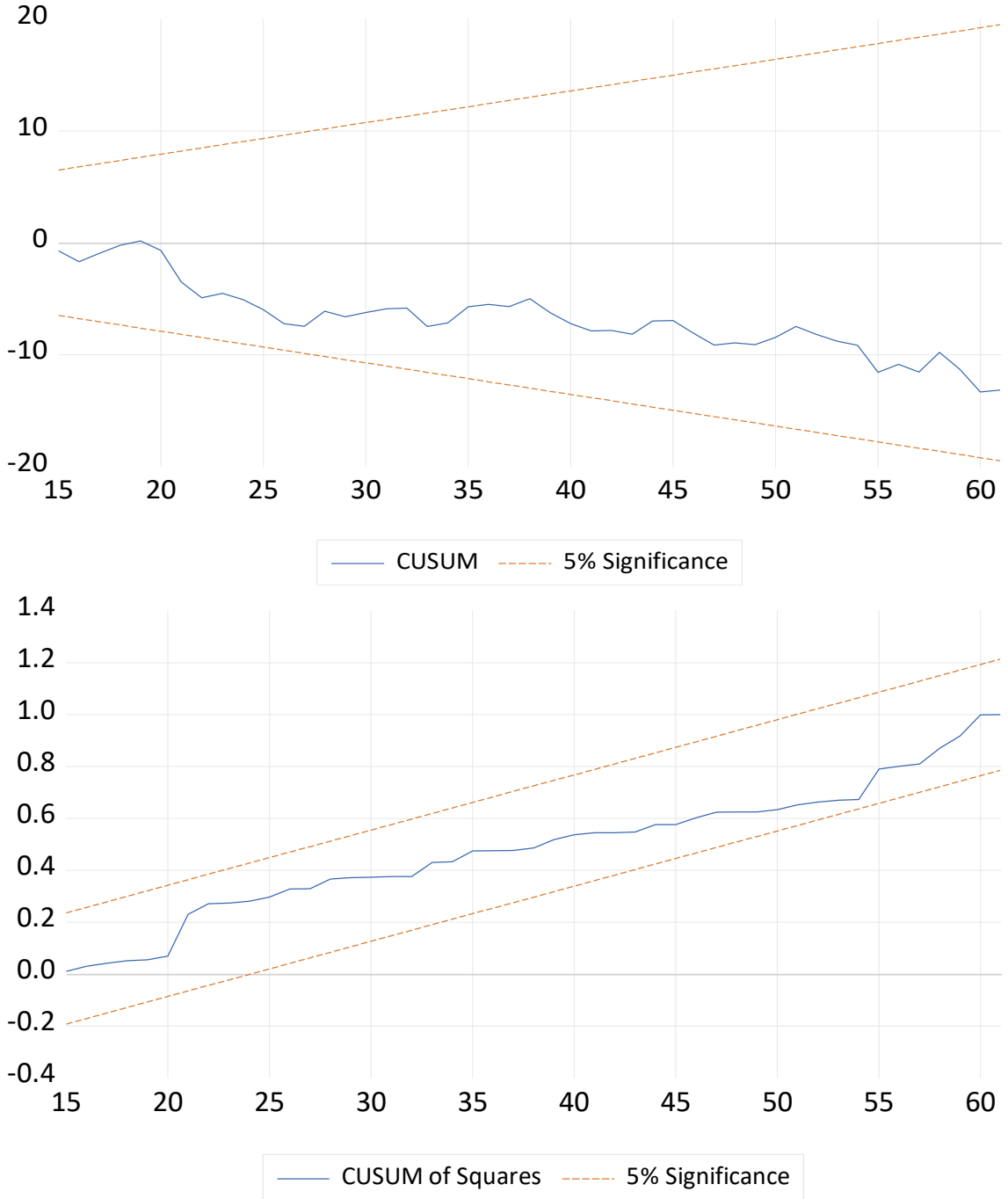
Tablo 3.4'e göre kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişimin, sanayi sektörü istihdamındaki değişim üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır. Hata düzeltme katsayısı negatif ve %1 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3.5. Sınama testleri

Test	Test İstatistiği	Prob Değeri	Karar
Jarque Bera Normallik Testi	0.498855	0.779247	Normal Dağılır
Otokorelasyon LM Testi	1.648213	0.2038	Otokorelasyon yok
Değişen Varyans White Testi	1.100780	0.3813	Sabit varyans
Spesifikasyon Hatası (T-statistic)	0.674770	0.5032	Spesifikasyon hatası yoktur

Yapılan sınama test sonuçları Tablo 3.5'te gösterilmiştir. Modelde yöntemin varsayımlarını bozucu herhangi bir ekonometrik sorun ile karşılaşılmamıştır.

Şekil 3.1'de verilen CUSUM ve CUSUMSQ testlerine göre %5 anlamlılık düzeyinde belirlenen kritik sınırların içerisinde kaldığı için stabilite koşullarının sağlandığı ve hata düzeltme modelindeki tüm katsayıların istikrarlı oldukları söylenebilir.

Şekil 3.1. CUSUM testi analiz sonuçları

Tablo 3.6. VAR sistemi uygun gecikme uzunluğu tahmin sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-678.0296	NA	1768202.	25.73696	25.88567*	25.79415
1	-653.8705	43.7590	1302529.	25.42908	26.17258	25.71499*
2	-641.1829	21.06623	14923333.	25.55407	26.89238	26.06872
3	-629.0033	18.38433	1771904.	25.69824	27.63135	26.44162
4	-602.3206	36.24820*	1248526.*	25.29512*	27.82304	26.26723
5	-588.1754	17.08097	1464619.	25.36511	28.48784	26.56596
6	-582.5548	5.938696	2494777.	25.75679	29.47432	27.18637
7	-570.5800	10.84509	3592919.	25.90868	30.22102	27.56700
8	-547.8942	17.12140	3829344.	25.65638	30.56353	27.54343

Toda-Yamamoto nedensellik testine başlamadan önce VAR modeli için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Akaike Bilgi kriteri (AIC), Schwarz kriteri (SC), Hannan Quinn (HQ), Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE) kriterlerinde yıldızı en çok olan satır esas alınarak uygun gecikme uzunluğu belirlenir. Gecikme uzunluğu maksimum 8 olacak şekilde elde edilen sonuçlar Tablo 3.6’da verilmiştir. Tabloda minimum değere sahip olan bilgi kriterleri (*) işaretiyle gösterilmektedir. (*) işaretinin en çok olduğu dördüncü satır uygun gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra VAR modeli tekrar tahmin edilmiştir.

Tablo 3.7. Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları

Bağımlı Değişken Sanayi İstihdamı	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Prob Değeri
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım	15.72819	5	0.0077
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	25.24488	5	0.0001
Gayrisafi Sabit Sermaye	34.26705	5	0.0000
Bağımlı Değişken Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Prob Değeri
Sanayi İstihdamı	17.63784	5	0.0034
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	20.83744	5	0.0009
Gayrisafi Sabit Sermaye	38.83558	5	0.0000
Bağımlı Değişken Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Prob Değeri
Sanayi İstihdamı	19.45300	5	0.0016
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım	5.838553	5	0.3222
Gayrisafi Sabit Sermaye	26.87814	5	0.0001
Bağımlı Değişken Gayrisafi Sabit Sermaye	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Prob Değeri
Sanayi İstihdamı	6.71620	5	0.2426
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım	6.330530	5	0.2754
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	24.76719	5	0.0002

Tablo 3.7’de yer alan nedensellik testi sonuçlarına göre bağımlı değişken olan sanayi sektörü istihdamındaki değişme ile doğrudan yabancı yatırımlardaki değişme arasında çiftli yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkileri, kullanılan üretim tekniğine, yatırımın gerçekleştiği sektöre ve yatırım amacına göre değişmektedir. Güçlü istihdam etkilerinin ortaya çıkması için emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılması yerine üretim maliyetlerinin düşürülmesi, doğrudan yabancı yatırımların sanayi sektörüne gelmesi teşvik edilmelidir (Vergil ve Ayaş, 2009, s. 18).

3.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Toplam İstihdam İlişkisinin Analizi

Çalışmanın bu aşamasında bağımlı değişken olan toplam istihdamdaki değişimin bağımsız değişkenler olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişme, gayrisafi yurt içi hasıladaki değişme (ekonomik büyüme) ve gayrisafi sabit sermayedeki değişme ile ilişkisi incelenmiştir.

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile toplam istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için modelde yer alan değişkenlere ait zaman serilerinin birim kök test sonuçları analiz edilmiş ve Tablo 3.8’de sunulmuştur. Augmented Dickey-Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri analiz edilmeden önce uygun model seçilmiştir. ADF birim kök testi için Schwarz bilgi kriterleri None modelinde 3.68, intercept 3.66, trend and intercept modelinde 3.71’dir. PP birim kök testinde bu değerler None modelinde 3.66, intercept modelinde 3.64, trend and intercept modelinde 3,69 olarak elde edilmiştir. İki birim kök testinde uygun model intercept olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.8. ADF ve PP birim kök testi analiz sonuçları

Değişkenler		ADF TESTİ t- İstatistiği	PP TESTİ t- İstatistiği	SONUÇ
Toplam İstihdam		-6.084354 (0)	-5.958513 [3]	I (0)
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları		-9.390864 (0)	-9.286080 [3]	I (0)
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu		-7.030747 (0)	-7.261195 [3]	I (0)
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla		-9.766342 (0)	-9.759455 [2]	I (0)
Kritik Değerler	%1	-3.544063	-3.544063	
	%5	-2.910860	-2.910860	
	%10	-2.593090	-2.593090	

*%5, anlam düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ADF testi için gecikme uzunluğunu ifade etmektedir ve Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır, [] içindeki değerler PP testi için bant genişliğini ifade etmektedir. Bartlett kernel modeli Newey-West’e göre belirlenmiştir.

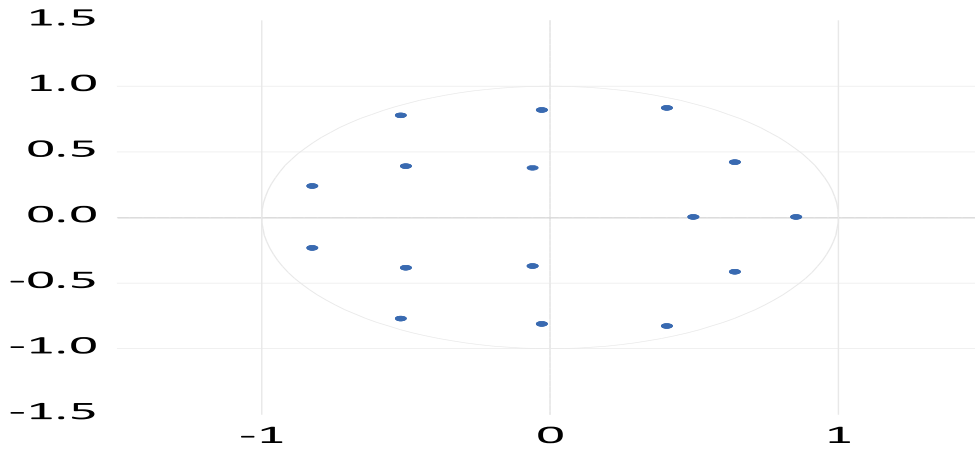
ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre modeldeki tüm değişkenler düzeyde durağan $I(0)$ olduğu için VAR'a dayalı Granger nedensellik testi yapılmıştır. VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterleri tarafından (*) işareti ile gösterilen dördüncü gecikme uzunluğu, en uygun gecikme uzunluğu olarak Tablo 3.9'da gösterilmiştir.

Tablo 3.9. VAR sistemi uygun gecikme uzunluğu tahmin sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-676.7439	NA	661874.1	24.75432	24.90031*	24.81078
1	-649.0484	50.35548	433452.1	24.32903	25.05897	24.61130*
2	-628.6836	34.06464	373503.0	24.17031	25.48420	24.67841
3	-614.2302	22.07436	404937.1	24.22655	26.12439	24.96046
4	-593.9097	28.07919*	362771.6*	24.06944*	26.55124	25.02917
5	-586.6090	9.026375	538864.0	24.38578	27.45153	25.57133
6	-575.6520	11.95306	732785.9	24.56916	28.21886	25.98053

LR: sequential modified LR test statistic FPE: Final prediction error AIC: Akaike information criterion SC: Schwarz information criterion HQ: Hannan-Quinn information criterion

Şekil 3.2'de VAR modelinin kararlılığı değerlendirilirken, karakteristik köklerin 1'den küçük olmasına bağlı olarak birim çember içinde yer aldıklarında modelin durağan olduğu ifade edilmektedir.

Şekil 3.2. AR karakteristik polinomlarının birim çember konumları

VAR modeli için sına testleri Tablo 3.10'da gösterilmiştir.

Tablo 3.10. *Sınama testleri*

Jarque Bera Normallik Testi	12.3403	0.1367	Normal Dağılır
Otokorelasyon LM Testi	13.38191	0.6462	Otokorelasyon yok
Değişen Varyans White Testi	303.5567	0.7373	Sabit Varyans

Tablo 3.10'a göre modeldeki varsayımları bozan herhangi bir ekonometrik sorun yoktur. Tablo 3.11'de Granger nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlardaki değişme ile toplam istihdamdaki değişim arasında nedensellik tespit edilememiştir.

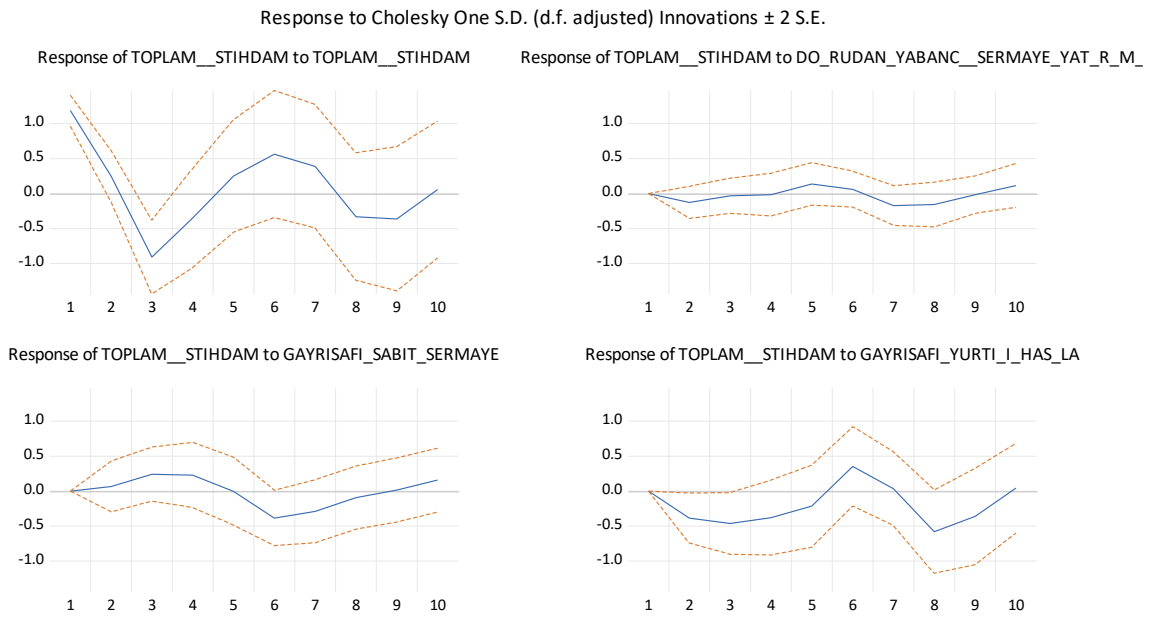
Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi girdiği miktara ve geliş amacına göre değişmektedir (Yaylı, 2011, s. 18). Türkiye'de tercih edilen yöntemler sırasıyla özelleştirme, birleşme ve satın alma, serbest bölgeler vasıtasıyla yatırım yapma, yeni yatırım alanları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yeni yatırım alanlarının oluşturulması, teknoloji transferi ve bilgi birikiminin yanında en fazla istihdam yaratma etkisine sahiptir. Bu yatırım türünün azlığı ve yatırımların istihdama katkısı bakımından önemsiz seviyede kalması, nedensellik testi sonuçlarında anlamlı bir etkide bulunmamasını desteklemektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile toplam istihdam arasında ilişki bulunamamasının diğer bir nedeni ekonomik istikrarsızlıklara bağlı olarak yatırımların dalgalanması ile istihdam yaratıcı iş alanları oluşumunu engelleyebilmesi olarak görülmektedir (Şahinkoç, 2015, s. 95).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında bir ilişki oluşmasında nitelikli işgücü önemli bir etkidir. Türkiye'deki istihdam yapısı, uluslararası piyasada gelişmekte olan ülkelerin özellikleriyle örtüşmektedir. Bunun sonucunda kırsal kesimde tarımsal istihdamın azalması, ayrılan kitlenin, kentsel alanda hizmet sektörüne yönelmesini sağlamıştır. Bu kitle çoğunlukla alt nitelikli işlerde ve düşük ücretlerde çalıştırılmaktadır. Türkiye'nin 2002 yılında eğitim düzeyine göre işgücü verilerinin dağılımı %10 üniversite mezunu, %90 lise ve altı iken 2019 yılında dağılım %25,3 üniversite mezunu, %74,7 lise ve altı olacak şekilde değişmiştir. Ancak işgücü eğitiminin niteliği de artırılmalı ve doğrudan yabancı yatırımcıların ihtiyaç duyduğu emek talebi politika yapımcılar tarafından dikkate alınarak reel sektörde karşılanabilir hale getirilmelidir.

Tablo 3.11. Granger nedensellik testi sonuçları

Bağımsız Değişken	Yön	Bağımlı Değişken	Chi-sq	Df	Prob
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	→	Toplam İstihdam	6.264063	4	0.1803
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	→	Toplam İstihdam	28.20172	4	0,0000
Gayrisafi Sabit Sermaye	→	Toplam İstihdam	20.34262	4	0,0004
Toplam İstihdam	→	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	3.516753	4	0,0608
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	→	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	15.62383	4	0.0036
Gayrisafi Sabit Sermaye	→	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	20.60000	4	0,0004
Toplam İstihdam	→	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	13.91359	4	0,0076
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	→	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	4.031675	4	0,4017
Gayrisafi Sabit Sermaye	→	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	17.48041	4	0,0016
Toplam İstihdam	→	Gayrisafi Sabit Sermaye	4.755739	4	0,3133
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	→	Gayrisafi Sabit Sermaye	3.188824	4	0,5267
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	→	Gayrisafi Sabit Sermaye	20.61079	4	0,0004

Şekil 3.3'te toplam istihdamdaki değişimde yaşanan bir şok karşısında diğer değişkenlerin verdiği tepkiler yer almaktadır.

Şekil 3.3. Etki tepki analizi sonuçları

Şekil 3.3'te bağımlı değişken toplam istihdamdaki değişim olduğu için bu değişkenin kendisinin ve diğer değişkenlerin, yaşanan şoklara verdiği tepkiler incelenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişimde gerçekleşen bir standart sapmalı şoka karşın toplam istihdamdaki değişim %1'in altında çok şiddetli

olmayan bir tepki vermektedir ve eğri güven aralıklarının içinde seyretmiştir. Bu şoka verilen tepki ikinci dönemde ve yedinci dönemden dokuzuncu döneme kadar negatiftir. Sonrasında anlamlı bir etkiye sahip değildir. Türkiye’de yaşanan uluslararası gerilim, ekonomik dalgalanmaların olumsuz yönde etkileri, gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımların sıfırdan yatırım dışında yatırım türü ile gelmesi istihdam üzerinde olumlu sonuçların alınmamasına sebep olabilmektedir.

Tablo 3.12. *Toplam istihdam serisinin varyans ayrıştırma sonuçları*

Dönemler	Standart H.	Toplam İstihdam	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	Gayrisafi Sabit Sermaye
1	1.184661	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	1.278674	89.57728	1.006260	4.336899	5.079557
3	1.652890	83.74379	0.638319	4.349222	11.26866
4	1.746719	79.02504	0.580675	4.725494	15.66879
5	1.783106	77.81774	1.150849	5.467413	15.56399
6	1.942228	73.97097	1.067994	4.661734	20.29930
7	2.009343	72.84067	1.736003	4.918349	20.50498
8	2.125219	67.53548	2.103711	10.28165	20.07916
9	2.186056	66.57608	1.994601	11.31922	20.11009
10	2.195870	66.04977	2.251409	11.56571	20.13311

Varyans ayrıştırma VAR modelinde kullanılan bir yöntemdir. Bir değişkene yönelik tahmin edilen hata terimi varyansının, diğer değişkenler tarafından açıklanma oranını ifade etmektedir. Varyans ayrıştırmasında şok etkilerinin toplamı 100’dir (Gök, 2020, s. 93). Tablo 3.12’de bağımlı değişken toplam istihdamdaki değişime ait varyans ayrıştırma analizinin sonuçları yer almaktadır. Toplam istihdamda oluşabilecek bir şokun birinci dönemde kendini açıklama oranı %100’dir. İkinci dönemden sonra kendini açıklama oranı azalmış, diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı ise artış göstermiştir. Son döneme gelindiğinde kendini açıklama oranı %66.04, doğrudan yabancı yatırım tarafından açıklanma oranı 2.25, büyüme tarafından açıklanma oranı %11.56, gayrisafi sabit sermaye oluşumu tarafından açıklanma oranı %20,13 olarak gerçekleşmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişme ile toplam istihdamdaki değişme arasında, Granger nedensellik testi analiz sonuçlarına göre herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Türkiye’de bu durumu etkileyen nedenlerden birisi gayrisafi yurt içi hasıla içerisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının küçük bir paya sahip olmasının istihdama etkisini sınırlandırmasıdır. Diğer önemli bir neden; satın alma veya özelleştirme şeklinde gelen yatırım türüdür. Bu yatırım türleri istihdam

hacminde bir değişiklik yaratmayabilir aksine rekabet ortamına uyum sağlayamayan firmaların kapanması istihdamı azaltabilmektedir. Gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde etkili olabilmesi için teknolojinin, know-how'ın içselleştirilerek rekabetin artırılması gerekmektedir (Karagöz, 2007, s. 114).

3.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Hizmetler Sektörü İstihdamı İlişkisinin Analizi

Çalışmanın bu aşamasında bağımlı değişken hizmetler sektörü istihdamındaki değişimi ile bağımsız değişkenler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişme, gayrisafi yurt içi hasıladaki değişme ve gayrisafi sabit sermayedeki değişme arasındaki ilişki incelenmiştir.

Zaman serisi analizleri yapılırken serilerin durağanlığı büyük önem arz etmektedir. Birim kök testine başlamadan önce değişkenler için uygun model seçilmiştir. Augmented Dickey Fuller testi için bilgi kriteri sabitli modelde 3.61, trend ve sabitli modelde 3.65, trend ve sabit içermeyen modelde 3.59'dur ve trend ve sabit içermeyen model için elde edilen bilgi kriteri en küçük değere sahiptir. Phillips-Perron testi için bilgi kriteri sabit ve trend içermeyen modelde 3,76, trend ve sabitli modelde 3,65, sabitli modelde 3,61 olarak elde edildiğinden en küçük bilgi kriterine sahip olan üçüncü model en uygun model olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.13. Birim kök test sonuçları analizi

Değişkenler	Düzy Değerleri		Birinci Fark		Sonuç
ADF Testi	Sabitli	Sabit ve Trend İçermeyen	Sabitli	Sabit ve Trend İçermeyen	
Hizmetler Sektörü İstihdamı	-6.888389[0]	-1.493136 [2]	-	-10.68470 [1]	I (1)
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	-9.039086[0]	-9.036770 [0]	-	-	I (0)
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	-9.766342[0]	-1.279484 [2]	-	-9.330329 [1]	I (1)
Gayrisafi Sabit Sermaye	-7.030747[0]	-2.489385 [1]	-	-	I (0)
PP Testi	Sabitli	Sabit ve Trend İçermeyen	Sabitli	Sabit ve Trend İçermeyen	
Hizmetler Sektörü İstihdamı	-6.923334[3]	-5.504770 [4]	-	-	I (0)
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	-9.286080[3]	-8.951406 [4]	-	-	I (0)
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	-9.759455[2]	-4.910033 [4]	-	-	I (0)
Gayrisafi Sabit Sermaye	-7.261195[3]	-5.606019 [4]	-	-	I (0)

*= %5 anlam düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ADF testi için gecikme uzunluğunu ifade etmektedir ve Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır, [] içindeki değerler PP testi için bant genişliğini ifade etmektedir. Bartlett kernel modeli Newey-West'e göre belirlenmiştir.

Tablo 3.13'te gösterilen ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre sabitli modelde tüm değişkenler düzeyde durağan $I(0)$ haldedir. ADF birim kök testinde sabitsiz ve trendsiz modelde gayrisafi yurt içi hasıla ve hizmetler sektörü istihdamı serisi birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir; yani $I(1)$ 'dir. PP birim kök testinde tüm değişkenlerin düzeyde durağan $I(0)$ oldukları görülmüştür.

Tablo 3.14. ARDL sınır testi analiz sonuçları

F İstatistiği	Uygun Model	N=60 Gözlem İçin Kritik Değerler Anlamlılık Düzeyi Finite Sample N=55	I (0)	I (1)
K=3				
7.113759	ARDL (1,7,7,7)	10%	2.873	3.92
Gözlem Sayısı	54	5%	3.5	4.62
		1%	4.828	6.19

Tablo 3.14'te gösterilen hizmetler sektörü istihdamındaki değişimin bağımlı değişken olduğu modelde F istatistiğinin örnek değeri %5 anlam düzeyindeki alt sınır ve üst sınır değerinden büyük olduğundan sıfır hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 3.15. Uzun dönem katsayı tahminleri

Hizmetler Sektörünün Bağımlı Değişken Olduğu Modelde Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayı	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	0.002356	0.126042	0.9006
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	0.930727	-3.632568	0.0011
Gayrisafi Sabit Sermaye	0.351978	2.797937	0.0092
EC=Hizmetler Sektörü İstihdamı -(0.0024*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı+0.9307*Gayrisafi Yurt İçi Hasıla +0.3520*Gayrisafi Sabit Sermaye)			

Tablo 3.15'te uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımının katsayısı pozitifdir, ancak %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Katsayının pozitif olmasını sağlayan durumlardan birisi hizmetler sektöründe, diğer sektörlerle kıyasla şubeleşmenin daha kolay olması çok fazla iş alanları yaratmaktadır. Hizmetler sektöründeki gelişmeler yüksek kalifiye işgücünün yanısıra düşük kalifiye işgücüne sahip bireyler içinde istihdam fırsatı yaratmaktadır. Özellikle emek yoğun üretim yönteminin tercih edilmesi ve yüksek teknolojik gelişmenin düşük olduğu hizmetler sektöründe, istihdamın geleceğine yön vermektedir (Akın ve Özsağır, 2012). Ekonomik kalkınma anlayışının temeli olarak gösterilen tarım sektöründen, sanayiye daha sonra hizmetlere, bilgi ekonomisine geçiş ile istihdam yapısında değişiklikler

yaşanmaktadır. Bu değişiklik ile tarımsal istihdamın azalması ve teknolojik gelişmeler ile sanayi üretim ağırlığının azalması hizmetler sektörü ağırlığının artmasına neden olmaktadır. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımına gidilmeksizin hizmetler sektörü istihdamın büyük bölümünü oluşturmaktadır.

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmının hizmetler sektörü içinde finans, bankacılık, sigortacılık, telekomünikasyon gibi alt sektörlerle yöneldiği görülmektedir. Bu durum, yabancı yatırımcıların istihdam yaratacak yatırım sermayesi gerektiren alanlardan ziyade kâr marjı yüksek ve yatırım sermayesi gerektirmeyen, katma değer yaratmayan alanlara yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Hizmetler sektörünün üretime katkı yapmaktan giderek uzaklaştığı, teknoloji yoğun sermaye kullanımı nedeniyle istihdam yaratamadığı görülmektedir. Hizmetler sektörüne yönelen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki sınırlı etkisi, içselleştirme teorisini akla getirmektedir. Bu teoriye göre şubeleşme yoluyla sınırlı istihdam yaratılması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektör üzerindeki etkisinin istenilen düzeyde gerçekleşmesine engel olmaktadır. Ampirik analiz sonucunda elde edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile hizmet sektörü istihdamı arasındaki pozitif katsayı, hizmet firmalarının, sanayi sektörü firmalarına göre daha az sermaye ile kurulması ve daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyması ile de açıklanabilir (Altuntepe ve Aktan, 2015, s. 294).

Tablo 3.16. ARDL modelinin hata düzeltme gösterimi

Bağımlı Değişken: Hizmetler Sektörü İstihdamı				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	T-İstatistiği	Prob
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	0.003392	0.003303	1.026952	0.3132
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı _{t-1}	-0.000611	0.004298	-0.142233	0.8879
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı _{t-2}	0.002830	0.004336	0.652568	0.5194
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı _{t-3}	0.006310	0.003081	2.047860	0.0501
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı _{t-4}	0.008208	0.003083	2.662261	0.0127
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı _{t-5}	0.005502	0.002649	2.076678	0.0471
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı _{t-6}	0.001694	0.001594	1.062671	0.2970
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	0.330357	0.050449	6.548385	0.0000
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla _{t-1}	1.354119	0.196643	6.886190	0.0000
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla _{t-2}	1.321647	0.224682	5.882291	0.0000
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla _{t-3}	1.064239	0.232226	4.582766	0.0001
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla _{t-4}	0.816203	0.202224	4.036125	0.0004
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla _{t-5}	0.593581	0.160138	3.706693	0.0009
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla _{t-6}	0.301916	0.093935	3.214093	0.0033
Gayrisafi Sabit Sermaye	-0.082055	0.029011	-2.828408	0.0085
Gayrisafi Sabit Sermaye _{t-1}	-0.458766	0.074535	-6.155023	0.0000
Gayrisafi Sabit Sermaye _{t-2}	-0.496387	0.083851	-5.919891	0.0000

Gayrisafi Sabit Sermaye $t-3$	-0.430716	0.096826	-4.448335	0.0001
Gayrisafi Sabit Sermaye $t-4$	-0.318390	0.086839	-3.666449	0.0010
Gayrisafi Sabit Sermaye $t-5$	-0.221166	0.067361	-3.283316	0.0028
Gayrisafi Sabit Sermaye $t-6$	-0.084476	0.041728	-2.024460	0.0526
CointEq(-1)	-0.935220	0.166622	-5.612824	0.0000
$R^2=0.9094$	$F=14.15557$	Durbin Watson =2.12		

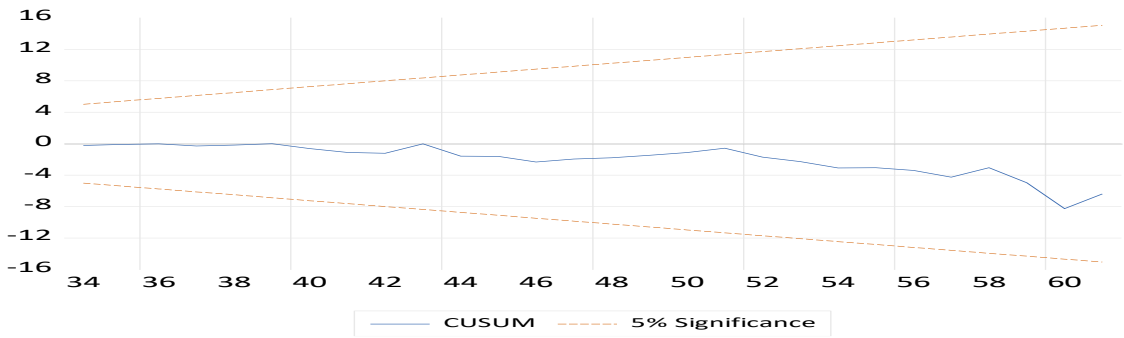
Tablo 3.16.(Devam) ARDL modelinin hata düzeltme gösterimi

Tablo 3.16’den görülebileceği gibi kısa dönemde de doğrudan yabancı yatırımların hizmetler sektörü istihdamı üzerinde pozitif anlamsız etkisi vardır. Hata düzeltme terimi [-0.935220] olması gerektiği gibi negatif ve %1 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3.17. Sınama testleri

	Test İstatistiği	Prob Değeri	Karar
Otokorelasyon LM Testi	0.3655	0.6974	Otokorelasyon yok
Değişen Varyans White Testi	0.4689	0.9703	Sabit varyans

Tablo 3.17’ye göre modelde varsayımların bozulmasına neden olabilecek herhangi bir ekonometrik sorun yoktur Tahmin edilen ARDL modelindeki değişkenlerde yapısal kırılmanın olup olmadığını belirlemek adına CUSUM grafiklerinden yararlanılmıştır. CUSUM istatistikleri % 5 anlamlılık düzeyinde iki çizgi arasında kalıyorsa modeldeki katsayıların istikrarlı olduğunu ifade etmektedir. Şekil 3.4 incelendiğinde yapısal kırılmanın olmadığı görülmektedir.

Şekil 3.4. CUSUM grafikleri

Tablo 3.18. VAR sistemi uygun gecikme uzunluğu tahmin sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-699.8551	NA	624793.7	24.69667	24.84004	24.75239
1	-666.8611	60.19957	344789.8	24.10039	24.81725*	24.37899*
2	-656.3215	17.75091	421313.2	24.29198	25.58233	24.79346
3	-630.3776	40.05381	303830.5	23.94307	25.80691	24.66742
4	-611.0203	27.16809*	281684.6*	23.82527*	26.26260	24.77250

Nedensellik testi öncesi VAR sistemi oluşturularak uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğu belirlenirken Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Information Criterion (SIC) ve Hannan-Quin Information Criterion (HQ) bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Tablo 3.18’de uygun gecikme uzunluğu belirlenirken dikkate alınan en düşük bilgi kriteri değerleri (*) işareti ile gösterilmektedir. Minimum değere en çok sahip olan dördüncü satır en uygun gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir ve VAR modeli tekrar tahmin edilmiştir.

Tablo 3.19. *Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları*

Bağımlı Değişken Hizmetler Sektörü İstihdamı	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	8.321108	5	0.1394
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	19.54958	5	0.0015
Gayrisafi Sabit Sermaye	30.12534	5	0.0000
Bağımlı Değişken Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Hizmetler Sektörü İstihdamı	1.940477	5	0.3790
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	8.889702	5	0.1135
Gayrisafi Sabit Sermaye	18.33416	5	0.0026
Bağımlı Değişken Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Hizmetler Sektörü İstihdamı	43.46333	5	0.0000
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	8.295354	5	0.1407
Gayrisafi Sabit Sermaye	10.78606	5	0.0558
Bağımlı Değişken Gayrisafi Sabit Sermaye	Ki+ Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Hizmetler Sektörü İstihdamı	11.97747	5	0.0351
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	17.49048	5	0.0037
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	10.51294	5	0.0619

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişme ile hizmetler sektörü istihdamının değişimi arasında uzun dönemli ilişki olmasının nedeni olarak, 2005-2020 yılları arasında en fazla yatırımın hizmetler sektörüne yönelmesi gösterilebilir. Tablo 3.19’da gösterilen doğrudan yabancı yatırımı değişimleri ile hizmetler sektörü istihdamındaki değişme arasında nedensellik tespit edilememiştir. Bunun nedeni, sermaye girişlerinin daha çok birleşme ve satın alma veya özelleştirmeler yoluyla hizmetler sektörü içerisinde finans alanına yönelmesinin sınırlayıcı etkisi olabilir (Saray,2011, s. 399).

SONUÇ

Dünyada yaşanan küreselleşme ile birlikte ekonomik açıdan değişimler gerçekleşmiştir. Uluslararası piyasada ülkelerin sermaye dışında, AR-GE, teknoloji transferi, know-how (üretim bilgisi), yönetim yapısı ve organizasyonu açısından ülke ekonomisine etki eden doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeler için önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için ülkeler çeşitli politikalara başvurmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında doğrudan yabancı yatırımlarına gösterilen iyi niyet, devletçilik politikasının hâkim olduğu dönemlerde sermaye girişine katkı sağlayamamıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına duyulan ihtiyacın artması ile 1954 yılında 6224 sayılı kanun o döneme ait en liberal teşvik kanunu olarak yürürlüğe girmiştir. Yaşanılan politik ve ekonomik istikrarsızlıklar, altyapı eksiklikleri Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların gelişimini engellemiştir.

24 Ocak 1980 Kararları’yla ekonomi politikaları liberal bir yönelimde belirlenerek, devletin etkinliğinin azaltılması, özelleştirme politikalarının benimsenmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye getirilmesi adına teşvik edici olmuştur. Bu dönemde ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yaşanan artış ile bu yatırımlardan en büyük payı alan sektör sanayi sektörü olmuştur.

1994 krizi, 1999 yılında yaşanan doğal felaket ve 2001 yılında yaşanan kriz ile gelen doğrudan yabancı yatırımları olumsuz etkilenmiş, istenilen seviyelere ulaşamamıştır. 2003 yılında 6224 sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Kanununun eksikliğini gidermek amacıyla 4875 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Kanun, hukuki alanda mülkiyet haklarının korunması, yatırım prosedürlerinin hızlanması gibi düzenlemelerden ekonomi açısından vergi indirimleri ve teşviklere kadar birçok alanda düzenlemeleri kapsamaktadır. Türkiye’nin gelişen süreçte ekonomi anlamında iyileşmesi, bu iyileşmenin makroekonomik göstergelere yansımaları, AB uyum sürecine girilmesi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yapılan özelleştirmeler ile doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi artışlar yaşanmış, bu yatırımlar 2007 yılında tepe noktasına ulaşmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı içerisinde en az payı tarım sektörü almıştır. Sanayi ve hizmetler sektörü doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yoğun olduğu sektörlerdir. 2008 krizi sonrası düşüş eğilimine giren sanayi sektöründeki doğrudan yabancı yatırımlar, 2010 yılından sonra sıçrama yaşamış ve

günümüze kadar dalgalı seyir izlemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları tarafından en çok tercih edilen ve 2005-2008 dönemlerine damga vuran sektör hizmetler sektörü olmuştur. Gayrimenkul ve finans alt dalları öne çıkan alanlar olmuştur.

Son dönemlerde Türkiye ekonomisinin yaşadığı ekonomik istikrarsızlık, uluslararası siyasi gerilimler, özellikle dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki düşüşün en büyük etkenidir. UNCTAD'ın 27 Ekim 2020 yılında yayınladığı Yatırım Trendleri raporuna göre yatırımların en fazla azaldığı bölgeler Avrupa ve ABD'dir (Çağdaş, 2021, s. 67). Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları bölgesel bazlı incelendiğinde, 2020 yılında en çok yatırımın %66 oranında Avrupa ülkelerinden, %19,3 oranında Asya ülkelerinden ve %14,4 oranında Amerika ülkelerinden geldiği görülmektedir. Aynı yılda toplam 7 milyar 939 milyon \$ doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. Sektörel açıdan değerlendirildiğinde; sanayi sektörüne 1 milyar 273 milyon \$, alt sektörü imalata 1 milyar 089 milyon \$; hizmetler sektörüne 4 milyar 383 milyon \$, alt sektörü bilgi iletişime 1 milyar 372 milyon \$ finans sigortaya 1 milyar 388 milyon \$, bankalara 1 milyar 053 milyon \$, yatırım gerçekleşmiştir. Değişen dünya düzeninde, Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları alanında sektörel açıdan yeni pozisyonlar belirlenmeli, talebe uygun politikalarla yatırımlara hız kazandırılmalıdır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine etkilerini açıklayan teorilerde genel varsayım, istihdam üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu yönündedir. Adam Smith, yatırım ve istihdam arasındaki ilişkinin varlığını Artık Kapağı Teorisinde net olarak ifade etmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama katkısının teori ile paralel olarak pozitif olması beklenmektedir. Ancak Türkiye'de bu yatırımların istihdama katkısı şüphelidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalar, etkilerin doğrudan yabancı yatırımların giriş şekillerine, yatırım boyutuna ve sektörlere göre değiştiğini, farklı zamanlarda farklı sonuçlar ile karşılaşılacağını göstermiştir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde sektörel istihdam ve toplam istihdam açısından 2005Q3-2020Q3 dönemleri arasında çeyreklik veriler kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam ilişkisi analiz edilmiştir. Değişkenler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gayrisafi yurt içi hasıla, gayrisafi sabit sermaye, toplam istihdam, sanayi sektörü istihdamı, hizmetler sektörü istihdamıdır.

Analizin ilk aşamasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sanayi sektörü istihdamı arasındaki ilişki incelenmiştir. Augmented Dickey Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri yardımıyla durağanlık test edilmiştir. ADF testine göre gayrisafi yurt içi hasılanın birinci farkta durağan $I(1)$ hale gelmesi, diğer değişkenlerin düzeyinde durağan ($I(0)$) olması nedeniyle ARDL modeli kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sanayi sektörü istihdamı arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarında uzun dönemli negatif ilişki tespit edilmiştir. Vergil ve Ayaş (2009), Altuntepe ve Alkan (2015) ve Hisarcıklılar vd. (2009) de çalışmasında benzer sonuçlar elde etmiştir. ARDL modeline dayalı Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Sanayi sektörü istihdamının bağımlı değişken olduğu modelde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının katsayısının negatif olması nedeniyle, gelen yatırımın sadece sermayeden kaynaklı olmadığı, üretim tekniği, yeni yönetim anlayışı, bilgi ve teknolojisini de getiren yatırımcının bu noktadan hareketle üretimde verimlilik artışı sağlayarak, üretimde emek gücünden daha az faydalandığı söylenebilir. Sermaye yoğun teknolojilerin ve otomasyonunun istihdamı olumsuz etkilediği sonucunu çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Sanayi sektörünün önemi 1950’lerde Kuznets tarafından gündeme getirilmiştir. Gelişmenin bir yolu olarak görülen sanayi sektörü, üretimin ve büyümenin nedenlerinden biridir. Küreselleşme süreci ile sosyal devlet anlayışının zayıflaması gelişmekte olan ülkeleri sanayileşme amacından uzaklaştırmıştır. Küresel ticaretin mallara dayandığı sistemde sanayi sektörü iş ve istihdam ortaya çıkaran önemli bir sektördür. Güçlü istihdam etkilerinin ortaya çıkarılması için emek yoğun üretim teknikleri kullanılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi sektörüne gelmesi teşvik edilmelidir.

Analizin ikinci aşamasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile toplam istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, toplam istihdam, gayrisafi yurt içi hasıla ve gayrisafi sabit sermaye değişkenlerinin düzeyinde durağan $I(0)$ olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonra VAR’a dayalı Granger nedensellik testi yapılmıştır. Toplam istihdam ile doğrudan yabancı sermaye yatırım arasında nedensellik bulunamamıştır. Toplam istihdamın varyans ayrıştırma analiz sonuçlarına göre birinci dönemde toplam istihdamda meydana gelen bir standart sapmalı değişimin %100’ü kendinden kaynaklanmaktadır. Son dönemde toplam istihdamda oluşabilecek bir şokun doğrudan yabancı sermaye yatırımları tarafından açıklama oranı %2,25 olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında ilişkinin elde

edilememesi veya anlamsız sonuç elde edilmesi daha önceki ampirik çalışmalarla uyumlu sonuç vermiştir (Vergil ve Ayaş, 2009; Sandalcılar, 2012; Saray, 2011; Karagöz, 2007; Aktar, Demirci ve Öztürk, 2009; Ekinci, 2011; Altuntepe ve Alkan, 2015; Şahinkoç, 2015). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisi, yatırımın miktarına, geliş amacına, girdiği sektöre göre değişiklik göstermektedir. İstihdam yaratma potansiyeli en yüksek doğrudan yabancı yatırım türü yeni yatırımlardır. Türkiye’de bu yatırım türünün azlığı ve yatırımların istihdama katkısı bakımından önemsiz seviyede kalması nedensellik testi sonuçlarında anlamlı bir etkinin bulunmamasını desteklemektedir.

Analizin üçüncü aşamasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile hizmetler sektörü istihdamı arasındaki ilişki incelenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, hizmetler sektörü istihdamı, gayrisafi yurt içi hasıla ve gayrisafi sabit sermaye değişkenleri analizde yer almıştır. ADF ve PP birim kök test sonuçları hizmetler sektörü istihdamının ve gayrisafi yurt içi hasılanın birinci farkta I (1) durağanlaşması, diğer değişkenler olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve gayrisafi sabit sermayenin düzeyinde durağan (I(0)) olması nedeniyle analiz, ARDL modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile yapılmıştır. Analiz sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile hizmetler sektörü istihdamı arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile hizmetler sektörü istihdamı arasında pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan ilişki bulunmuştur. Nedensellik analizi sonucuna göre ise bu iki değişken arasında ilişki tespit edilememiştir. Altuntepe ve Alkan (2015) ve Bayır (2019) da çalışmalarında benzer sonuç elde etmiştir. Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerinin en fazla olduğu dönemlerde hizmetler sektörünün payı birinci sırada, sektör içerisinde finans, mali aracı kuruluşlar üst seviyededir. Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların satın alma ve birleşme, özelleştirmeler şeklinde gerçekleşmesi nedeniyle, istihdam üzerinde arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmek adına düzenlenen teşvik ve politikalara devam etmelidir. Bununla birlikte ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar desteklenirken bunların etkin üretim alanlarına, uluslararası ticarete konu olan sektörlerin üretim alanlarına yönlendirilmesine öncelik verilmelidir. Gerçekleşen yatırım türleri içerisinde mülkiyet değiştirme şeklinden ziyade, yeni yatırım alanları oluşturulmasına dikkat edilmelidir. Böylece üretim alanlarının genişlemesi, istihdam yaratacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2016). Doğrudan yabancı sermayenin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 92-105.
- Afşar, M. (2004). Doğrudan yabancı yatırımlar ve bankacılık sektörü. *Ege Akademik Bakış*, 4 (1), 85-101.
- Ajaga, E. ve Nunnenkamp, P. (2008). *Inward FDI, value added and employment in US states: A panel cointegration approach*. Kiel Institute for the World Economy, Kiel Working Paper, No: 1420.
- Akbıyık, İ. (2014). Türkiye’de *doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, D.M. (2007). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ücretler ve istihdam üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akın, A. Ve Özsağır, A. (2012). Hizmetler sektörü içinde hizmet ticaretinin yeri ve karşılaştırmalı bir analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:11 sayı:41 ISSN:1304-0278
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. (2013). Dolaysız Yabancı Yatırımların Makro – Ekonomik Etkileri. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 5 (1), ISSN:1309-8020.
- Aktar, İ, Demirci, N. ve Öztürk, L. (2009). Can unemployment be cured by economic growth and foreign direct investment? *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), 452-467.
- Akyüz, H.E. (2018). Vektör otoregresyon (VAR) modeli ile iklimsel değişkenlerin istatistiksel analizi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10 (2), 183-192.
- Alptekin, V. (2009). Türkiye’de dış ticaret - reel döviz kuru ilişkisi: Vektör otoregresyon (VAR) analizi yardımıyla sınanması. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 132-149.
- Altuntepe, N. ve Alkan, M. (2015). Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine etkilerinin vektör otoregresif model (VAR modeli) ile analizi (2002-2014). *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı), 283-295.
- Arıkan, D. (2006). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Arısoy, İ. (2008). *Türkiye’de sanayi sektörü-iktisadi büyüme ilişkisinin Kaldor hipotezi çerçevesinde test edilmesi*. Discussion Paper, No: 2008/1, Ankara: Turkish Economic Association.
- Ateş, M. (2006). *Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki olası etkileri: Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ayaz, N. (2018). *Doğrudan yabancı yatırımlar istihdam ilişkisi: Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, C., Arslan, İ. ve Uncu, F. (2012). Doğrudan yabancı yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 69-104.
- Ayyıldız, F.V. (2021). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi: G-20 ülkeleri ve Türkiye üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azizov, M. (2000). *Yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisinde önemi ve Azerbaycan örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bal, H. ve Göz, D. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 450-467.
- Ballı, P.E. (2019). *Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başaran, U. (2014). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye'nin dış ticaretine etkisi (1980-2012)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başdar, E. (2008). *Türkiye sanayisinin durumu ve gerekli reformlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Batmaz, N. ve Tekeli, S. (2009). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye örneği (1996-2006)*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bayar, Y. ve Özoğul, A.G. (2019). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi: Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örneği. *Kamu-İş*, 14 (4), 21-35.
- Bayır, M. (2019). Türkiye ekonomisinde sanayi ve hizmet sektörüne yönelik doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerine ilişkin karşılaştırmalı ampirik bir analiz (2005-2017). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 942-959.
- Baykal, M.M. (2019). *Doğrudan yabancı yatırımların makroekonomik etkilerinin seçilmiş ülkeler ile analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berköz, L. ve Türk, Ş.Ş. (2007). *Yabancı yatırımların yerseçimini etkileyen faktörler: Türkiye örneği*. *itüdergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 6 (2), 59-72.
- Bruner, F.R. (2004). *Applied mergers and acquisitions*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Bülbül, O.G. ve Emirmahmutoglu, F. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 205-238.
- Chella, N. ve Phiri, A. (2017). *Long-run cointegration between foreign direct investment, direct investment and unemployment in South Africa*. MPRA Paper, No: 82371, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/82371/> (Erişim tarihi: 10.03.2019).

- Çağdaş, D. (2021). *Doğrudan yabancı yatırımlarda Türkiye’de uygulanan teşvik politikalarının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, M.Ş. (2008). Uluslararası sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere olası etkileri: Türkiye örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Çetinkaya, M. (2004). Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımının önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 239-260.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı doğrudan yabancı sermaye yatırımları özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dilmaç, İ. (2019). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diñçer, G. (2008). *Hizmetler sektörünün gelişimi: Türkiye üzerine bir değerlendirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, B. ve Can, M. (2016). Doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı etkiliyor mu? Türkiye örneğinde ARDL sınır testi yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53 (614), 9-20.
- Dunning, J.H. (1981). Explaining the international direct investment position of countries: Towards a dynamic or developmental approach. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 117 (1), 30-64’ten aktaran Ç. Tandoğan (2018). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durgan, S. (2016). *Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırım potansiyelinin çekim modeli kullanılarak belirlenmesi*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Efe, B. (2002). *Küreselleşme sürecinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının analizi: “İzmir örneği”*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.
- Efe, G. (2008). *Uluslararası sermaye hareketleri, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (2), 71-96.
- Elmuti, D. ve Kathawala, Y. (2001). An overview of strategic alliances. *Management Decision*, 39 (3), 205-217’den aktaran E. Tekçe (2013). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26.

- Erçakar, M.E. (2007). Türk tarımının durumu ve yabancı sermaye kullanımı. *Mevzuat Dergisi*, (116). <https://www.mevzuatdergisi.com/2007/08a/01.htm>
- Erdoğan, A. (2016). *Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye örneği* (2. basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ergün Tatar, H. (2020). Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesinde altyapı sistemlerinin doğrudan yabancı yatırım girişlerine etkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9 (3), 207-218.
- Erk, M. (2007). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’de istihdam politikaları üzerine etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esen, E. ve Özata, E. (2017). Turizmin ekonomik büyümeye etkisi: Turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerliğinin ARDL modeli ile analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 43-58. DOI: 10.18037/ausbd.415631.
- Fırat Kalkınma Ajansı (tarihsiz). *Yap işlet devret modelinde uygulanan usul ve esasların kalkınma ajansları açısından analizi*. https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_ARASTIRMA_RAPORLARI/YAP%20%C4%B0%C5%9ELET%20DEVRET%20MODEL%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 04.01.2021).
- Fidangül, D. (2014). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Türkiye örneği*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Genç, E. (2015). *Uluslararası sermaye hareketlerinin belirleyicileri, doğrudan yabancı yatırımlar ve yabancı portföy yatırımları bağlamında bir analiz: Türkiye örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Golejewska, A. (2001).” Foreign Direct Investment and Employment in a Host Country: The Case of Polish Manufacturing”, Yearbook Of Polish European Studies, No.5
- Göçer, İ., Mercan, M. ve Peker, O. (2013). İhracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 4 (1), 103-120.
- Gök, Ö. (2008). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine etkisi: 1970-2005 Türkiye üzerine bir uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gök, S. (2020). *Döviz kuru ile doğrudan yabancı yatırımlar ilişkisi: Türkiye örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göz, D. (2009). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
- Güçlüoğlu, Ü.M. (2017). *Türkiye istihdam analizi ve bazı makroekonomik değişkenlerin istihdam üzerindeki etkisi*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Gümüşbaş, H. (2021). *Sürdürülebilir büyümede inşaat ve sanayi sektörünün önemi: Türkiye üzerine bir analiz*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gündoğan, N. (2002). Hizmetler sektöründe istihdam. *Kamu-İş*, 7 (1/2002), <https://www.tuhis.org.tr/pdf/718.pdf>.

- Güney, N. ve Hopoğlu, S. (2021). Covid-19 salgınının uluslararası sermaye hareketliliği üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4 (1), 56-74. DOI: 10.46737/emid.870510
- Güzhan, E. (2017). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik bütünleşmeler: Türkiye üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hirschman, A.O. (1958) *The strategy of economic development*. New Hawen, Yale University Press'ten aktaran İ. Arısoy (2008). Türkiye'de sanayi sektörü-iktisadi büyüme ilişkisinin Kaldor hipotezi çerçevesinde test edilmesi. Discussion Paper, No: 2008/1, Ankara: Turkish Economic Association.
- Hisarcıklılar, M., Karakaş, D.G., Aşıcı, A. C. (2009). Can FDI Be A Panacea For Unemployment? The Turkish Case (Istanbul Technical University), Workshop on Labour Markets, Trade and FDI, Istanbul Technical University, Istanbul, October 1-2, 2009
- https://yased-api.yased.org.tr/Uploads/Reports/yased-2020-UDY-Raporu_r05_OPT.pdf
- <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/isgucu.pdf> İşgücü İstatistikleri Mikro Veri Seti (2019). Yayın No:4584 ISBN 978-605—7613-38-7 (Erişim Tarihi 15/05/2021)
- İlter, Ş. (2017). *Ticari ve finansal dışa açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İstanbul Sanayi Odası, https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu/2020/?ara=&sektor_tipi=&sektor_kodu=&oda=&calisan_sayisi=&sermaye_yapisi=
- İstanbul Sanayi Odası Ekonomik Araştırmalar ve Kurumsal Finans Şubesi
- İşlertaş, Ö. (2021). *Türkiye’de istihdam ve hasıla: Sektörel bir analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kabaş, T. (2014). Türk kamu politikası modelinin doğuşu ve gelişmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (1), 115-130.
- Kahveci, Ş. (2016). *Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi (1984-2013)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. ve Duruel, M. (2005). Türkiye’de ekonomik büyümenin istihdam yaratamama sorunu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 367-396.
- Karagöz, K. (2007). Bir sosyal politika aracı olarak doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisi. *Sosyoloji Konferansları*, (36), 99-116.
- Karakoç, S. (2020). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları-iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir analiz: 1980-2018*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karlsson, S., Lundin, N., Sjöholm, F. ve He, P. (2007). *FDI and creation in China*. The International Centre for the Study of East Asian Development Working Paper Series, Vol. 24.

- Karlu , S.R. (2013). *Uluslararası ekonomi: teori- politika*. (10. Baskı). İstanbul. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kart, N.T. (2016). *İstihdam yaratmayan büyüme: Türkiye üzerine bir değerlendirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaymaz, Y.S. (2013). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç Görmezöz, K. (2007). *Türkiye’ye doğrudan gelen yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Kıran, B. (2014-2015). *Zaman serileri analizi*. İstanbul Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Knoedler, H. (2000). Domestic employment effects of foreign direct investment: Empirical evidence. *Management Research News*, 23 (2-4), 44-47’den aktaran H. Vergil ve N. Ayaş (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneğı. *İktisat İşletme ve Finans*, 24 (275), 89-114. DOI: 10.3848/iif.2009.275.9912.
- Ko , E., Şenel, M.C. ve Kaya, K. (2018). Türkiye’de sanayi sektörünün genel durumu-sanayi ciro endeksi. *Mühendis ve Makina*, 59 (692), 17-34.
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99 (3), 483-499.
- Lall, S. (1995). Employment and foreign investment: Policy options for developing countries. *International Labour Review*, 134 (4-5), 521-540.
- Lee, H.Y. (2010). *Place image and FDI: How place image of the EU and the U.S. impacts FDI decision-making by Korean SMEs in Daegu Metropolitan City and Kyoungbuk Province*. University of Twente & Muenster Universitaet European Studies.
- Loewendahl, H. ve Ertugal-Loewendahl, E. (2000). *Turkey’s performance in attracting foreign direct investment: Implications of EU enlargement*. Centre for European Policy Studies, Working Document, No.157’den aktaran S. Durgan (2016). *Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırım potansiyelinin çekim modeli kullanılarak belirlenmesi*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, s.12.
- McDonald, F., Tüselmann, H.J. ve Heise, A. (2002). Foreign direct investment and employment in host regions. *European Business Review*, 14 (1); 40-55.
- Meçik, O. ve Af ar, M. (2015). Ekonomide sanayisizleşme ve OECD ülkelerine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (2), 85-111. DOI: 10.17065/huiibf.43616
- Meyer, K.E. ve Estrin, S. (2001). Brownfield entry in emerging markets. *Journal of International Business Studies*, 32 (3), 575-584.
- Mickiewicz, T., Radosevic, S. ve Varblane, U. (2000). *The value of diversity: Foreign direct investment and employment in Central Europe during economic recovery*. Tartu: Tartu University Press.

- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). Türkiye’de vergi ve ekonomik büyüme ilişkisi: VAR analizi (1975-2006). *Maliye Dergisi*, (155), 159-174.
- Mutlu, M. (2011). *Gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımlar, ülke ekonomisine katkıları ve Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OECD (2009). *OECD Benchmark definition of foreign direct investment 2008: fourth edition*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/9789264045743-en.
- Osmanov, K. (2008). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının makroekonomik etkileri - Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oxelheim, L., Randøy, T. ve Stonehill, A. (2001). *On the treatment of finance-specific factors within the OLI paradigm*. The Research Institute of Industrial Economics, Working Paper, No. 554.
- Özcan, M.E. (2014). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’nin ekonomik büyümesindeki rolü: 2003 öncesi ve sonrası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özden, B. (2018). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, B. (2018). *Doğrudan yabancı yatırımların temel belirleyicileri üzerine bir analiz: Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özoğul, A.G. (2019). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi: Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyurt, İ. (2020). *Türkiye tarım sektörünün finansal yönden desteklenmesi ile ilgili uygulamaların karşılaştırılması ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parlak, F. ve Coşkun, F. (2021). *Türkiye’de uluslararası doğrudan yatırımlar*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi.
- Polat, H. (2020). *Türkiye tarım sektörünün uluslararası rekabet gücünün ölçülmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü.
- Protsenko, A. (2003). *Vertical and horizontal foreign direct investment in transition countries*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Munich: Ludwig-Maximilians-Universität.
- Sandalcılar, A.R. (2012). Türkiye’de yabancı yatırımların istihdama etkisi: Zaman serisi analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (3-4), 273-285.
- Saray, M.O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, (161), 381-403.
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi: EViews uygulamalı* (5. Baskı). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

- Seyidoğlu, H. (1999). Uluslararası İktisat (13.Baskı). İstanbul
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat: teori, politika ve uygulama* (20.Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sınnmaz, D. (2012). Türkiye'ye ve Çin'e Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdama Etkileri. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
- Singh, N. ve Kundu, S. (2002). Explaining the growth of e-commerce corporations (ECCs): An extension and application of the eclectic paradigm. *Journal of International Business Studies*, 33 (4), 679-697.
- Soydal, H. (2007). *Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının verimlilik analizi: Otomotiv sektörü üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, L. (2016). Doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisinin ampirik analizi: SADC ülkeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 103-118.
- Şahinkoç, E.M. (2015). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hâsıla ilişkisi: Türkiye üzerinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, S. ve Kılıç, C. (2008). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de yabancı sermaye. *Bilgi*, 16 (1), 22-49.
- Şimşek, M. ve Behdioğlu, S. (2006). Türkiye'de dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Uygulamalı bir çalışma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (2), 47-65.
- Şit, M. ve Şit, A. (2013). Türkiye'de doğrudan yabancı sermayenin sektörel dağılımı: Hizmetler sektörü üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 36-54.
- Şoltan, T. (2009). *Enerji tüketimi ile gayri safi yurt içi hasıla arasındaki nedensellik ilişkisinin Granger, Toda-Yamamoto ve ARDL testleri ile incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tandoğan, Ç. (2018). *Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarı, R. (2012). Ekonometri, 8. Baskı. Umuttepe yayınları, yayın no:32, ekonomi dizisi 13, ISBN:978-605-5936-33-4
- Taşdemir, F.D. ve Erdaş, H. (2018). Doğrudan yabancı yatırım ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 140-152.
- Tekçe, E. (2013). *Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terin, M. ve Yıldırım, İ. (2008). Türkiye'de Tarım sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ve gelişim seyri. 2. *Ulusal İktisat Kongresi'nde sunulan bildiri*. İzmir: DEÜ.

- Topuz, H. ve Coşkun, A.E. (2018). Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore üçlüsünün sektörel bazda uygulamalı bir analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (25), 672-685.
- Turan Koyuncu, F. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması (1990-2015). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7 (2), 17-24.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1), 56-80.
- Tuzak, Ö. (2018). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının makroekonomik istikrara etkisi: Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tünsoy, O. (2019). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: BRICS ülkeleri ile Türkiye üzerine ampirik bir çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. (1994). 5 Nisan 1994 tarihli "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" ile ilgili değerlendirme. *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni*, (1994/2), 26-28.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (tarihsiz). Ödemeler Dengesi İstatistikleri: Metaveri. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKS_PACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-nLtZad3 (Erişim Tarihi:13/01/2022)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). İşgücü İstatistikleri, 2020. Sayı: 37484. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37484> (Erişim Tarihi: 15/05/2021)
- Ulutaş, H.E. (2021). *Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği (2002-2019)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UNCTAD (1994). *World investment report 1994: Transnational corporations, employment and the workplace*. New York and Geneva: United Nations'tan. aktaran K. Karagöz (2007). Bir sosyal politika aracı olarak doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisi. *Sosyoloji Konferansları*, (36), 99-116.
- UNCTAD (1998). *World Investment Report 1998: Trends and Determinants*. New York and Geneva: United Nations Publication.
- UNCTAD (1999). *World investment report 1999: Foreign direct investment and the challenge of development*. New York and Geneva: United Nations Publication.
- UNCTAD (2021). Annex table 05: Value of net cross-border M&A sales, by region/economy of seller, 1990-2020. *World investment report: Annex tables*. <https://worldinvestmentreport.unctad.org/annex-tables/> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- Uzundumlu, A.S. (2012). Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri ve önemi. *Alinteri Ziraat Bilimler Dergisi*, 22 (1), 34-44.

- Uzunöz, M. ve Akçay, Y. (2012). Türkiye’de büyüme ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi: 1970-2010. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 1-16.
- Ülgen, G. (2005). Yabancı sermayenin istihdam üzerine etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 35-48.
- Üstünel, A. (2012). *Gelişmekte olan ülkelere yönelik uluslar arası sermaye hareketleri ve makroekonomik istikrarsızlıklar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vergil, H. ve Ayaş, N. (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 24 (275), 89-114. DOI: 10.3848/iif.2009.275.9912.
- Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80 (2), 190-207.
- Yavan, N. (2006). *Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların lokasyon seçimi üzerine uygulamalı bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaylı, Ş. (2011). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri: Gelişmekte olan ülkeler üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetkiner, E. (2003). 4875 sayılı doğrudan yabancı sermaye yatırımlar kanunu ile yabancı yatırımlara getirilen yeni düzenlemeler. *Vergi Dünyası*, (264), 46-49.
- Yıldırım, K. (1997). *Mikroekonomik analiz yüksek lisans notları*. T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalıştırmaları Vakfı Yayınları, No. 132.
- Yıldırım, K. (2010). *Doğrudan yabancı yatırımların istihdam ve ücretler üzerine etkileri: Türkiye ekonomisi için bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, L. (2006). 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun getirdiği yenilikler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 173-190.
- Zhao, L. (1998). The impact of foreign direct investment on wages and employment. *Oxford Economic Papers*, 50 (2), s. 284–301.